

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές

Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρίας Ευθυμίου του Χρήστου

A.M.: ΜΘ 22005

**«Η συμμόρφωση των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων με την
αρχή του κράτους δικαίου- Η πρόσφατη νομολογία του
Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης»**

Επιβλέπων καθηγητής:

Χρήστος Χατζηεμμανουήλ, Καθηγητής Διεθνών και Ευρωπαϊκών Χρηματοοικονομικών και Νομισματικών Θεσμών Πανεπιστημίου Πειραιώς.

Μέλη επιτροπής:

Πέτρος Λιάκουρας, Καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου, Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Πειραιώς.

Ασπασία Αλιγιζάκη, Διδάσκουσα (Ε.ΔΙ.Π.) Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών και Διεθνών Σπουδών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πανεπιστημίου Πειραιώς.

Πειραιάς, Σεπτέμβριος 2025.

Το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον, τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρος μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

Πειραιάς, Σεπτέμβριος 2025

Μαρία Ευθυμίου

The intellectual work fulfilled and submitted based on the delivered master thesis is exclusive property of mine personally. Appropriate credit has been given in this diploma thesis regarding any information and material included in it that have been derived from other sources. I am also fully aware that any misrepresentation in connection with this declaration may at any time result in immediate revocation of the degree title.

Piraeus, September 2025

Maria Efthymiou

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Χρήστο Χατζηεμμανουήλ, για την αμέριστη υποστήριξή του, τις διορατικές κριτικές παρατηρήσεις του και τη σχολαστική προσήλωσή του στη λεπτομέρεια, καθοδήγηση η οποία συνέτεινε αποφασιστικά στη διαμόρφωση του τελικού κειμένου της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Είμαι εξίσου ευγνώμων σε όλους τους διδάσκοντες καθηγητές μου, στους οποίους οφείλω να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες για την καθοριστική συμβολή τους στα γνωστικά αντικείμενα που παρακολούθησα και την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Αφιέρωση

Την παρούσα διπλωματική εργασία μου την αφιερώνω στον αδερφό μου Γιάννη, του οποίου η προσήλωση στη σκληρή δουλειά αποτελεί για εμένα έμπνευση, ενώ η διαρκής υποστήριξή του προς το πρόσωπό μου, ισχυρό κίνητρο για την συνεχή βελτίωση των γνώσεών μου και την επιτυχή ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών σπουδών μου.

Πίνακας Περιεχομένων

- Περίληψη στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα. Σελ. 5 - 6
- Αντίγραφο της πρώτης απόφασης του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Σελ. 7- 8
- **Κεφάλαιο 1^ο : Εισαγωγή**
 - 1.1. Αντί προλόγου- δομή και σκοπός της εργασίας. Σελ. 9-13
 - 1.2. Ιστορική εξέλιξη και κανονιστικό περιεχόμενο της μελετώμενης αρχής στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Η αξίωση εφαρμογής της από τα ενωσιακά θεσμικά όργανα. Σελ. 13- 16
- **Κεφάλαιο 2ο: Η τήρηση της αρχής του κράτους δικαίου μέσα από τη διάκριση των εξουσιών.**
 - 2.1. Η ιδιομορφία της θεωρητικής θεμελίωσης της αρχής της θεσμικής ισορροπίας στην ενωσιακή έννομη τάξη. Σελ. 17 - 24
 - 2.2. Δικαστικός έλεγχος της κατάχρησης εξουσίας των θεσμικών της οργάνων ως εγγύηση ισορροπίας στην ενωσιακή έννομη τάξη. Σελ. 24 - 29
- **Κεφάλαιο 3ο: Έλεγχος νομιμότητας των νομοθετικών πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.**
 - 3.1. Πρόσφατες κρίσεις του Δικαστηρίου της Ένωσης- κριτήρια ελέγχου νομιμότητας δευτερογενούς δικαίου. Σελ. 29 - 36
 - 3.2. Έμμεσος έλεγχος νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης μέσω της αιτιολογίας. Σελ. 36- 44
 - 3.3. Έμμεσος έλεγχος νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης μέσω της διαφύλαξης του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα: Σελ. 45 - 52
- **Κεφάλαιο 4ο: Η εφαρμογή της μελετώμενης αρχής από το Δικαστήριο**
 - 4.1. Εγγυήσεις ανεξαρτησίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σελ. 53 -67
 - 4.2. Αλληλεπιδράσεις του με τα λοιπά θεσμικά όργανα κατά τη διαδικασία της νομοθέτησης. Ιδιαιτερότητες και περιορισμοί. Σελ. 67- 73
- Αντί epilόγου- Αποτίμηση συμπερασμάτων: Μια αέναη προσπάθεια διασφάλισης της αρχής του κράτους δικαίου. Σελ. 73 - 75
- Βιβλιογραφία σελ. 76 - 83

Περίληψη

Το κράτος δικαίου, κλασικό θέμα των νομικών φιλοσόφων διαχρονικά στην παγκόσμια ιστορία, έχει μετουσιωθεί τα τελευταία έτη σε πεδίο έρευνας του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχοντας χυθεί πολύ μελάνι για την ανάλυση της εν λόγω αρχής τόσο από τη σκοπιά της εφαρμογής της από τα κράτη μέλη, όσο και από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης.¹ Η σπουδαιότητα της ανάλυσης της εν λόγω θεματικής συνέχεται αναπόδραστα με την προσπάθεια την οποία καταβάλουν οι κοινωνίες για τη διαφύλαξη της δημοκρατίας², ενός πολιτεύματος, το οποίο- ανά χρονικές φάσεις της ιστορίας- διάφορα αυταρχικά καθεστώτα επιβουλεύονται, με σκοπό της ανατροπή της.³ Εξάλλου, η δημοκρατία είναι το μόνο ικανό πολίτευμα να εξασφαλίσει το κράτος δικαίου, σε μια εποχή, κατά την οποία η επανάληψη ενός γενικευμένου πολέμου δεν φαντάζει τόσο ασύλληπτο ή μακρινό σενάριο.⁴

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιφορτισμένο από τις Συνθήκες για τη διαφύλαξη της νομιμότητας και τον έλεγχο της δράσης των οργάνων της, συνιστά τον κυριότερο εγγυητή της μελετώμενης αρχής. Η επισκόπηση επομένως της πρόσφατης νομολογίας του, επιχειρεί να υπενθυμίσει στον αναγνώστη ότι τα θεμελιώδη δικαιώματά του συνεχίζουν να διαφυλάσσονται εντός της ευρωπαϊκής δικαιοκρατικής αυτόνομης τάξης, επιβεβαιώνοντας την εξαιρετική ικανότητα της Ένωσης να προσαρμόζεται υπό την πίεση συνεχώς μεταβαλλόμενων συνθηκών⁵.

¹ Βλέπε εντελώς ενδεικτικά, Allan Rosas, Juha Raitio and Pekka Pohjankoski “The Rule of Law’s Anatomy in the EU”, Oxford, Hart Publishing May 2023, DOI: 10.5040/9781509955107.ch-001, J Waldron, ‘The Rule of Law as an Essentially Contested Concept’ in J Meierhenrich and M Loughlin (eds), The Cambridge Companion to the Rule of Law (Cambridge, Cambridge University Press, 2021).

² Βλέπε σχετικά G. Radbruch, ‘Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht’ [‘Statutory Lawlessness and Superstatutory Law’] (1946)(5) Süddeutsche Juristenzeitung, 105, 108 (final sentence, author’s translation) and in Rechtsphilosophie, Band III, 3rd edn (Heidelberg, CF Müller, 1990) 93, ο οποίος σημειώνει ότι: “*Η δημοκρατία είναι ασφαλώς ένα αγαθό άξιο επαίνου, αλλά το κράτος δικαίου είναι σαν το καθημερινό ψωμί, σαν το νερό που πίνουμε και σαν τον αέρα που αναπνέουμε, και το καλύτερο πράγμα για τη δημοκρατία είναι ακριβώς αυτό, ότι μόνο αυτή είναι ικανή να εξασφαλίσει το κράτος δικαίου*”.

³ Βλέπε ενδεικτικά How Democracies Die: What History Reveals About Our Future Steven Levitsky, Daniel Ziblatt, Penguin Books Ltd, 2019, ISBN-13978-0241381359.

⁴ Le Monde diplomatique, No 848, 71e année, Novembre 2024, article “Une idée dangereuse”, Éditorial, par Benoît Bréville, page 1.

⁵ Luuk Van Middelaar “Le passage à l’ Europe, Histoire d’ une commencement”, Bibliothèque des idées, éditions Gallimard 2009.

Abstract

The rule of law, a classic subject of legal philosophers throughout world history, has in recent years become a field of research into the law of the European Union⁶, with much ink having been spilled on the analysis of this principle both from the point of view of its application by the Member States and by the institutions of the Union. The importance of analysing this subject is inextricably linked to the efforts made by societies to safeguard democracy⁷, a constitution which, at various times in history, has been subject to the attempts of various authoritarian regimes to overthrow it.⁸ After all, democracy is the only constitution capable of guaranteeing the rule of law at a time when the recurrence of a generalised war does not seem such an inconceivable or distant scenario.⁹

The Court of Justice of the European Union, entrusted by the Treaties to safeguard the legality and control the action of its institutions, is the main guarantor of the principle under consideration. The review of its recent case law therefore seeks to remind the reader that his fundamental rights continue to be safeguarded within the European legal autonomy, confirming the Union's exceptional capacity to adapt under the pressure of constantly changing circumstances¹⁰.

⁶ Allan Rosas, Juha Raitio and Pekka Pohjankoski “The Rule of Law’s Anatomy in the EU”, Oxford, Hart Publishing May 2023, DOI: 10.5040/9781509955107.ch-001, J Waldron, ‘The Rule of Law as an Essentially Contested Concept’ in J Meierhenrich and M Loughlin (eds), *The Cambridge Companion to the Rule of Law* (Cambridge, Cambridge University Press, 2021).

⁷ G. Radbruch, ‘Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht’ [‘Statutory Lawlessness and Superstatutory Law’] (1946)(5) *Süddeutsche Juristenzeitung*, 105, 108 (final sentence, author’s translation) and in *Rechtsphilosophie*, Band III, 3rd edn (Heidelberg, CF Müller, 1990) 93, who notes that: “*Democracy is certainly a good worthy of praise, but the rule of law is like daily bread, like water to drink and like air to breathe, and the best thing about democracy is precisely this, that it alone is capable of securing the rule of law.*”

⁸ *How Democracies Die: What History Reveals About Our Future* Steven Levitsky, Daniel Ziblatt, Penguin Books Ltd, 2019, ISBN-13978-0241381359.

⁹ *Le Monde diplomatique*, No 848, 71e année, Novembre 2024, article “Une idée dangereuse”, Éditorial, par Benoît Bréville, page 1.

¹⁰ Luuk Van Middelaar “Le passage à l’ Europe, Histoire d’ une commencement”, *Bibliothèque des idées*, éditions Gallimard 2009.

COUR DE JUSTICE
DE LA
COMMUNAUTÉ EUROPÉENNE
DU CHARBON ET DE L'ACIER

GERICHTSHOF
DER
EUROPÄISCHEN GEMEINSCHAFT
FÜR KOHLE UND STAHL

CORTE DI GIUSTIZIA
DELLA
COMUNITÀ EUROPEA
DEL CARBONE E DELL'ACCIAIO

HOF VAN JUSTITIE
VAN DE
EUROPESE GEMEENSCHAP
VOOR KOLEN EN STAAL

ARRÊT DE LA COUR

No. 1/54-293

Dans l'affaire entre

le GOVERNEMENT de la REPUBLIQUE FRANCAISE

- pour lequel domicile a été élu au siège de
la Légation de France à Luxembourg -

partie requérante

représenté par Monsieur Paul REUTER,
Professeur à la Faculté de Droit de Paris,
Jurisconsulte au Ministère des Affaires Etrangères,
Paris, en qualité d'agent

et

la HAUTE AUTORITE de la Communauté
Européenne du Charbon et de l'Acier,

- pour laquelle domicile a été élu en ses
bureaux, 2 Place de Metz à Luxembourg -

partie défenderesse

représentée par son Conseiller Juridique,
Monsieur Michel GAUDET,
en qualité d'agent,

assistée de Maître Jean COUTARD,
Avocat au Conseil d'Etat et à la
Cour de Cassation, Paris,

ayant pour objet le recours en annulation formé contre les déci-
sions de la Haute Autorité N° 1/54, 2/54 et 3/54 du 7 janvier 1954.

LA COUR,

rejetant toutes autres conclusions plus amples ou contraires,

déclare et arrête :

L'article premier de la décision 2/54 est annulé et, pour autant, l'affaire est renvoyée devant la Haute Autorité ;

La requête en annulation des décisions 1/54 et 3/54 ainsi que de l'article 2 de la décision 2/54 est rejetée ;

La partie requérante ayant renoncé à présenter des conclusions concernant les dépens, acte lui en est donné ; chaque partie supporte ses propres frais.

Ainsi fait et jugé par la Cour. Luxembourg, le 20 décembre 1954.

PILOTTI

Massimo Pilotti

SERRARENS

Serrarens

HAMMES

Hammes

RIESE

Robt Riese

DELYAUX

Delvaux

RUEFF

Rueff

van KLEFFENS

van Kleffens

Lu en séance publique à Luxembourg, le 21 décembre 1954.

Le Président,

Massimo Pilotti

Le Juge Rapporteur,

Robt Riese

Le Greffier,

Greffier

“Integration through the rule of law is the only way forward”

Koen Lenaerts, President of the Court of Justice of the European Union¹¹

Κεφάλαιο 1^ο: Εισαγωγή

1.1. Αντί προλόγου- δομή και σκοπός της εργασίας

Η αρχή του κράτους δικαίου¹², μια έννοιας άμεσα συνυφασμένης με την έννοια της «*δια του δικαίου ολοκλήρωσης*», επιστεγάζει όλες τις δημοκρατικές αξίες τις οποίες πρεσβεύει η Ευρωπαϊκή Ένωση, αντικατοπτρίζοντας τη διαχρονική θεώρησή της, από τις απαρχές της συγκροτήσεώς της έως σήμερα, ως κοινότητας δικαίου. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω της νομολογίας του, την έχει θέσει από τα πρώιμα ακόμα χρόνια λειτουργίας της τότε Κοινότητας, στο βάθρο των θεμελιωδών αρχών της Ένωσης περικλείοντας αυτήν στον σκληρό πυρήνα των αρχών επί των οποίων εδράζεται το οικοδόμημά της. Επί του παρόντος χρόνου δε, συνεχίζει, έτι δυναμικότερα, την προσπάθεια για εμπέδωσή της σε όλα τα κράτη μέλη της, καθώς μετά την παλαιότερη κομβική παρέμβασή του για την εδραίωση της εσωτερικής ενιαίας αγοράς, σήμερα κι έχοντας αυτήν ως – σε έναν μεγάλο βαθμό - ως δεδομένη, το δικαστήριο επιχειρεί να δώσει νέα ώθηση στην ολοκλήρωση μέσω της παγίωσης των δημοκρατικών αρχών και του σεβασμού των δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών, ως αντίδοτο στο ρήγμα που επήλθε εντός αυτής, τα τελευταία χρόνια εξαιτίας ποικίλων αιτιών. Πράγματι, σήμερα η Ένωση έχει εξέλθει από μια μακρά περίοδο έντονης πολυπαραγοντικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας, την οποία στιγμάτισαν η παγκόσμια οικονομική κατάρρευση, η αποχώρηση κράτους μέλους – Brexit καθώς και η πανδημία Covid- 19, οι οποίες εξελίξεις όμως ήδη αποτελούν παρελθόν, ολοταχώς βαίνοντας οι κοινωνίες σε μια νέα εποχή. Μετά λοιπόν τις διάφορες ανακατατάξεις που επήλθαν σε παγκόσμιο επίπεδο, κι ενώ οι εξελίξεις επιταχύνονται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, αυξανόμενου παράλληλα του κλίματος δυσπιστίας στους θεσμούς (εθνικούς και υπερεθνικούς), κλίματος του οποίου δεν διαφεύγει

¹¹ German Law Journal (2020), 21 pp. 29- 34, Cambridge University Press.

¹² Η οποία δεν είναι βεβαίως σύγχρονη, ούτε επινόηση της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, αλλά αναδύεται από τα βάθη των αρχαίων χρόνων, εκπορευόμενη τόσο από την αρχαία ελληνική δημοκρατία καθώς και άλλα πολιτικά συστήματα, βλ. σχετικά D. Morrisson “The Common Good” in M. Deslauriers and P. Destré, “The Cambridge Companion to Aristotle’s Politics, Cambridge University Press 2013, pages 176, 194, επίσης βλ. Ernst Hirsch Ballin “Mutual Trust- The Virtue of Reciprocity – Strengthening the acceptance of the rule of law through peer review”, Chapter 6 page 133 στο βιβλίο «Reinforcing rule of law oversight in the European Union” edited by Carlos Closa European University Institute, Florence and Dimitry Kochenov, Princeton University, New Jersey, Cambridge University Press 2016, βλ. επίσης Brian Z. Tamanaha, On the Rule of Law: History, Politics, Theory (Cambridge University Press 2004).

φυσικά η ενωσιακή έννομη τάξη¹³, οι πολίτες της οποίας στην πλειοψηφία τους αγνοούν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, γεγονός που αναμφισβήτητα εντείνει η πολυπλοκότητα του συστήματος, αλλά και η παραπληροφόρηση¹⁴, επιβάλλεται επαναξιολόγηση του τρόπου λειτουργίας των θεσμών κι επαναπροσδιορισμός και επανοριοθέτηση των αξιών¹⁵, ώστε να αποκατασταθεί η απωλεσθείσα σχέση εμπιστοσύνης στους θεσμούς, αφού αυτός δείχνει να είναι ο μόνος δρόμος προς την επιδιωκόμενη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όπως τουλάχιστον την είχαν οραματιστεί οι πρωτεργάτες της Ζαν Μονέ, Ρομπέρ Σουμάν, Κόνραντ Αντενάουερ και Αλσίντε ντε Γκασπερί¹⁶, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ευημερία των λαών της και η ειρήνη.

Η Επιτροπή έχει αναλάβει πλείστες δράσεις για τη διασφάλιση της εν λόγω αρχής,¹⁷ ασκώντας στα κράτη μέλη ισχυρό έλεγχο, εκδίδοντας ετήσιες εκθέσεις ελέγχου για έκαστο κράτος μέλος (reports) κι επιβάλλοντας κυρώσεις, όπου διαπιστώνονται σχετικές παραβιάσεις. Στη σχετική μάλιστα ιστοσελίδα της στο διαδίκτυο¹⁸ και μάλιστα ως κεφαλίδα, διακηρύσσεται ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση βασίζεται στην αρχή του κράτους δικαίου, θέτοντας ευθύς εξαρχής τη βάση ότι κάθε ενέργεια που λαμβάνει χώρα και κάθε δράση που αναλαμβάνεται από τα θεσμικά της όργανα προβλέπεται από τις Συνθήκες, στις οποίες τα κράτη μέλη εθελουσίως και με δημοκρατικές διαδικασίες έχουν προσχωρήσει, ενώ εν συνεχεία ο σεβασμός της εν λόγω

¹³ Η αντανάκλαστικότητα και αμεροληψία ως ιδιότητες βρίσκονται συνεχώς υπό δοκιμασία στα μάτια της κοινής γνώμης βλ. P. Rosanvallon, « La Legitimité démocratique, Impartialité, réflexivité, proximité Poche » – Point Essais 1 avril 2010 σελ. 238 και 258.

¹⁴ Ορισμένοι συγγραφείς στηλιτεύουν τις τακτικές παραπληροφόρησης που ασκεί η Ρωσία επηρεάζοντας τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, προκειμένου να υπονομεύσει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και συνοχή, βλ. σχετικώς Jessica Brandt and Torrey Taussig “Europe’s Authoritarian Challenge”, “ Russia’s Asymmetric Toolkit”, © 2019 The Elliott School of International Affairs, The Washington Quarterly Winter 2020 • <https://doi.org/10.1080/0163660X.2019.1693099>, σελ. 134 – 135 σελ 137: “... In addition to supporting a variety of Eurosceptic, populist political organizations—the British Leave campaign, Le Pen’s National Front party in France, Alternative for Germany (AfD) in Germany, among others—Russian entities establish and finance government-aligned NGOs and think tanks within Europe...”.

¹⁵ Βλ. σχετικά Χρήστος Χατζηγεωργαντώνης, ο οποίος στο σχετικό άρθρο του « Η COVID-19 θα γίνει ένας ευρωπαϊκός καταλύτης; Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι γεωπολιτικές προκλήσεις μετά την πανδημία» βλ. σχετικώς <https://foreignaffairs.gr/articles>, υποστηρίζει πως: «...Στην μετά Covid- 19 εποχή, την οποία διανύουμε και η οποία επιτάχυνε και επέτεινε τις ήδη προϋφιστάμενες εντάσεις (προσδίδοντας σε αυτές ευκρίνεια και επείγοντα χαρακτήρα) επιβάλλεται μια ταχεία αναθεώρηση των πολιτικών στάσεων και προτεραιοτήτων, τόσο σε επίπεδο κοινής γνώμης όσο και στο εσωτερικό των πολιτικών και διοικητικών ελίτ».

¹⁶ Η Ευρώπη όπως είχε υποστηρίξει ο δεύτερος, δεν θα δημιουργηθεί αμέσως σύμφωνα με ένα και μοναδικό σχέδιο. Θα οικοδομηθεί με συγκεκριμένα επιτεύγματα τα οποία θα δημιουργήσουν πρώτα μια de facto αλληλεγγύη, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_el

¹⁷ Βλ., ιδίως, ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, της 17ης Ιουλίου 2019, «Ενίσχυση του κράτους δικαίου εντός της Ένωσης – Στρατηγικό σχέδιο δράσης», COM(2019) 343 final, η οποία ακολούθησε την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της 11ης Μαρτίου 2014, «Ένα νέο πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση του κράτους δικαίου», COM(2014) 158 final.

¹⁸ Αλλά και σε αυτή του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βλ. σχετικά https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/, όπου στη σχετική ιστοσελίδα έχει αναρτηθεί σχετικό video με την εν λόγω θεματική, με τίτλο “Upholding the rule of law in the EU”.

αρχής - και κατά συνέπεια ο σεβασμός των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που εκπορεύονται από αυτήν- τίθεται ως προαπαιτούμενο για την προσχώρηση νέων χωρών στην Ένωση¹⁹, αλλά και την παραμονή σε αυτή και τη δυνατότητα των μελών να λαμβάνουν ποσά από τον προϋπολογισμό της Ένωσης, μετά την ψήφιση του πρόσφατου Κανονισμού (ΕΚ 2020/2092)²⁰, με τον οποία θεσπίστηκε ένας «μηχανισμός οριζόντιας αιρεσιμότητας» για την προστασία του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην περίπτωση παραβίασης των αρχών του κράτους δικαίου σε κράτος μέλος.

Η ανάπτυξη της Ένωσης εντός ενός πολυεπίδου συστήματος διακυβέρνησης, μέσω του οποίου συνεχώς επεκτείνει την αρμοδιότητά της έναντι της αρμοδιότητας των συγκροτούντων αυτή κρατών – μελών, προκαλεί εύλογα ερωτήματα περί της νομιμότητας της δράσης των θεσμικών οργάνων. Άλλωστε, χωρίς να έχει εδραιωθεί στους πολίτες της Ένωσης στερέα η πεποίθηση για το εάν και με ποιους τρόπους τα θεσμικά όργανα της Ένωσης λειτουργούν τηρώντας την ερευνητέα θεμελιώδη αρχή, η οποιαδήποτε προσπάθεια, από μέρους των τελευταίων, επιβολής της στα κράτη – μέλη θα είναι εξ’ ορισμού καταδικασμένη σε αποτυχία²¹. Εν τέλει τα ίδια τα θεσμικά όργανα της ΕΕ συμμορφώνονται και σε ποιο βαθμό προς τις επιταγές της αρχής του κράτους δικαίου κατά τη λειτουργία τους, κυρίως μέσω της παραγόμενης νομοθεσίας τους; Το ερώτημα αυτό θα επιχειρηθεί να απαντηθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία μέσα από τη σταχυολόγηση πορισμάτων της σύγχρονης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ένωσης, όταν αυτό λειτουργώντας ως διοικητικό δικαστήριο (άμεσα μέσω της άσκησης προσφυγής ακυρώσεως κατά πράξεως οργάνου άρθρο 263 ΣΛΕΕ αλλά και εμμέσως μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής) καλείται να διευθετήσει

¹⁹ Βλ. σχετικά απόφαση ΔΕΕ (ολομέλεια) της 10ης Δεκεμβρίου 2018 Andy Wightman κλπ (C-621/18, ECLI:EU:C:2018:999) αιτιολογική σκέψη 63, σχετικά με τη γνωστοποίηση από κράτος μέλος της προθέσεώς του να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις συνέπειες της γνωστοποίησεως, αλλά και απόφαση ΔΕΕ της 25ης Ιουλίου (C-216/18 PPU, ECLI:EU:C:2018:586) αιτιολογική σκέψη 35, με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως που υπέβαλε το High Court της Ιρλανδίας στο πλαίσιο της δίκης σχετικά με την εκτέλεση ευρωπαϊκών ενταλμάτων συλλήψεως.

²⁰ Υφίσταται έτσι τα τελευταία χρόνια από πλευράς της Ένωσης, ποσοτικοποίηση των κριτηρίων για την επαλήθευση της τήρησης των δημοκρατικών αρχών (μεταξύ των οποίων κι αυτής του κράτους δικαίου) από τα κράτη – μέλη και σύνδεση της ποσοτικοποίησης αυτής με την απελευθέρωση των πόρων, όπως υποστήριξε εύγλωττα η Καθηγήτρια Κωνσταντίνα Μπότσιου σε σχετικές πανεπιστημιακές παραδόσεις μαθημάτων στα πλαίσια διδασκαλίας του μαθήματος «Γεωπολιτική και Διεθνής Ασφάλεια» ΜΠΣ 2022-2023.

²¹ Όπως σχετικώς υποστηρίζει η Καθηγήτρια Διεθνούς Πολιτικής στο τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς Ειρήνη Χειλά, ένα αποτελεσματικό σύστημα δικαίου, για να λειτουργήσει, θα πρέπει να βασίζεται στην αντίληψη του κοινού οφέλους από την εφαρμογή του. Αυτό σε κοινωνίες που κυριαρχεί η καχυποψία είναι ανέφικτο (βλ. Ειρήνη Χειλά «Διεθνής Κοινότητα και Εύθραυστα Κράτη- Διλήμματα Διεθνούς Οργάνωσης, εκδόσεις Ποιότητα 2020, Μέρος I, κεφάλαιο 3, σελ. 69, υποσημείωση 30). Εξάλλου, σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου του John Locke, σκοπός της κυβέρνησης είναι να προστατεύσει τα φυσικά δικαιώματα των ατόμων. Εάν η κυβέρνηση εκπληρώσει αυτό το στόχο, οι νόμοι είναι έγκυροι και δεσμευτικοί, όμως όταν η κυβέρνηση πάψει να εκπληρώνει το σκοπό της, οι νόμοι είναι άκυροι και η κυβέρνηση μπορεί να στερηθεί της εξουσίας της, καθότι η απεριόριστη κυριαρχία αντιτίθεται στο φυσικό νόμο (βλ. σχετικά Deborah Baumgold “Hobbes’s and Locke’s contract theories: Political not metaphysical”, Critical Review of International Social and Political Philosophy 8 no 3 (2005): 289- 308.

διαφορές κατανομής εξουσίας μεταξύ των διαφόρων οργάνων της Ένωσης ή όταν καλείται να διαπιστώσει κατά πόσο η δευτερογενής νομοθεσία συνάδει με τις Συνθήκες εκτελώντας συνάμα την πολύ σημαντική του αρμοδιότητα της προάσπισης της αρχής της χρηστής διοίκησης²², λειτουργώντας συνολικά ως εγγυητής της αποτροπής αυθαιρεσιών. Εξάλλου, το Δικαστήριο της Ένωσης²³, μέσω του ελέγχου των βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, ελέγχει τελικώς και την ίδια τη λειτουργία των οργάνων (ή το αντίστροφο), με αποτέλεσμα, ο έλεγχός του –ιδώμενος από τη σκοπιά αυτή- να αποβαίνει διττός²⁴.

Βεβαίως, η παρούσα εργασία, ένεκα της οριοθετημένης εκτάσεώς της, σε αντίθεση με την ευρύτητα του περιεχομένου της ερευνητέας αρχής, η οποία αποτελεί μια αόριστη νομική έννοια, δεν επιχειρεί να εξαντλήσει όλες τις παραμέτρους εφαρμογής ή μη της τελευταίας από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, αλλά αντιθέτως, περισσότερο εστιάζει κατά κύριο λόγο και ερευνά την τήρηση εντός της ενωσιακής έννομης τάξης, των τυπικών – διαδικαστικών προϋποθέσεων της αρχής του κράτους δικαίου²⁵, ερευνώντας αυτήν ως παράμετρο αξιολόγησης της νομιμότητας της δράσεως των οργάνων της, ενώ επίσης θα ερευνηθεί πόσο τελικά το ίδιο το Δικαστήριο της Ένωσης πληροί τα εχέγγυα της ανεξαρτησίας την περιφρούρηση της οποίας απαιτεί (και δικαίως) από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών, ερευνωμένου επίσης του βαθμού αλληλεπίδρασής του με τα άλλα θεσμικά όργανα κατά την παραγωγή και ενσωμάτωση των κανόνων δικαίου. Η μεθοδολογία που ακολουθεί η ανά χείρας εργασία είναι – κατά κύριο λόγο- η ποιοτική ανάλυση της νομολογίας του Δικαστηρίου, προκειμένου να τεκμηριωθούν όσα απορρέουν από την έρευνα. Οι δευτερογενείς πηγές που χρησιμοποιούνται περιλαμβάνουν βιβλία, επιστημονικά περιοδικά και άρθρα, ιστότοπους στο διαδίκτυο καθώς και υλικό που ανακτήθηκε από επίσημους φορείς και οργανισμούς.

Η πραγμάτευση με τη μελέτη των εν λόγω θεμάτων αποβαίνει κρίσιμη, καθώς όπως σχετικώς επισημαίνεται και στις πιο πρόσφατες δημοσιευθείσες ετήσιες εκθέσεις πεπραγμένων του ΔΕΕ των ετών 2022 - 2024²⁶, σε μια γεωπολιτική συγκυρία, όπου βάλλονται ολοένα και

²² Βλ. Γεώργιος Αρέστης, Δικαστής στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης; «Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η συνταγματική δομή της Ένωσης», στο βιβλίο «Το Δικαστήριο της ΕΕ- Εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των δικαιωμάτων των πολιτών, Συνέδριο προς τιμήν του καθηγητή κ. Βασιλείου Σκουρή, Προέδρου του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Επιμέλεια: Λίνα Παπαδοπούλου, Ευγενία Πρεβεδούρου- Κωνσταντίνος Γώγος, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 4.

²³ Για τους σκοπούς της εργασίας αυτής, όπου αναφέρεται η φράση «Δικαστήριο της Ένωσης» εννοείται τόσο το Γενικό Δικαστήριο όσο και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

²⁴ Βλ. «L' avenir du système juridictionnel de l' Union Européenne », édité par Marianne Dony et Emmanuelle Brobosia, Édition de l' Université de Bruxelles, Institut d' études européennes 2002, σελ. 282.

²⁵ Διακρινόμενες προς τις τυπικές προϋποθέσεις, οι ουσιαστικές προϋποθέσεις λειτουργίας της μελετώμενης αρχής συνδέονται με την αναγνώριση και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας.

²⁶Α. ετήσια έκθεση του ΔΕΕ του έτους 2022:

συχνότερα τα ίδια τα θεμέλια των δημοκρατικών κοινωνιών μας και το ιδανικό της ειρήνης απειλείται όλο και περισσότερο, απαιτείται μια ιδιαίτερη προσπάθεια συστηματικής ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών, προκειμένου να μην αφήνεται το παραμικρό περιθώριο για παρερμηνείες και παραπληροφόρηση, προσπάθεια στην οποία συμβάλει τα μέγιστα η μελέτη της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ένωσης, αφού ο αντίκτυπος των αποφάσεων του συντελεί στην εμπέδωση της προάσπισης της δικαιοσύνης, του κράτους δικαίου, των δημοκρατικών αξιών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία συνιστούν την ίδια την ταυτότητα της Ένωσης ως κοινής έννομης τάξης των κρατών μελών.

1.2: Ιστορική εξέλιξη και κανονιστικό περιεχόμενο της μελετώμενης αρχής στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Η αξίωση εφαρμογής της από τα ενωσιακά θεσμικά όργανα.

“The rule of law is part and parcel of the Union’s DNA, providing the normative glue that holds the entire political and legal edifice together.”

Christofer May²⁷

Οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αδιαμφισβήτητα βασίζονται κατά τη λειτουργία τους στην αρχή του κράτους δικαίου, συγκεράζοντας δικαικές παραδόσεις των κρατών μελών της, διαμορφώνοντας εν τούτοις μία νέα αυτοτελή έννοια κι ένα ιδιόμορφο νομικό πλαίσιο, εντός του οποίου το ευρωπαϊκό κράτος δικαίου αναπτύσσει τη δική του δυναμική, διακρίνοντας την Ένωση από άλλους διεθνείς οργανισμούς και κρατικούς σχηματισμούς²⁸. Παρά τη διαφορετική αντίληψη των κρατών μελών²⁹ σχετικά με την λειτουργία της εν λόγω αρχής,

https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2023-04/20230323_pdf_qdaq23001eln_002.pdf

Β. ετήσια έκθεση του ΔΕΕ του έτους 2023:

https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2024-04/ra_pan_2023_el_2024-04-23_11-09-30_16.pdf

Γ. ετήσια έκθεση του ΔΕΕ του έτους 2024:

https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2025-04/ra_pan_2024_el_web.pdf

²⁷ βλ. σχετικώς “Handbook on the rule of law”, Edited by Christopher May, Emeritus Professor of Political Economy, Department of Politics, Philosophy and Religion, Lancaster University and the late Adam Winchester, formerly Lancaster University, UK, page 244, <https://www.elgaronline.com>.

²⁸ Σχετικά με το αυτόνομο κι ομοιόμορφο περιεχόμενο της αρχής εντός του κοινοτικού πλαισίου βλέπε σχετικά απόφαση του ΔΕΕ της 16ης Φεβρουαρίου 2022 (C-157/21 ECLI:EU:C:2022:98) με αντικείμενο προσφυγή ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, με προσφεύγουσα την Πολωνία αντιστοίχως, κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. Συγκεκριμένα στην αιτιολογική σκέψη 175: «...όπως προκύπτει από το άρθρο 4, παράγραφος 2, ΣΕΕ, η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών, η οποία είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, με αποτέλεσμα τα κράτη μέλη να διαθέτουν ορισμένο περιθώριο εκτιμώσεως όσον αφορά τη διασφάλιση της εφαρμογής των αρχών του κράτους δικαίου, εντούτοις ουδόλως συνάγεται εξ αυτού ότι η εν λόγω υποχρέωση αποτελέσματος είναι δυνατό να διαφέρει από το ένα κράτος μέλος στο άλλο...».

²⁹ Συγκριτικά, επί παραδείγματι, το γερμανικό σύνταγμα διασφαλίζει το κράτος δικαίου (Rechtsstaat), μετά τη λήξη του β' παγκοσμίου πολέμου, μέσω της δικαστικής ανεξαρτησίας, της ισότητας ενώπιον του νόμου και της ελευθερίας του λόγου, του

αφού η ιδιαιτερότητα της συνέχεται με το εκάστοτε συγκεκριμένο νομικό σύστημα και τη νομική παράδοση του κράτους εντός της οποίας διαμορφώνεται κι εξελίσσεται³⁰, κοινός τόπος τυγχάνει ο περιορισμός της αυθαίρετης κρατικής εξουσίας και κατάχρησης εξουσίας μέσω του νόμου. Εξάλλου, το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο θεσπίστηκε και αναπτύχθηκε προκειμένου να διασφαλίζει ότι όλα τα ατομικά δικαιώματα διαφυλάσσονται, ως αντιστάθμισμα στην εξουσία των κυβερνήσεων των κρατών μελών, με δεδομένο ότι εξαρχής, οι στόχοι των άλλοτε Κοινοτήτων και τα μέσα επίτευξής τους ήταν (και είναι) θέμα πολιτικής επιλογής και συμφωνίας των πρώτων.

Κυριολεκτικά λοιπόν και όχι κατ' ευφημισμόν, η ένωση συνιστά κοινότητα δικαίου, εντός της οποίας ούτε τα κράτη-μέλη ούτε τα θεσμικά της όργανα μπορούν να διαφύγουν τον έλεγχο συμφωνίας των πράξεών τους με τις Συνθήκες, οι οποίες, έχοντας καθιερώσει ένα πλήρες σύστημα ένδικων μέσων και διαδικασιών, έχουν αναθέσει τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων όλων των θεσμικών οργάνων στο Δικαστήριο της Ένωσης, το οποίο από κοινού με τα εθνικά δικαστήρια των κρατών – μελών, τυγχάνει επιφορτισμένο με το καθήκον της λειτουργίας αυτής της έννομης τάξης, σύμφωνα με τους κανόνες που ισχύουν ομοίμορφα σε όλα τα κράτη μέλη³¹. Αυτό άλλωστε είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής

συνέρχεται, του τύπου και της θρησκείας. Η ιδέα του “Rechtsstaat” διατυπώθηκε πρώτη φορά από γερμανούς νομομαθείς του 19^{ου} αιώνα και οι βάσεις της έννοιας φαίνονται να αποδίδονται στον Εμμανουέλ Καντ, ο οποίος στο βιβλίο του «Metaphysical Elements of Justice» εκδ. Hackett 1999, πρώτη δημοσίευση 1797, στο κεφάλαιο 45 αναπτύσσει μια σχετική θεωρία ότι το κράτος είναι μια ομάδα προσώπων τα οποία υπάγονται στους νόμους της δικαιοσύνης. Στο άρθρο 23 του Γερμανικού Κώδικα (art 23 Grundgesetz) αναγράφεται ότι η συμμετοχή της Γερμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση επιτρέπεται όσο η τελευταία διαφυλάσσει τις αρχές της δημοκρατίας, του «κράτους δικαίου», του κοινωνικού κράτους, της αναλογικότητας και της επικουρικότητας, όπως αυτές διαφυλάσσονται από το γερμανικό σύνταγμα. Σύμφωνα δε με τον Laurent Pech στο άρθρο του «The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union», 2009 Jean Monnet working paper 04/09 www.jeanmonnetprogram.org, 26.02.2014, μετά τη λήξη του β' παγκόσμιου πολέμου η αρχή του κράτους δικαίου αναδύθηκε με μια πιο «παχιά» “thick”, συνταγματική κατοχύρωση, ως αποτέλεσμα της αποτυχίας του θετού δικαίου να αποτρέψει τις βαρβαρότητες των Ναζί. Στον αντίποδα, η αντίστοιχη έννοια “État de droit” του γαλλικού δικαίου, δεν έχει την ίδια συνταγματική βαρύτητα όπως στο γερμανικό δίκαιο, αποτελώντας περισσότερο νεολογισμό των γάλλων δικηγόρων του 19^{ου} αιώνα, όπως το μετέφρασαν από το γερμανικό σύνταγμα, χωρίς όμως να συγκαταλέγεται στις προστατευόμενες αρχές του γαλλικού συντάγματος. Παρά ταύτα, αρχές που συνδέονται στενά με το κράτος δικαίου, όπως αυτές της νομικής βεβαιότητας, της διάκρισης των εξουσιών και της εγγύησης των ατομικών δικαιωμάτων, τυγχάνουν θεμέλια του γαλλικού νομικού συστήματος μετά την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των ατομικών ελευθεριών με τη Γαλλική Επανάσταση το 1789 μ.Χ. Εντελώς διαφορετική ήταν η λειτουργία της αρχής του κράτους δικαίου στο Ηνωμένο Βασίλειο το οποίο αποχώρησε από την Ένωση το έτος 2016, κατά την παράδοση του οποίου η εν λόγω αρχή είχε διαμορφωθεί νομολογιακά αναγορεύοντας το δόγμα της κοινοβουλευτικής νομοθετικής υπεροχής ως θεμέλιο του πολιτεύματος, σύμφωνα με το οποίο κανένα πρόσωπο ή όργανο δεν αναγνωρίζεται από το δίκαιο της Αγγλίας ότι έχει το δικαίωμα να παρακάμψει ή να ανατρέψει τη νομοθεσία του Κοινοβουλίου, εκκινώντας ως σύλληψη από τη μεσαιωνική Μεγάλη Βρετανία, κατά την οποία, η έννοια του κράτους δικαίου συναρτάτο πρωτίστως με την υποταγή ενός νόμου, σε έναν άλλον νόμο, τον οποίο ο ηγεμόνας δεν είχε τη δυνατότητα να τροποποιεί κατά τη βούλησή του: “the King was subject to the law that he had not made, indeed that made him king. For the king – for anyone- to ignore or override that law was to violate the rule of law”, διακρινόμενης της δυαδικής λειτουργίας του νόμου, αποδιδόμενη με τους όρους “jurisdiction” και “gubernaculum”, με τους οποίους ο πρώτος αναφέρεται στον «πέρτατο» νόμο τον οποίο δεν μπορεί να αλλάξει ο ηγεμόνας, ενώ ο δεύτερος αναφέρεται στο νόμο, ο οποίος εκδίδεται με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία.

³⁰ Βλ. Anthony Arnall “The Rule of Law in the European Union” in A. Arnall and D. Wincott (eds) “Accountability and Legitimacy in the European Union (OUP 2002), page 240.

³¹ “C’ est donc tout cela pris ensemble que j’ appelle la “ chance” du droit et du juge dans la construction de l’ Europe: fondé sur une constitution stable, sous forme de traités conclus sans limitation de durée, disposant d’ un

έννομης τάξης και το αληθινό κοινό κεκτημένο της, το οποίο θα πρέπει να διαφυλαχθεί ανεξαρτήτως κοινωνικών αλλαγών στο προσεχές ή μακρινό μέλλον.

Προσπαθώντας να ανιχνεύσουμε την προέλευση και την εξέλιξη του μελετώμενου αξιώματος εντός του συστήματος της Ένωσης, παρατηρούμε πως η χρήση του συγκεκριμένου όρου δεν αποτυπώθηκε στην ιδρυτική συνθήκη της ΕΟΚ, η οποία υπεγράφη στη Ρώμη το έτος 1957, παρά μετά την παρέλευση σαράντα (40) ολόκληρων ετών από την υπογραφή της Ευρωπαϊκής Συνθήκης Άνθρακα και Χάλυβα το έτος 1951, με την υπογραφή της ιδρυτικής Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Μάαστριχτ το έτος 1992, όπου το «κράτος δικαίου» ενσωματώθηκε στη γλώσσα των συνθηκών, στο κεφάλαιο περί εξωτερικών σχέσεων αυτής³². Ξεκάθαρη μνεία ότι η Ένωση βασίζεται στην αρχή του κράτους δικαίου γίνεται στη Συνθήκη του Άμστερνταμ το έτος 1997 (άρθρο 6 ΣΕΕ), ενώ ότι το κράτος δικαίου αποτελεί θεμέλιο της Ένωσης αποτυπώνεται πανηγυρικά στο άρθρο 2 της Συνθήκης της Λισσαβόνας. Ωστόσο και παρά τη μάλλον καθυστερημένη αδιάστικτη ενσωμάτωση του όρου «κράτος δικαίου» στη γλώσσα των συνθηκών, η ίδια η έννοια έχει ενσωματωθεί σιωπηρά στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη της, ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των Κοινοτήτων, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται από την πρώιμη διακήρυξη της ως σιωπηρής αξίας της Ευρωπαϊκής τότε Κοινότητας από τον λόρδο Mackenzie Stuart³³ έως τη ρητή αναφορά της από το Δικαστήριο στη γνωστή υπόθεση *Les Verts*³⁴, ενώ η έννοια της συνεχώς εξελίσσεται εντός του διαμορφούμενου σύγχρονου ευρωπαϊκού νομικού πλαισίου, μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ένωσης³⁵. Η αφομοίωση των επιμέρους αρχών του κράτους δικαίου, των

pouvoir judiciaire dans lequel se trouvent associés le juge commun et les juges nationaux, le droit Communautaire est appelé à jouer un rôle central dans le système européen". Pierre Pescatore "Rôle et chance du droit et des juges dans la construction de l' Europe" στο περιοδικό "Revue internationale de droit comparé Année 1974 26-1" pp. 5-19, <https://www.persee.fr/>

³² προβλέποντας στο σχετικό άρθρο τότε 191 της ΣΕΕ ότι ένας από τους σκοπούς της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας είναι να αναπτυχθεί και να εδραιωθεί η δημοκρατία και το κράτος δικαίου με ταυτόχρονο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών.

³³ Βλ. Lord Mackenzie Stuart "The European Communities and the Rule of Law (Brussels: Institut d' Etudes Européennes de l' Université Libre de Bruxelles, 1965) και ίδιο, "The European Communities and the Rule of Law" (1977) The Hamlyn Lectures, 29th Series· Anthony Arnall "The Rule of Law in the European Union" in Anthony Arnall and Daniel Wincott (eds)· Amichai Magen and Lauren Pech "The rule of law and the European Union" Chapter 14 in "Handbook on the Rule of Law" edited by Christopher May and Adam Winchester, Elgar on line, August 2018.

³⁴ Βλέπε σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 23ης Απριλίου 1986 (C-294/83), προσφυγή ακυρώσεως του κόμματος των Οικολόγων (*Les Verts*) κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: «... πρέπει να υπογραμμιστεί ότι επ' αυτού η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα συνιστά κοινότητα δικαίου υπό την έννοια ότι ούτε τα κράτη μέλη της ούτε τα θεσμικά της όργανα διαφεύγουν τον έλεγχο της συμφωνίας των πράξεων τους προς το βασικό καταστατικό χάρτη που αποτελεί η Συνθήκη...» (βλ. αιτιολογική σκέψη 23).

³⁵ Η σύγχρονη έννοια του κράτους δικαίου απαιτεί όλες οι δημόσιες εξουσίες να ενεργούν εντός των ορίων που θέτει ο νόμος, σύμφωνα με τις αξίες της δημοκρατίας και του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως ορίζονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σε άλλα ισχύοντα μέσα, και υπό τον έλεγχο ανεξάρτητων και αμερόληπτων δικαστηρίων. Ειδικότερα, απαιτεί να τηρούνται οι αρχές της νομιμότητας, συμπεριλαμβανομένης της διαφανούς,

αρχών δηλαδή που συνδέονται με τη νομική δέσμευση της δημόσιας εξουσίας³⁶, τυπικά μέσω θεσμοθετημένης διαδικασίας και ουσιαστικά μέσω του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υποβοηθείται και υποστηρίζεται από την ένταξη του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, οι διατάξεις του οποίου απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και οργανισμούς της Ένωσης, με την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας, όπως τούτο ρητά ορίζεται στο άρθρο 51 του Χάρτη, ο οποίος δεσμεύει το σύνολο των ενωσιακών οργάνων και υπηρεσιών στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων τους³⁷. Σημαντικό είναι δε να υπομνησθεί ότι θα πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη και η νομολογία του ΕΔΔΑ, όπως επιβάλλει η αρχή της ομοιογένειας, κατά την οποία η έννοια και η έκταση των δικαιωμάτων που περιλαμβάνει ο Χάρτης συμπίπτουν με την έννοια και την έκταση που τους αποδίδουν οι αντίστοιχες διατάξεις της ΕΣΔΑ, όπως αυτές ερμηνεύονται με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ, με τη σημείωση ότι κάποιες φορές δε η προστασία που απονέμει ο Χάρτης τυγχάνει ευρύτερη³⁸. Η αναγνώριση λοιπόν των αξιών αυτών καταδεικνύει τον έντονα κοινωνικό χαρακτήρα του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, το οποίο μετεξελίσσεται από οικονομική κοινότητα σε αξιακή κοινότητα³⁹ και αναδεικνύει ταυτόχρονα τον αυτόνομο χαρακτήρα της κοινωνικής διάστασης σε σχέση με την επίτευξη καθαρά μακροοικονομικών στόχων της Ένωσης⁴⁰.

υπεύθυνης, δημοκρατικής και πλουραλιστικής νομοθετικής διαδικασίας, της ασφάλειας δικαίου, της απαγόρευσης της αθαιρέσεως της εκτελεστικής εξουσίας, της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και πρόσβασης σε ανεξάρτητα και αμερόληπτα δικαστήρια ([αποφάσεις της 27ης Φεβρουαρίου 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C-64/16, EU:C:2018:117, σκέψεις 31, 40 και 41, και της 25ης Ιουλίου 2018, *Minister for Justice and Equality* (Ελλείψεις του δικαστικού συστήματος), C-216/18 PPU, EU:C:2018:586, σκέψεις 63 έως 67]) και του χωρισμού των εξουσιών ([αποφάσεις της 22ας Δεκεμβρίου 2010, *DEB*, C-279/09, EU:C:2010:811, σκέψη 58, της 10ης Νοεμβρίου 2016, *Poltorak*, C-452/16 PPU, EU:C:2016:858, σκέψη 35, και της 10ης Νοεμβρίου 2016, *Kovalkovas*, C-477/16 PPU, EU:C:2016:861, σκέψη 36]) ({Ανακοίνωση της Επιτροπής με τίτλο “Ένα νέο πλαίσιο της [Ένωσης] για την ενίσχυση του κράτους δικαίου”, COM(2014) 158, παράρτημα I}).

³⁶ Βασίλειος Σκουρής «Συνθήκη της Λισσαβόνας- Ερμηνεία κατ’ άρθρον», εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2020, άρθρο 51 ΧΘΔ- Τίτλος VII: Γενικές Διατάξεις που διέπουν την ερμηνεία και εφαρμογή του Χάρτη, άρθρο 51, σελ. 2.372.

³⁷ Theodore Konstadinides “The Rule of Law in the European Union”, *The Internal Dimension*, Harth Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2017, Chapter 1. Foundations of the EU Rule of Law - The EU as a system where laws are applied and enforced, B. The addressees of the EU Rule of Law page 22- 23.

³⁸ Ενδεικτικά, η προστασία που παρέχεται στο άρθρο 47 του Χάρτη για την αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη, τυγχάνει ευρύτερη από την προβλεπόμενη στο πρώτο εδάφιο άρθρο 13 της ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι εγγυάται δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστή. Το Δικαστήριο κατοχύρωσε το δικαίωμα αυτό ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης με την απόφασή του της 15ης Μαΐου 1986 (*Johnston*, υπόθ. 222/84, Συλλ. 1986, σ. 1651· βλ. επίσης τις αποφάσεις της 15ης Οκτωβρίου 1987, υπόθ. 222/86, *Heylens*, Συλλ. 1987, σ. 4097 και της 3ης Δεκεμβρίου 1992, υπόθ. C-97/91, *Borelli*, Συλλ. 1992, σ. I-6313).

³⁹Βλ. Calliess σε Calliess/ Rufert, *Kommentar*, άρθρο 2 περ. 32.

⁴⁰ Βλ. Μιχάλη Κρητικό σε Βασίλειο Χριστιανό «Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ- Κατ’ άρθρο ερμηνεία», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2012, άρθρο 2, σελ. 10, ο οποίος υποστηρίζει περαιτέρω ότι το άρθρο υποχρεώνει την Επιτροπή, στο πλαίσιο της νομοθετικής της πρωτοβουλίας, να λάβει υπόψη της, τις περιλαμβανόμενες στο άρθρο 2 ΣΕΕ, αρχές και αξίες που ανήκουν στον σκληρό πυρήνα των αποκαλούμενων ανθρωπίνων κοινωνικών δικαιωμάτων ως θεμελιωδών παραμέτρων διαμόρφωσης των επιμέρους τομεακών πολιτικών της, αλλά και να χαράζει μία νέα θεσμική πορεία με άξονα και επίκεντρο την προστασία αυτών των

Κεφάλαιο 2ο: Η τήρηση της αρχής του κράτους δικαίου μέσα από τη διάκριση των εξουσιών.

2.1. Η ιδιομορφία της θεωρητικής θεμελίωσης της αρχής της θεσμικής ισορροπίας στην ενωσιακή έννομη τάξη.

“ D’emblée, il convient de relever que le principe de la séparation des pouvoirs régissant les relations entre les différentes institutions de l’Union caractérise le fonctionnement de cette dernière en tant qu’Union de droit”⁴¹.

Η διάκριση των εξουσιών, ήτοι η καθ’ ύλην κατανομή των εξουσιών που απονέμονται σε μια έννομη τάξη κατ’ αντικείμενο, ασκούμενη από ένα ξεχωριστό όργανο, συνδέεται αναπόδραστα με την εφαρμογή των επιμέρους αρχών του κράτους δικαίου (λογοδοσία και διαφάνεια), αφού αυτές στόχο έχουν τον αμοιβαίο έλεγχο, την εξισορρόπηση των εξουσιών (“check and balance”) σε μία συνεστημένη έννομη τάξη κι εν τέλει την αποτελεσματικότητα δράσης των θεσμικών οργάνων και κυρίως την -μέσω των ως άνω μεθόδων-, παρεμπόδιση της αυθαίρετης ενάσκησης της εξουσίας. Η έννοια του "check and balance" αναδείχθηκε πληρέστερα στις συζητήσεις των συντακτών του Συντάγματος των Η.Π.Α.⁴² Στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα πρέπει ευθύς εξαρχής, να τονιστεί ότι κύρια βούληση των κρατών – μελών ήταν να προσδιορίσουν επακριβώς στις Συνθήκες τις ακριβείς δραστηριότητες εκάστου οργάνου, καθώς και τον τρόπο έκδοσης απόφασης κατά την άσκηση των εκάστοτε δραστηριοτήτων τους, σε εξειδίκευση της θεμελιώδους αρχής της δοτής αρμοδιότητας και επικουρικότητας, από τις οποίες

αζιών. Επίσης, ο σεβασμός της αρχής του κράτους δικαίου έχει υποστηριχθεί ότι αποτελεί και «εξαγωγή αξία» βλ. Μιχάλης Χρυσομάλλης, Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ «Η αρχή του κράτους δικαίου στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Μελέτες», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2018, Πρόλογος αλλά και σχόλιο Μαρίας Σαπαρδάνη - σχολιασμένη νομολογία σε Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου τεύχος 2, έτος 2021- και σε εκεί παραπεμπόμενη βιβλιογραφία-, η οποία επισημαίνει πως με την απόφαση ΔΕΕ της 20ης.04.2021, (C-896/19 ECLI:EU:C:2021:311) επί προδικαστικής παραπομπής, κινηθείσας από δικαστήριο της Μάλτας, επί υπόθεσης που αφορούσε λαϊκή αγωγή (action popularis) της Repubblica κατά του Πρωθυπουργού της Μάλτας και της αρμοδιότητας αυτού στο διορισμό δικαστών, αναγνωρίζεται η ικανότητα της Ένωσης να αντιμετωπίζει φαινόμενα οπισθοδρόμησης των κρατών μελών σε τομείς που αν και δεν αφορούν εν στενή εννοία δοτές αρμοδιότητες της, αποτέλεσαν αντικείμενο των προενταξιακών προσαρμογών. Με τον τρόπο αυτό, εάν η επίκληση του άρθρου 49 ΣΕΕ συνδυασμό με το άρθρο 2 ΣΕΕ καθιερωθεί στη νομολογία του δικαστηρίου, θα μπορούσε ενδεχομένως να συμβάλει ... και στην αντιμετώπιση του λεγόμενου «διλήματος της Κοπεγχάγης», της έλλειψης δηλαδή κατάλληλου μηχανισμού για την παρακολούθηση της τήρησης των κριτηρίων Κοπεγχάγης στο στάδιο μετά την προσχώρηση στην ένωση ενός κράτους», αναδύομενης μιας νέας αρχής, αυτής της «μη οπισθοδρόμησης ή της μη υποβάθμισης των προτύπων» (“non – regression principle ή non- backsliding principle).

⁴¹ Διάταξη του Δικαστηρίου της 18^{ης}.04.2013, Germanwings GmbH κλπ (C- 413/11 ECLI:EU:C:2013:246), αιτιολογική σκέψη 16.

⁴² Gerard Conway “Recovering a Separation of Powers in the European Union”, European Law Journal, Vol 17, No 3, May 2011, pages 304-322, με περαιτέρω εκεί παραπομπή σε Martin Diamond “The Separation of Powers and the Mixed Regime” Publius, Journal of Federalism, vol. 8, N° 3, 1978.

διαπνέεται η Ένωση⁴³. Το «οιονεί μονοπώλιο» της εξουσίας πρωτοβουλίας της Επιτροπής, το οποίο σηματοδοτεί μια σημαντική διαφορά μεταξύ της νομοθετικής διαδικασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εκείνης που ισχύει στα εθνικά κράτη, έχει ως βάση την ιδιαιτερότητα της θεσμικής αρχιτεκτονικής της Ένωσης ως κράματος κρατών και λαών, και αποτελεί βασικό συστατικό της «κοινοτικής μεθόδου». Το εν λόγω «οιονεί μονοπώλιο» εξηγείται ιστορικά από την ανάγκη παροχής της εξουσίας πρωτοβουλίας σε ανεξάρτητη αρχή ικανή να προσδιορίζει το ευρωπαϊκό κοινό συμφέρον και να μην υποκύπτει στις εθνικές θεματολογίες ή στις πολιτικές διαιρέσεις στο πλαίσιο των εθνικών πολιτικών συζητήσεων· από το άνισο βάρος των διαφόρων κρατών μελών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο· ή από την ανάγκη στηρίξεως στην τεχνική ικανότητα μιας ειδικευμένης υπερεθνικής (και πολυεθνικής) διοικήσεως που διαθέτει τα κατάλληλα μέσα⁴⁴. Από τη σκοπιά αυτή, θα μπορούσε κανείς να πει ότι εντός του συστήματος της Ένωσης προβλέπεται αυστηρότατη διάκριση των εξουσιών, σχήμα κατά τη λειτουργία του, όμως, εντελώς διαφοροποιούμενο της κλασσικής τριμερούς διάκρισης των εξουσιών, κατά τη σχετική διατύπωση του Montesquie⁴⁵, το οποίο καθιερώθηκε από την πλειοψηφία των σύγχρονων συνταγμάτων ως βασική εγγύηση για την εγκαθίδρυση του κράτους δικαίου και τον -μέσω αυτής- περιορισμό και έλεγχο της κρατικής εξουσίας, διαδικασία η οποία συνεπάγεται την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών⁴⁶. Βεβαίως, μια εντελώς «αμιγής» θεωρία περί τριμερούς διάκρισης των εξουσιών, αποτελούσε περισσότερο στόχο προς την οποία έτειναν τα συντάγματα, παρά πραγματικότητα, αφού τέτοια εντελώς αυστηρή διάκριση δεν απαντάται σε κανένα πολιτικό σύστημα, δεδομένου ότι τυγχάνει κοινώς αποδεκτό ότι στην πράξη μια διάδραση μεταξύ των περισσότερων δικτύων εξουσίας τυγχάνει αναπόφευκτη⁴⁷. Επιστρέφοντας

43 Εντός της Ένωσης, η θεσμική ισορροπία λειτούργησε ως έννοια αμφίβολης κανονιστικότητας, ως ένα “standard juridique”, με το περιεχόμενο που ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στο δίκαιο της Ένωσης, για τη διατήρηση της ισορροπίας των εξουσιών (βλ. σχετικά E. Bernard, *La spécificité du standard juridique en droit communautaire*, édition Bruylant 2006).

44 Βλ. Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Michal Bobek της 29ης Ιουλίου 2019, Purrinck κ.λπ. κατά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (C-418/18 P, ECLI:EU:C:2019:640), αιτιολογική σκέψη 45.

45 Ο οποίος στα χρόνια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (18^{ος} αιώνας μ.Χ.) επηρεασμένος από τον θεμελιωτή της πολιτικής φιλοσοφίας και του φιλελευθερισμού John Locke, έχοντας μελετήσει τα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη, κάνοντας συγκριτική μελέτη των θεσμών από την αρχαιότητα μέχρι και την εποχή του και μελετώντας το πολιτικό σύστημα της Αγγλίας, έγραψε το βιβλίο του «Το Πνεύμα των Νόμων» (1748) στο οποίο γίνεται αναλυτική αναφορά στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, βλ. σχετικά στο βιβλίο «Το Πνεύμα των Νόμων» σε μετάφραση Παπαγιώργη Κωστή και Κονδύλη Παναγιώτη, εκδ. Πρωτοπορία Αθήνα 2006. Στο δικό μας Σύνταγμα, η αρχή διάκρισης των εξουσιών καθιερώνεται στο άρθρο 26.

46 Brian Tamanaha, “on the Rule of Law: History, Politics, Theory”, Cambridge University Press 2004, Arthur Watts “The International Rule of Law”, 1993, 36 *German Yearbook of International Law* 15, Matthew Kramer, “Objectivity and the Rule of Law” Churchill College, Cambridge University Press 2007.

47 Βλ. ενδεικτικά Laurence Claus “Montesquieu's Mistakes and the True Meaning of Separation”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 25, p. 419, 2005, San Diego Public Law Research Paper No. 05-01, όπου αναλύονται τα νομικά συστήματα των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας. Εξάλλου η σύγχρονη πραγματικότητα υπαγορεύει στην πράξη ότι η κατανομή εξουσίας δεν μπορεί να είναι εντελώς διακριτή, αφού ορισμένες αρμοδιότητες πολιτικής αναπόφευκτα επικαλύπτονται και διαπλέκονται, αναδύομενης μιας σύγχρονης μορφής διακυβέρνησης, ήτοι αυτής του συνεργατικού φεντεραλισμού (cooperative federalism). Βλ. σχετικά Neill Nugent “Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ιστορία,

στο πεδίο της Ένωσης, προσεκτικότερη θεώρηση του ζητήματος απαιτεί να λάβουμε υπόψιν τη νομική φύση του ενωσιακού οικοδομήματος. Οι σχετικές προσεγγίσεις των μελετητών τυγχάνουν ποικίλες, με συνέπεια, μια στοιχειωδώς επαρκής αναφορά τους να υπερβαίνει το πλαίσιο της παρούσας εργασίας, ωστόσο για τις ανάγκες ανάπτυξης της παρούσας προβληματικής, θα γίνει λόγος στα κύρια χαρακτηριστικά της. Η Ένωση λοιπόν, ενσωματώνει στο σύστημα διακυβέρνησής της υπερεθνικά και διακυβερνητικά στοιχεία⁴⁸, συγκεράζοντας την από κοινού άσκηση αρμοδιοτήτων πολιτικής μεταξύ διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης και διαφορετικών εθνών – κρατών, με την εξουσία να κατανέμεται ανάμεσα στα κεντρικά και περιφερειακά όργανα λήψης αποφάσεων⁴⁹, ενώ επιπλέον η φύση της κατανομής προσδιορίζεται στις συνθήκες της⁵⁰, επαφιόμενου του ελέγχου περί της κατανομής εξουσίας στο Δικαστήριο της Ένωσης. Αναντίρρητα, το βασικό μέσο με το οποίο η Ένωση επιδιώκει την επίτευξη των στόχων της σύμφωνα με τις Συνθήκες, είναι η υιοθέτηση κανόνων δικαίου, ενώ η άσκηση των αρμοδιοτήτων της υλοποιείται με την έκδοση νομικών πράξεων κανονιστικού περιεχομένου από τα όργανά της⁵¹. Από τα πρώτα σχεδόν χρόνια λειτουργίας της οικονομικής Κοινότητας, ο Pierre Pescatore⁵² είχε αποπειραθεί να περιγράψει την εντός της Κοινότητας «ιδιόμορφη» διάκριση των εξουσιών αναλύοντας την πολύπλοκη θεσμική δομή της, βασιζόμενος στην τότε τετραμερή (Κοινοβούλιο, Συμβούλιο, Επιτροπή, Δικαστήριο) δομή της, αντιστοιχίζοντας έκαστο θεσμικό όργανο, με την αντίστοιχη νομιμοποιητική του βάση, και δη τους λαούς των κρατών μελών, την

θεσμοί, πολιτικές», επιμέλεια- επίμετρο Μαρία Μ. Μενδρινού, Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Πολιτικής Οικονομίας και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς, γ' πλήρως αναθεωρημένη, εκδόσεις Σαββάλας Αθήνα 2012, κεφάλαιο 23, σελ. 577, πλαίσιο 23.3.

⁴⁸ Βλ. Ασπασία Αλιγιζάκη, «Δίκαιο, Θεσμοί, Διακυβέρνηση και Πολιτικές της ΕΕ, Προκλήσεις και Προοπτικές (για μια βιώσιμη, ανθεκτική και στρατηγικά αυτόνομη Ευρωπαϊκή Ένωση)», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2025, Κεφάλαιο 4^ο, σελ. 73 επ.

⁴⁹ « La jungle institutionnelle » μια φράση που χρησιμοποιείται από τον Luuk Van Middelaar στο βιβλίο του “Le passage à l’ Europe, Histoire d’ une commencement”, Bibliothèque des idées, éditions Gallimard 2009, σελ. 14, καθώς και La principe d’équivalence en droit de l’ Union Européenne” dirigée par Fabrice Picod, édition Bruylant 2023 στην οποία ο συγγραφέας αναφέρει ότι: « L’ Union est l’ organisme vivant qui a besoin de plusieurs agents et organes pour survivre et s’ épanouir. Le principe d’ équivalence en constitue une enzyme. Son rôle est celui de catalyser, de favoriser, d’ accélérer des processus ».

⁵⁰ Βλ. προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Μ. Poiaras Maduro της 27ης Σεπτεμβρίου 2007 (C-133/06, ECLI:EU:C:2007:551) αιτιολογική σκέψη 30.

⁵¹ Ιωσήφ Γ. Κτενίδης «Η (Οριζόντια) κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων της Ένωσης κατά την υιοθέτηση των κανόνων του παράγωγου δικαίου- Η αρχή της θεσμικής ισορροπίας και η σημασία της έκδοσης πράξεων» κεφάλαιο 4.2 στο βιβλίο: «Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Οι κατηγορίες των πράξεων σε μετάβαση», εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσ/νικη 2017, σελ. 58-72.

⁵² Ο Pierre Pescatore (20 Νοεμβρίου 1919 – 2 Φεβρουαρίου 2010) ήταν καθηγητής σε διάφορα Πανεπιστήμια με καταγωγή από το Λουξεμβούργο και δικαστής στο Δικαστήριο των τότε Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά τη διάρκεια των ετών 1967-1985, ενώ επιπλέον ήταν ένας από τους εκπροσώπους της κυβέρνησης του Λουξεμβούργου στις διαπραγματεύσεις της Συνθήκης της Ρώμης, Βλ. σχετ. Pierre Pescatore “L’ executif Communautaire: Justification du quadripartisme institué par les Traités de Paris et de Rome”, Cahiers du droit européen, 14 (4), 1978 σελ. 387- 406.

εκτελεστική εξουσία, το κοινοτικό συμφέρον και το δικαστικό έλεγχο. Ωστόσο, στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Κοινότητας, πέραν από διάσπαρτες θεωρητικές ενασχολήσεις όπως η προαναφερόμενη, η θεματική περί οριοθέτησης των εξουσιών των οργάνων στο οριζόντιο επίπεδο της Ένωσης, δεν έτυχε εκτενούς ενασχόλησης από τους θεωρητικούς (όσο τουλάχιστον έτυχε η έρευνα με την οριοθέτηση των εξουσιών μεταξύ δράσης της Ένωσης και των κρατών – μελών), με συνέπεια να καταληφθεί στο Δικαστήριο της Ένωσης ευρύ πεδίο, προκειμένου αυτό να επιδείξει δημιουργικότητα στην μείζονα σκέψη του σχετικά με τα ανακλύπτοντα ζητήματα από την κατανομή της δράσης μεταξύ των οργάνων και μία τάση για υπέρβαση του απλού ελεγκτικού του ρόλου, διαπλάθοντας σχετικούς κανόνες διάκρισης και αναδεικνύοντας ούτως για ακόμη μία φορά τον ακτιβιστικό του ρόλο, για τον οποίο του έχει ασκηθεί – κατά καιρούς- δριμεία κριτική. Δε θα μπορούσαν στο σημείο αυτό να μην αναφερθούν οι ιστορικές αποφάσεις Meroni⁵³, Köster⁵⁴ αλλά και η περίφημη υπόθεση της ισογλυκόζης⁵⁵, με τις οποίες το Δικαστήριο της Ένωσης ήδη από το έτος 1958, ανέδειξε την περίφημη αρχή της θεσμικής ισορροπίας, αναγορεύοντας την εξισορρόπηση των εξουσιών ως κύριο χαρακτηριστικό της θεσμικής δομής της Κοινότητας, και ως θεμελιώδη εξασφάλιση της συνθήκης, υπέρ των επιχειρήσεων. Η εν λόγω αρχή⁵⁶ αποτυπώθηκε εν συνεχεία ρητά στις Συνθήκες και στη διάταξη του άρθρου 9 § 2 ΣΛΕΕ (άρθρο 13 §2 ΣΕΕ): *«Κάθε θεσμικό όργανο δρα εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που του ανατίθενται από τις Συνθήκες, σύμφωνα με τις διαδικασίες, τους όρους και τους σκοπούς τους οποίους προβλέπουν. Τα θεσμικά όργανα συνεργάζονται μεταξύ τους καλή τη πίστει»* με την οποία εξειδικεύεται η θεμελιώδης αρχή της δοτής αρμοδιότητας αναδυόμενης ταυτόχρονα της αρχής της μεταξύ των οργάνων καλόπιστης συνεργασίας⁵⁷. Ούτως, η αρχή της θεσμικής ισορροπίας,

⁵³Απόφαση της 13ης Ιουνίου 1958, στην υπόθεση 9- 56, Meroni & Co., Industrie Metallurgische, SpA v High Authority of the European Coal and Steel Community, <https://eur-lex.europa.eu>

⁵⁴Απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1970, στην υπόθεση 25- 70, Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel v Köster and Berodt & Co, Reference for a preliminary ruling: Hessischer Verwaltungsgerichtshof – Germany, <https://eur-lex.europa.eu>

⁵⁵ Απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 1980, στην υπόθεση 139/79, Maizena GmbH, προσφεύγουσα, κατά του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

⁵⁶ Η οποία στη φυσική επιστήμη αποτυπώθηκε πρώτα από τον Einstein, ως συστατικό της γνωστής θεωρίας του περί σχετικότητας.

⁵⁷ Βλέπε σχετικά απόφαση της 7ης Μαρτίου 2017 (C-390/15 ECLI:EU:C:2017:174), με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Trybunał Konstytucyjny (Συνταγματικό Δικαστήριο της Πολωνίας) στο πλαίσιο της δίκης μεταξύ των «Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO)», παρισταμένων των “Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej” και “Prokurator Generalny”, αιτιολογικές σκέψεις 25 και 26: *«Ειδικότερα, η αποτελεσματική συμμετοχή του Κοινοβουλίου στη νομοθετική διαδικασία αποτελεί, σύμφωνα με τις προβλεπόμενες από τη Συνθήκη διαδικασίες, ουσιώδες στοιχείο της θεσμικής ισορροπίας που επιδιώκει η Συνθήκη, ιδίως στο μέτρο που η αρμοδιότητά του αυτή αποτελεί την έκφραση θεμελιώδους δημοκρατικής αρχής, σύμφωνα με την οποία οι λαοί συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας μέσω μιας αντιπροσωπευτικής συνελεύσεως... Η υποχρέωση διαβουλεύσεως με το Κοινοβούλιο κατά τη νομοθετική διαδικασία, στις προβλεπόμενες από τη Συνθήκη περιπτώσεις, συνεπάγεται την υποχρέωση νέας διαβουλεύσεως οσάκις το τελικώς εγκριθέν κείμενο, εξεταζόμενο στο σύνολό του, αποκλίνει ουσιωδώς από εκείνο επί του οποίου το Κοινοβούλιο έχει ήδη γνωμοδοτήσει, πλην των περιπτώσεων εκείνων όπου οι τροποποιήσεις ανταποκρίνονται,*

είναι στην ουσία της μια ερμηνευτική αρχή, η οποία όμως δεν σημαίνει την ισομερή κατανομή εξουσίας ανάμεσα στα όργανα, αλλά αναλόγως της θεματικής διαφοροποίησης των πεδίων δράσης της Ένωσης (της κοινής αγοράς, της αγροτικής πολιτικής, του ανταγωνισμού, της οικονομικής και νομισματικής ένωσης κ.ο.κ.), συνέχεται με διαφορετικές κάθε φορά διαδικαστικές ρυθμίσεις και βαθμό συμμετοχής εκάστου οργάνου στη λήψη αποφάσεων. Για το λόγο αυτό, και δεδομένου του υψηλού βαθμού διαφοροποίησης της συμμετοχής εκάστου οργάνου στη λήψη αποφάσεων σε κάθε τομέα δραστηριοποίησης, απαιτείται αυστηρή ερμηνεία των διατάξεων των Συνθηκών με τις οποίες καθορίζονται οι αρμοδιότητες των πολιτικών οργάνων της Ένωσης⁵⁸, τα οποία κατά συνέπεια οφείλουν να εκδίδουν πράξεις, μόνο εφόσον το δικαίωμα αυτό τους απονέμεται ρητά από τις Συνθήκες, χωρίς να επιτρέπεται να διέρχονται το προβλεπόμενο πεδίο δραστηριότητας του άλλου οργάνου⁵⁹, ενώ ακόμα και η ίδια αυτή η αυστηρή μεταξύ τους οριοθέτηση εξυπηρετεί τον έλεγχο μεταξύ τους για την αποφυγή αυθαίρετης επέκτασης του πεδίου δραστηριοποίησης ενός εκάστου και τον ευχερή δικαστικό έλεγχο. Για το λόγο αυτό και προκειμένου το Δικαστήριο να διεξάγει ουσιαστικό έλεγχο για την υπέρβαση ή μη της εξουσίας του οργάνου του οποίου η νομική πράξη ζητείται να ακυρωθεί, ερευνά πάντα τη συγκεκριμένη νομική βάση, στηριζόμενο στην οποία το καθ' ου όργανο ενήργησε, στην οποία νομική βάση αντανακλάται η στάθμιση συμφερόντων των

κατ' ουσίαν, στις επιθυμίες που εξέφρασε το ίδιο το Κοινοβούλιο...» καθώς και απόφαση της 14ης Απριλίου 2015, Συμβούλιο κατά Επιτροπής, (C-409/13 ECLI:EU:C:2015:217), αιτιολογική σκέψη 64 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Η εξουσία νομοθετικής πρωτοβουλίας της Επιτροπής κατά το άρθρο 17, παράγραφος 2, ΣΕΕ συνιστά μία από τις εκφάνσεις της ως άνω αρχής [απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2019, Purrinck κ.λπ. κατά Επιτροπής, (C-418/18 P ECLI:EU:C:2019:1113) αιτιολογική σκέψη 60].

⁵⁸ Βλ. Ιωάννης Σαρμάς «Η Ένωση Δικαίου- Τα μεγάλα θέματα της νομολογίας 2- Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εξελικτική και συνθετική μελέτη), εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2022, κεφάλαιο 4ο «Σε τι αντιστοιχεί στο ενωσιακό δίκαιο η αρχή της διάκρισης των εξουσιών;» σελ. 42 επ. κι εκεί περαιτέρω παραπομπή σε νομολογία, όπως λόγου χάριν βλ. προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Michal Bobek με ημεροχρονολογία 14.05.2020 (C-129/19, ECLI:EU:C:2020:375) με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο της Ιταλίας) στο πλαίσιο της δίκης μεταξύ "Presidenza del Consiglio dei Ministri" κατά "BV" παρισταμένης της Procura della Repubblica di Torino, αιτιολογική σκέψη 117: «... υπάρχει το επιχείρημα της διάκρισης των εξουσιών (ή, κατά την ορολογία της Ένωσης, της θεσμικής ισορροπίας) μεταξύ του νομοθέτη της Ένωσης και των δικαστηρίων της Ένωσης. Για να το πω απλά, τίθεται το ερώτημα πόση βαρύτητα πρέπει ο δικαστής της Ένωσης να δώσει στην εκλαμβανόμενη ή πραγματική πρόθεση του ιστορικού νομοθέτη όταν η πρόθεση αυτή δεν εκφράζεται σαφώς στο γράμμα του εκδοθέντος και ισχύοντος νομοθετήματος...».

⁵⁹ Βλέπε σχετικά απόφαση (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 25ης Οκτωβρίου 2017 (C-687/15, ECLI:EU:C:2017:803), με αντικείμενο προσφυγή ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, με προσφεύγουσα την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σχετικά με τα συμπεράσματα του τελευταίου για την Παγκόσμια Διάσκεψη Ραδιοεπικοινωνιών του 2015 της Διεθνούς Ένωσης Τηλεπικοινωνιών, βλ. αιτιολογική σκέψη 42: «...Συγκεκριμένα, σύμφωνα με πάγια νομολογία, μια απλή πρακτική του Συμβουλίου δεν μπορεί να παρεκκλίνει από τους κανόνες της Συνθήκης και δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να δημιουργήσει προηγούμενο που να δεσμεύει τα θεσμικά όργανα της Ένωσης...» καθώς επίσης βλ. και αιτιολογική σκέψη 53 σχετικά με το ότι έκαστο θεσμικό όργανο οφείλει να δραστηριοποιείται εντός του οριζόμενου από τις Συνθήκες πεδίου του, αναφέρονται για εκάστη εκδιδόμενη πράξη συγκεκριμένη νομική βάση. Επίσης, στο πλαίσιο της κοινής αλιευτικής πολιτικής, όταν το Συμβούλιο εκδίδει πράξεις επί τη βάσει του άρθρου 43, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ, οφείλει να ενεργεί εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων του καθώς και, ενδεχομένως, του νομικού πλαισίου που έχει ήδη θεσπισθεί κατ' εφαρμογή του άρθρου 43, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ [βλ. απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 2022, (C-259/21, ECLI:EU:C:2022:917), αιτιολογική σκέψη 64, καθώς και απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 2015, Κοινοβούλιο και Επιτροπή κατά Συμβουλίου, C-124/13 και C-125/13, ECLI:EU:C:2015:790, αιτιολογική σκέψη 5]).

ενδιαφερομένων για το περιεχόμενο της πράξης, όπως προσδιορίζεται σε κάθε τομέα δραστηριοποίησης της Ένωσης. Επομένως, διαπιστώνει παραβίαση της θεσμικής ισορροπίας, αν αποδεικνύεται παραβίαση των διαδικαστικών προϋποθέσεων που απορρέουν από τη νομική βάση, στην οποία στηρίχθηκε η πράξη ή αν η πράξη στηρίχθηκε σε εσφαλμένη νομική βάση⁶⁰.

Πρόκληση για το Δικαστήριο και τα όρια που προσπαθεί μέσω της νομολογίας του να θέσει στη δράση των οργάνων, αποτελεί η σύγχρονη μορφή διακυβέρνησης μέσω δικτύων⁶¹, και η ολοένα χρησιμοποιούμενη «ανοιχτή μέθοδος συντονισμού» σε ολοένα και περισσότερα πεδία πολιτικής. Ειδικά στον παρόντα χρόνο, κατά τον οποίο η Ένωση έχει διέλθει από μια μακρά οικονομική κρίση⁶², έχοντας υποστεί η εσωτερική αγορά και τις συνέπειες της πανδημίας covid-19⁶³, η ισορροπία δυνάμεων των θεσμικών οργάνων έχει μεταβληθεί κι αναμένεται να μεταβληθεί έτι περαιτέρω⁶⁴, με συνέπεια η πρόκληση για το Δικαστήριο να ανταπεξέλθει σε δίκαιη στάθμιση των δράσεων μεταξύ των, να βαίνει πολυπλοκότερη⁶⁵. Από την άλλη μεριά, συναφώς υποστηρίζεται πως ο κατακερματισμός εξουσίας μεταξύ των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μπορεί να αποτελέσει και εγγύηση δημοκρατίας, δεδομένης της κατά συνέπεια αυτής, αύξησης του ανταγωνισμού μεταξύ τους για επέκταση των δυνατοτήτων τους, αλλά – το σημαντικότερο- και της αύξησης του γενόμενου ελέγχου έναντι αλλήλων, ελέγχου που περιορίζει την συνεχώς διευρυνόμενη διακριτική ευχέρεια έκαστου οργάνου⁶⁶. Επί του θέματος,

⁶⁰ Ιωσήφ Γ. Κτενίδης «Η (Οριζόντια) κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων της Ένωσης κατά την υιοθέτηση των κανόνων του παράγωγου δικαίου- Η αρχή της θεσμικής ισορροπίας και η σημασία της έκδοσης πράξεων» ο.π.

⁶¹ Βλ. σχετικά Gerard Conway “Recovering a Separation of Powers in the European Union”, ο.π. υποσημείωση 1 αλλά και Ε. Ρεθυμιωτάκη, 3. «Η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και η διάβρωση της λαϊκής κυριαρχίας στη βάση του δημοκρατικού ελλείματος της Ε.Ε., σε «Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012, σελ. 191 -192, Sakkoulas- Online.gr.

⁶² Βλ. σχετ. Fabian Amtenbrink and Christoph Herrmann “ The Euro Area in Crisis, 2008–18” στον συλλογικό τόμο: “The EU Law of Economic and Monetary Union”, eds, Oxford: Oxford University Press, 2020 και U. Puetter “The European Council and the Council: New intergovernmentalism and institutional change” Oxford University Press 2014, σελ. 192- 195.

⁶³ Βλ. σχετικά Χρήστο Χατζηεμμανουήλ, ο οποίος, στον συλλογικό τόμο: “Pandemic Crisis and Financial Stability” (Christos V. Gortsos & Wolf-Georg Ringe eds, Frankfurt: European Banking Institute, 2020) και ειδικώς στο κεφάλαιο “European Economic Governance and the Pandemic: Fiscal Crisis Management under a Flawed Policy Process” σελ. 175-243, προβαίνει σε αναλυτική παρουσίαση της δράσης των οργάνων της Ένωσης για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID- 19.

⁶⁴ Βλ. σχετικά “Mark Dawson and Floris de Witte στο άρθρο τους “Constitutional Balance in the EU after the Euro-Crisis”, The Modern Law Review Limited. (2013) 76(5) MLR 817—844, supra, note 1, 817.

⁶⁵ Το Δικαστήριο σε γνωστές αποφάσεις του έχει επισημάνει το αυξανόμενο και «θολό» πεδίο δράσης των οργάνων και δη της Επιτροπής, λ.χ. στην απόφαση ΔΕΕ της 20ής Σεπτεμβρίου 2016, (όπως το κείμενο όπως έχει διορθωθεί με διάταξη της 20ής Δεκεμβρίου 2017), Ledra Advertising Ltd κλπ κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, (στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-8/15 P έως C-10/15 P, ECLI:EU:C:2016:701) αιτιολογική σκέψη 59 καθώς και στην απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2020, Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC κλπ κατά ΕΕ, Επιτροπής, ΕΚΤ και Ευρω-ομάδας (στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-597/18 P, C-598/18 P, C-603/18 P και C-604/18 PECLI:EU:C:2020:1028).

⁶⁶ Οι Anna Gora and Pieter de Wilde στο ως άνω άρθρο τους ” The essence of democratic backsliding in the European Union: deliberation and rule of law” στο περιοδικό JOURNAL OF EUROPEAN PUBLIC POLICY 2022, VOL. 29, NO. 3, 342–362, υποστηρίζουν ότι η πολυαρχική δημοκρατία συμπληρώνει τις ελάχιστες «λειτουργικοποιήσεις» της

σύγχρονοι μελετητές, ήτοι οι Levitsky και Ziblatt⁶⁷ προσδιορίζουν την αμοιβαία ανοχή και τη θεσμική ανεκτικότητα ως τα βασικά «προστατευτικά κιγκλιδώματα» της δημοκρατίας, ενώ οι ως άνω, επιπρόσθετα υποστηρίζουν, ότι τα θεσμικά όργανα δρώντας σε συνδυασμό μεταξύ τους, σχηματίζουν μια ζωντανή και ζωντανή νοοτροπία μεταξύ των πολιτικών ελίτ⁶⁸. Άλλωστε, η ενότητα ή ο κατακερματισμός της δράσης μεταξύ περισσότερων οργάνων ενός οργάνου μπορεί να είναι πηγή ισχύος ή αδυναμίας ανεξάρτητα από το επίσημο θεσμικό κύρος του⁶⁹, η τελική ροπή δε προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση εξαρτάται κυρίως από τους υφιστάμενους ελεγκτικούς μηχανισμούς. Θα πρέπει επίσης στο σημείο αυτό να τονιστεί πως η εν τοις πράγμασι προσπάθεια των οργάνων της Ένωσης να επεκτείνουν τη δράση και άρα και το πεδίο δικαιοδοσίας τους, δεν είναι ζήτημα θεωρητικό, τουναντίον είναι ένα φαινόμενο υφιστάμενο διαχρονικά, με παραλλαγή κάθε φορά του οργάνου που επιδιώκει τη διεύρυνση της εξουσίας του. Το σχήμα του θεσμικού «τριγώνου» (Κοινοβούλιο, Συμβούλιο, Επιτροπή) έχει μεταβληθεί σημαντικά στο πέρασμα του χρόνου από τις διαδοχικές τροποποιήσεις των συνθηκών και από την κατ' ιδίαν πρακτική των οργάνων, τα οποία προσδιορίζονται με βάση το περιθώριο εξουσίας που κατακτούν στην πράξη⁷⁰, ενώ επιπλέον επεκτείνοντας τα ενδιαφέροντά τους, τα όργανα άρχισαν να μην είναι αυστηρώς διαχωρισμένα στο εσωτερικό τους και να γίνονται λιγότερο αυτοτελή στο πλαίσιο του συστήματος της Ένωσης⁷¹. Στη σχετική μελέτη του, ο Jean – Paul Jacqué⁷², διακρίνοντας μεταξύ δύο (2) όψεων της θεσμικής ισορροπίας [νομικής και πολιτικής (η οποία περισσότερο συνέχεται με την περιγραφή του τρόπου οργάνωσης των διοργανικών σχέσεων)], υποστηρίζει πως ναι μεν φαίνεται αρχικά το Δικαστήριο να αντιμετωπίζει την

δημοκρατίας ως εκλογικού καθεστώτος με ένα σύνολο θεσμών που κρίνονται απαραίτητοι για να λειτουργήσει αυτή ως γνήσια δημοκρατία.

⁶⁷ Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018) “ How democracies die”, σελ. 97 επ.
<https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/SPS/ResearchAndTeaching/How-Democracies-Die.pdf>

⁶⁸ Βλ. “ The essence of democratic backsliding in the European Union: deliberation and rule of law” Anna Gora and Pieter de Wilde ο.π. και σε εκεί παραπεμπόμενη περαιτέρω βιβλιογραφία και αρθρογραφία, επίσης Dawson, J., & Hanley, S. (2019). Foreground liberalism, background nationalism: A discursive - institutionalist account of EU leverage and democratic backsliding in East Central Europe Journal of Common Market Studies, 57(4), 710-728.
<https://doi.org/10.1111/jcms.12845>.

⁶⁹ Βλ. Αντώνης Έλληνας και Ezra Suleiman «Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Γραφειοκρατική Αυτονομία- Οι Προστάτες της Ευρώπης», εκδ. Επίκεντρο Θεσσαλονίκη 2013, Εισαγωγή σελ. 20.

⁷⁰ Ε. Ρεθυμιωτάκη, 3.1 «Η ασάφεια της διάκρισης εξουσιών και της κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ των επιπέδων διακυβέρνησης και των ευρωπαϊκών οργάνων», σε «Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012, σελ. 192- 196, Sakkoulas- Online.gr.

⁷¹ Βλ. σχετικά Neill Nugent “Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ιστορία, θεσμοί, πολιτικές», επιμέλεια- επίμετρο Μαρία Μ. Μενδρινού, ο.π. κεφάλαιο 3.2 σελ. 71.

⁷² Jean- Paul Jacqué “The principal of institutional balance”, Common Market Law Review 41: 383- 391, 2004 Kluwer Law International, printed in the Netherlands.

αιτούμενη ισορροπία υπό στατική σκοπιά, προσκολλημένο στο γράμμα των διατάξεων, ωστόσο συμπαρασυρόμενο από τη δυναμική της εξέλιξη στο πέρασμα των χρόνων, διαπλάθει τη νομολογία του, ώστε να συγκεράζεται -μέσω αυτής - η εκάστοτε σύγχρονη συγκυρία ανταποκρινόμενη στη βούληση του ιστορικού νομοθέτη, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στις Συνθήκες⁷³, ειδικά σήμερα και μετά την κατάργηση των πυλώνων με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας⁷⁴.

2.2. Δικαστικός έλεγχος της κατάχρησης εξουσίας των θεσμικών της οργάνων ως εγγύηση ισορροπίας στην ενωσιακή έννομη τάξη.

Ενόψει λοιπόν των ταχέως μεταβαλλόμενων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και της εξελισσόμενης - συνεπεία αυτών - δυναμικής των οργάνων, η μόνη δικλείδα ασφαλείας προκειμένου να αποφεύγεται από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης η κατάχρηση εξουσίας, η καταπάτηση των δικαιωμάτων των φυσικών και νομικών προσώπων εντός της Ένωσης, κι εν τέλει η διασφάλιση του κράτους δικαίου ως προς την πτυχή αυτή λειτουργίας της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, τυγχάνει ο δικαστικός έλεγχος των πράξεων αυτών. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, αναδεικνύεται κρίσιμος ο ρόλος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο με τις αιτιολογημένες αποφάσεις του, καλείται να θέσει σαφείς διαχωριστικές γραμμές στις αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της Ένωσης καθώς και να ακυρώσει τις πράξεις τους, οι οποίες έχουν εκδοθεί κατόπιν κατάχρησης εξουσίας από τα τελευταία.

Προκαταρκτικώς, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι η έννοια της καταχρήσεως εξουσίας προέρχεται από το γαλλικό διοικητικό δίκαιο (*détournement de pouvoir*), όπου σημαίνει την ξένη προς τους (θεμιτούς) σκοπούς του νομοθέτη άσκηση της διακριτικής ευχέρειας, με συνέπεια κατάχρηση εξουσίας να είναι νοητή μόνο όπου υπάρχει διακριτική εξουσία που μπορεί να γίνει αντικείμενο καταχρήσεως. Αντιθέτως, όπου προβλέπεται δέσμια ενέργεια της διοικήσεως, κατάχρηση εξουσίας δεν είναι δυνατή αλλά μόνο παράβαση δικαίου. Υπό τον όρο κατάχρηση

⁷³ Παραδείγματος χάριν, έως την ψήφιση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, ισορροπία στη νομοθετική διαδικασία ήταν έννοια νοούμενη ανάμεσα στο Συμβούλιο και την Επιτροπή, ενώ το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχοντας μόνο συμβουλευτικό ρόλο έως εκείνο το χρόνο, επεδίωκε συνεχώς για επαύξηση της επιρροής του. Η επιτευχθείσα αυτή «ισορροπία» διαταράχθηκε από τον λεγόμενο «Συμβιβασμό του Λουξεμβούργου» το έτος 1965, ο οποίος οδήγησε στην παράλυση του έως τότε συστήματος, μειώνοντας το ρόλο της Επιτροπής, ενώ εν συνεχεία, η νομολογία του Δικαστηρίου ενίσχυσε το ρόλο του Κοινοβουλίου, υπερασπιζόμενο τα διαδικαστικά του προνόμια, το οποίο σταδιακά και με τις τροποποιήσεις των Συνθηκών, αναγορεύθηκε σε συν- νομοθέτη (βλ. και απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Ιανουαρίου 2014 Ηνωμένο Βασίλειο κατά Συμβουλίου και Κοινοβουλίου (C-270/12, ECLI:EU:C:2014:18), καθώς και απόφαση της 14ης.04.2013 Ισπανία και Ιταλία κατά Συμβουλίου για τη διαδικασία των ενισχυμένων δράσεων (C- 274/11 και C-295/11, ECLI:EU:C:2013:240).

⁷⁴ Μετά την θέση σε ισχύ της συνθήκης της Λισσαβώνας, το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο είχε επισημάνει σχετικά σε απόφασή του της 30ης.06.2009, § 237 ότι θα πρέπει να γίνει δεκτή η τάση για αποτελεσματική ερμηνεία των αρμοδιοτήτων (“What must... de tolerated is a tendency... to effectively interpreting competences”).

εξουσίας νοείται κατά το κοινοτικό δίκαιο και η υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας, και όχι η εξέταση της καλής χρήσεως της διακριτικής ευχέρειας, που αποτελεί πια έλεγχο σκοπιμότητας⁷⁵. Κατά τη νομολογία λοιπόν του Δικαστηρίου, η οποία έχει παγιωθεί από δεκαετιών, μια πράξη έχει εκδοθεί κατά κατάχρηση εξουσίας μόνον όταν προκύπτει, βάσει αντικειμενικών, λυσιτελών και συγκλινουσών ενδείξεων, ότι εκδόθηκε με αποκλειστικό ή, τουλάχιστον, πρωταρχικό σκοπό διαφορετικό από τον επιδιωκόμενο με την παροχή της συγκεκριμένης εξουσίας ή με σκοπό την καταστρατήγηση μιας διαδικασίας που προβλέπουν ειδικά οι Συνθήκες για την αντιμετώπιση των συγκεκριμένων περιστάσεων⁷⁶. Συνεπώς, όταν ένα όργανο εκδίδει μία πράξη και λαμβάνει ένα μέτρο, αυτό οφείλει να ενεργεί εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων του καθώς κι εντός του νομικού πλαισίου που έχει ήδη θεσπισθεί, εξαιρουμένων των μέτρων τα οποία προϋποθέτουν πολιτική επιλογή, η οποία επαφίεται στον νομοθέτη της Ένωσης λόγω του αναγκαίου χαρακτήρα τους για την επίτευξη στόχων της κοινής πολιτικής⁷⁷, χωρίς όμως στο πλαίσιο της να μπορούν να τροποποιηθούν οι εν λόγω εξουσίες⁷⁸. Ιστορικά άλλωστε ρητά είχε διατυπωθεί στη διάταξη του άρθρου 33 παρ. 1 εδ. β' ΣυνθΕΚΑΧ⁷⁹, (η οποία ρύθμιζε την προσφυγή Κράτους μέλους, του Συμβουλίου ή επιχειρήσεως κατά της Ανωτάτης Αρχής) ότι ο έλεγχος του Δικαστηρίου δεν δύναται εν τούτοις να επεκταθεί επί της εκτιμήσεως της καταστάσεως που απορρέει από οικονομικά γεγονότα ή περιστάσεις, εν όψει της οποίας εξεδόθησαν οι εν λόγω αποφάσεις ή συστάσεις, εκτός αν προσάπτεται στην Ανωτάτη Αρχή ότι διέπραξε κατάχρηση εξουσίας ή ότι αγνόησε κατά έκδηλο τρόπο τις διατάξεις της εν λόγω συνθήκης ή οποιουδήποτε κανόνα δικαίου σχετικού με την εφαρμογή της.

⁷⁵ Βλ. σχετικός Π.Δ. Δαγτόγλου «Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο», τόμος Ι, β' έκδοση, εκδ. Αντ. Σάκκουλα Αθήνα 1985, β' Τμήμα «Τα μέσα της έννομης προστασίας», Κεφάλαιο Γ' «Η αίτηση ακυρώσεως», σελ. 412, αλλά και Brunessen Bertrand, η οποία στο άρθρο της «La principe de l'equilibre institutionnel: La double inconstance» Europe no 6/2016, σελ. 5., ερευνά αν η θεσμική ισορροπία επιτρέπει στο δικαστή να ελέγξει από νομική σκοπιά ζητήματα με έντονο πολιτικό χαρακτήρα.

⁷⁶ Βλέπε σχετικά απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 2022 (C-259/21, ECLI:EU:C:2022:917), αιτιολογική σκέψη 61 υποσημείωση 12, στην οποία υπόθεση το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε κατάχρηση εξουσίας από το Συμβούλιο για την θέσπιση μέτρων στον τομέα της κοινής αλιευτικής πολιτικής με τον κανονισμό 2021/92 (βλ. σχετικά σκέψη 83) καθώς και απόφαση της 5ης Μαΐου 2015, Ισπανία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, (C-146/13 ECLI:EU:C:2015:298), αιτιολογική σκέψη 56 καθώς και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Στη τελευταία υπόθεση, η οποία αφορούσε προσφυγή ακυρώσεως του Βασιλείου της Ισπανίας στρεφόμενη εναντίον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την ακύρωση του κανονισμού (ΕΕ) 1257/2012, ο οποίος είχε εκδοθεί για τη θέσπιση ενισχυμένης συνεργασίας στον τομέα της δημιουργίας ενιαίου καθεστώτος προστασίας των ευρεσιτεχνιών, το Δικαστήριο δεν καταλόγισε κατάχρηση εξουσίας στα καθ' όν θεσμικά όργανα, απορρίπτοντας το σχετικό λόγο προσφυγής.

⁷⁷ Α.χ. στους τομείς γεωργίας και αλιείας, υπόθεση C-259/21, ο.π. 72, αιτιολογική σκέψη 66 καθώς και απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 2015, Κοινοβούλιο και Επιτροπή κατά Συμβουλίου, (C-124/13 και C-125/13, ECLI:EU:C:2015:790) αιτιολογική σκέψη 59.

⁷⁸ Βλέπε σχετικά υπόθεση C-259/21, ο.π. 72, αιτιολογική σκέψη 95 καθώς και απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2015, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου, (C-48/14, ECLI:EU:C:2015:91) αιτιολογικές σκέψεις 57 και 58.

⁷⁹ παρά το γεγονός ότι η ΣυνθΕΚΑΧ έχει πάψει να ισχύει από το έτος 2002.

Σε μια λίαν προσφάτως εκδοθείσα απόφασή του⁸⁰, στον τομέα του ανταγωνισμού, στην οποία το Γενικό Δικαστήριο εξέτασε για πρώτη φορά τη νομιμότητα, υπό το πρίσμα του κανονισμού 1/2003, αίτησης παροχής πληροφοριών που αφορούσε όρους αναζήτησης στο διαδίκτυο, καθώς και τη νομιμότητα διαδικασίας εικονικής αίθουσας δεδομένων για την επεξεργασία εγγράφων, έκρινε σημαντικό να βεβαιωθεί ότι η Επιτροπή είχε περιορίσει την αίτησή της μόνον στις πληροφορίες που ήταν αναγκαίες για την εξακρίβωση των προβαλλόμενων παραβάσεων οι οποίες δικαιολογούσαν τη διεξαγωγή έρευνας εκ μέρους της.

Στον τομέα κοινωνικής πολιτικής, το Δικαστήριο σε μια πρόσφατη απόφαση του⁸¹, υπερασπιζόμενο την ανεξαρτησία της Επιτροπής, ευσύνοπτα στις αιτιολογικές σκέψεις 45- 52, τόνισε πως ναι μεν στον ειδικό τομέα της κοινωνικής πολιτικής, οι κοινωνικοί εταίροι έχουν δικαίωμα ανάλογο με το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να ζητούν από την Επιτροπή να υποβάλει κατάλληλες προτάσεις για την εφαρμογή των Συνθηκών, εντούτοις το προβλεπόμενο από τις συνθήκες δικαίωμα ανάληψης πρωτοβουλίας της τελευταίας τυγχάνει απαραβίαστο (ΣΕΕ 17 §1), υπό την έννοια ότι μόνο η ίδια, μπορεί να κρίνει τη σκοπιμότητα υποβολής της αιτούμενης πρότασης, λαμβάνοντας υπόψη το γενικό συμφέρον της Ένωσης, ενώ αντίθετη ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία η Επιτροπή οφείλει να υποβάλει σχετική πρόταση στο Συμβούλιο θα είχε ως συνέπεια να υπερισχύουν της αποστολής της προαγωγής του γενικού συμφέροντος της Ένωσης, η οποία ανατίθεται στην Επιτροπή μόνον τα συμφέροντα των κοινωνικών εταίρων που υπέγραψαν συμφωνία.

Άλλη μια ενδιαφέρουσα πρόσφατη υπόθεση⁸², στην οποία το Δικαστήριο ασχολήθηκε με τη διερεύνηση διατάραξης της θεσμικής ισορροπίας μεταξύ των οργάνων, υπενθυμίζοντας με τον τρόπο αυτό ότι τα όργανα της Ένωσης οφείλουν να δρουν εντός αυστηρά οριοθετημένων από τις Συνθήκες πλαισίων και να μην επεκτείνουν αυτές κατά το δοκούν σε βάρος των λοιπών οργάνων, αφορούσε στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής και δη στην απόφαση (ΕΕ) 2019/1754 του Συμβουλίου της 7ης Οκτωβρίου 2019, περί προσχώρησης της Ευρωπαϊκής

80 Βλ. σχετικά απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 24ης Μαΐου 2023, *Meta Platforms Ireland κατά Επιτροπής* (T-451/20, ECLI:EU:T:2023:276).

81 Βλ. σχετικά απόφαση της 2ας Σεπτεμβρίου 2021, *European Federation of Public Service Unions (EPSU) κατά Επιτροπής κλπ* (C-928/19 P, ECLI:EU:C:2021:656), στην οποία υπόθεση οι κοινωνικοί εταίροι που μετείχαν στην επιτροπή κοινωνικού διαλόγου για τον κλάδο της δημόσιας διοίκησης, ήτοι, αφενός, η TUNED και, αφετέρου, η EUPAE, ενημέρωσαν την Επιτροπή, βάσει του άρθρου 154§ 4, ΣΛΕΕ, σχετικά με τη βούλησή τους να διεξαχθούν διαπραγματεύσεις και να συναφθεί συμφωνία βάσει του άρθρου 155§ 1 ΣΛΕΕ, αντιμετωπίζοντας τελικώς την άρνησή της. Με σχετική προσφυγή ακυρώσεως, ζητούσαν την ακύρωση της σχετικής αρνητικής απόφασης της Επιτροπής να υποβάλει στο Συμβούλιο πρόταση αποφάσεως για τη θέση σε εφαρμογή της επίμαχης συμφωνίας στο επίπεδο της Ένωσης βάσει του άρθρου 155§ 2 ΣΛΕΕ.

82 Βλέπε σχετικά απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2022, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (C-24/20, ECLI:EU:C:2022:911).

Ένωσης στην Πράξη της Γενεύης της Συμφωνίας της Λισσαβώνας για τις ονομασίες προέλευσης και τις γεωγραφικές ενδείξεις. Το Δικαστήριο με την με ημεροχρονολογία 22 Νοεμβρίου 2022 απόφασή του, επεξηγώντας τη διάταξη του άρθρου 293 ΣΛΕΕ, το οποίο προβλέπει, αφενός, την εξουσία τροποποίησης της πρότασης εκ μέρους του Συμβουλίου με ομόφωνη απόφαση και, αφετέρου, την εξουσία της Επιτροπής να τροποποιεί την πρότασή της, εφόσον το Συμβούλιο δεν έχει ακόμα αποφασίσει, οριοθέτησε την εξουσία του Συμβουλίου να τροποποιεί την πρόταση της Επιτροπής με τρόπο κατά το οποίο δεν μπορεί να εκτείνεται μέχρι του σημείου να του επιτρέπει να την αλλοιώνει κατά τρόπο που εμποδίζει την επίτευξη των επιδιωκόμενων με αυτήν σκοπών και να την καθιστά άνευ λόγου υπάρξεως. Κατόπιν αυτών των σκέψεων, το Δικαστήριο, δεχόμενο την ένδικη προσφυγή ακυρώσεως, έκρινε ότι η εξουσιοδότηση που παρέσχε το Συμβούλιο αλλοιώνει το αντικείμενο και τον σκοπό της πρότασης της Επιτροπής, η οποία εκφράζει την πολιτική επιλογή της να δώσει μόνο στην Ένωση τη δυνατότητα να προσχωρήσει στην Πράξη της Γενεύης και, συνεπώς, να ασκήσει μόνη της την αποκλειστική της αρμοδιότητα στους τομείς που καλύπτει η εν λόγω Πράξη. Ενδεχόμενη όμως υπέρβαση εξουσίας από την Επιτροπή αυτή τη φορά και συνακόλουθη παραβίαση της εξουσιοδότησης που της δόθηκε να τροποποιεί εφόσον διαπιστώσει «ουσιαστική μεταβολή των συνθηκών» την οδηγία 2014/40 EU (περί πώλησης καπνού και συναφών προϊόντων) και να επεκτείνει την εφαρμογή της και σε νέα προϊόντα καπνού, ερευνάται στην υπόθεση C-759/2023⁸³, υπό το φως του άρθρου 290 ΣΛΕΕ, επί της οποίας αναμένεται η απόφαση. Στο σημείο αυτό, άξια μνείας τυγχάνει η σχετική -με τη δυνατότητα της Επιτροπής να εκδίδει γενικής ισχύος πράξεις μη νομοθετικής φύσης- νομική ανάλυση που επιχειρείται στις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση C- 286/14⁸⁴.

Στο σημείο αυτό, θα μπορούσε να αναφερθεί άλλη μια σημαντική διάταξη του Δικαστηρίου και δη η με ημεροχρονολογία 3 Μαρτίου 2022 Διάταξη⁸⁵, σύμφωνα με την οποία το Δικαστήριο επέτρεψε στον Ύπατο Εκπρόσωπο της Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας να παρέμβει στην υπόθεση C-551/21 υπέρ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, σε διαφορά που αφορά το ερώτημα αν το καθήκον της εξασφάλισης της εξωτερικής εκπροσωπήσεως της Ένωσης, συνεπάγεται ότι απόκειται στην Επιτροπή και όχι στον Πρόεδρο του Συμβουλίου να ορίσει, ενόψει της συνάψεως διεθνούς συμφωνίας εξ ονόματος της Ένωσης,

⁸³ Βλέπε σχετικά προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Νικολάου Αιμιλίου της 30^{ης}.01.2025 (C-759/23, ECLI:EU:C:2025:44).

⁸⁴ Βλέπε σχετικά προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Nilo Jääskinen της 1^{ης}.10.2015, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής (C-286/14, ECLI:EU:C:2015:645).

⁸⁵ Βλέπε σχετικά Διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 3^{ης}.03.2022, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (C-551/21, ECLI:EU:C:2022:163).

το πρόσωπο που είναι εξουσιοδοτημένο να υπογράψει την εν λόγω συμφωνία, διαφοροποιούμενο εν μέρει, από την – έως τότε - αυστηρή νομολογία του ότι θεσμικά όργανα της Ένωσης, τα οποία μπορούν να είναι διάδικοι ενώπιον του Δικαστηρίου και να παρεμβαίνουν σε δίκες, είναι μόνον εκείνα που απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 13, παράγραφος 1, ΣΕΕ⁸⁶.

Από την προσεκτική λοιπόν επισκόπηση του τρόπου λειτουργίας των θεσμικών οργάνων, μέσω του ελέγχου που ασκείται στη δράση τους από το Δικαστήριο, προκύπτει πως ο “*sui generis*” χαρακτήρας της πολιτειακής οργάνωσης της ΕΕ δεν σημαίνει απαραίτητα την εισαγωγή μια ολότελα νέας έννοιας της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, αλλά την θεώρηση αυτής υπό μία «ιδιαιτέρη» σκοπιά, η οποία συμπεριλαμβάνει τη σύγχρονη δομή και τον τρόπο διακυβέρνησης της Ένωσης, η οποία λειτουργεί μέσα από έναν πολύπλοκο ιστό δημοσίων/ ιδιωτικών δικτύων και ημιαυτόνομων εκτελεστικών υπηρεσιών, το οποίο ασχολείται κυρίως με την απορρύθμιση και επαναρρύθμιση της αγοράς, συγκρότηση η οποία διαφοροποιείται εντελώς από τη νομική συγκρότηση του παραδοσιακού κράτους, με συνέπεια εντός του συστήματος αυτού, η θεσμική ισορροπία να γίνεται αντιληπτή με λειτουργικά κριτήρια, ως μία προσπάθεια ισορροπίας μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες και πολιτικούς δρώντες με απώτερο σκοπό την επίτευξη ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος, την περαιτέρω δηλαδή εμβάθυνση της ενοποίησης. Άλλωστε, έχει υποστηριχθεί⁸⁷ ότι η σταθερότητα και η νομιμότητα κάθε πολιτικού συστήματος απαιτεί τη δομική ενσωμάτωση του πολιτικού αυτοπροσδιορισμού ενός εκάστου οργάνου, ενώ η συν- διοίκηση προβάλλει ως εναλλακτική πρόταση διακυβέρνησης⁸⁸. Βεβαίως, ακόμη και η προσπάθεια παραλληλισμού των αρχών της διάκρισης των εξουσιών και της θεσμικής -μεταξύ των οργάνων -ισορροπίας ενδεικνύει μια σχετική προσκόλληση σε έννοιες και διαδικασίες δοκιμασμένες στη διάρκεια πολλών ετών, οι οποίες έχει αποδειχθεί ότι λειτουργούν ως εγγυητές των ελευθεριών, παρέχοντας ούτως στους μελετητές μια σχετική ασφάλεια για την διεξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την εφαρμογή νέων εναλλακτικών αρχών. Ωστόσο, όσο και αν η ασφάλεια αποτελεί εγγενή επιδίωξη της ανθρώπινης φύσης, και παρά τις όποιες αντιρρήσεις για τη συγκρότηση και λειτουργία του συστήματος της Ένωσης, η οποία λειτουργεί σε έναν κόσμο διαρκώς

⁸⁶ Βλέπε σχετικά Διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 29ης Ιουλίου 2019, Επιτροπή και Συμβούλιο κατά Carreras Sequeros κ.λπ., (C-119/19 P, ECLI:EU:C:2019:658), αιτιολογική σκέψη 6 και εκεί μνημονεύομενη νομολογία.

⁸⁷ Mark Dawson and Floris de Witte στο άρθρο τους “Constitutional Balance in the EU after the Euro-Crisis”, *The Modern Law Review Limited*. (2013) 76(5) *MLR* 817—844, *supra*, note 1, 817.

⁸⁸ Louis Feilhès “La principe d’équivalence en droit de l’ Union Européenne” Κεφάλαιο 1, Τμήμα 1 § 1 A. 2 «La préservation de l’ effet utile du droit de l’ Union dans le cadre de l’ administration indirecte», Préface de Fabrice Picod, Professeur à l’ Université Paris-Panthéon-Assas, Bruylant, 1ère édition 2023.

μεταλλασσόμενο, εντός του οποίου η ίδια ευρίσκεται και συνεχίζει να ευρίσκεται συνεχώς σε μία κατάσταση μετάβασης, η εν λόγω συγκρότηση τυγχάνει μία πραγματικότητα, με συνέπεια να υφίσταται επιτακτική ανάγκη αλλαγής του τρόπου αντίληψης για το πως εξασφαλίζονται πληρέστερα οι ατομικές ελευθερίες, στόχο που πρωτίστως εξυπηρετεί το κράτος δικαίου. Αλλαγή την οποία το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του, οι οποίες καλύπτουν σχεδόν το σύνολο των τομέων πολιτικής, προσπαθεί να εδραιώσει, διατυπώνοντας κάθε φορά σαφείς – μεταξύ των οργάνων - διαχωριστικές γραμμές και θέσεις σχετικά με τον τομέα δράσης του κάθε οργάνου, καλύπτοντας πολλές φορές με τη νομολογία του νομοθετικά κενά.

Κεφάλαιο 3ο: Έλεγχος νομιμότητας των νομοθετικών πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

3.1. Πρόσφατες κρίσεις του Δικαστηρίου της Ένωσης- κριτήρια ελέγχου νομιμότητας δευτερογενούς δικαίου.

“...But Community law not only grants powers to the Commission and the Council; At the same time, it provides for the restriction and limitation of these powers. The observance of these limits is ensured by the judicial review, which is entrusted to the European Court of Justice. The Court reviews the legality of acts of the Council and the Commission and provides legal protection in the field of Community law not only for Member States but also for Community citizens...”

Walter Hallstein⁸⁹

Ο έλεγχος της νομιμότητας των πράξεων που εκδίδουν τα νομοθετικά όργανα της Ένωσης αποτελεί το κυριότερο αντιστάθμισμα στην οπισθοχώρηση που παρατηρείται στα ιδεώδη και τις αξίες της⁹⁰, όπως αυτές τυγχάνουν ενσωματωμένες στις συνθήκες ιδρύσεως και λειτουργίας της, αφού αναμφισβήτητα, χωρίς τη διατήρηση της νομιμότητας, το οικοδόμημα της Ένωσης θα καταρρεύσει οριστικά. Στο πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αρχή της νομιμότητας ως έννοια από την οποία συντίθεται το κράτος δικαίου, βρίσκει έκφραση μέσα

⁸⁹ Βλ. σχετικώς ομιλία του το 1962 στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα στην Ιταλία με θέμα τη φύση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας ως κοινότητας δικαίου: Walter Hallstein, Die EWG- Eine Rechtsgemeinschaft. Rede anlässlich der Ehrenpromotion (Universität Padua, 12 März 1962), in Europäische reden 341, 343-344 (1979).

⁹⁰ Βλέπε ενδεικτικά J. M. Barroso, State of the Union 2012 Address, European Parliament, 12 September 2012, Speech/12/596, C. Kilpatrick, ‘On the Rule of Law and Economic Emergency: The Degradation of Basic Legal Values in Europe’s Bailouts’, 35(2) OJLS (2015) p. 325, C. Closa and D. Kochenov (eds.), “Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union (Cambridge University Press 2015)”, European Commission Communication, A new EU Framework to strengthen the Rule of Law, COM(2014) 158 Final, 11 March 2014 καθώς και σωρεία αποφάσεων του ΔΕΕ σχετικά με την οπισθοχώρηση της αρχής του κράτους δικαίου σε κράτη μέλη της ΕΕ, βλέπε ενδεικτικώς ο.π. υποσημείωση 35.

από ένα πολυδιάστατο κανονιστικό υπερεθνικό σύστημα, εντός του οποίου, υπερεθνικά θεσμικά όργανα λειτουργούν με αυστηρά οριοθετημένες εξουσίες (όπως αναλυτικά παρατέθηκε στο κεφάλαιο περί θεσμικής ισορροπίας των εξουσιών), εξουσιοδοτημένα από τις Συνθήκες να εκδίδουν κανόνες,--οι οποίοι συνδέουν τα κράτη – μέλη μεταξύ τους αλλά κι αυτά με τους πολίτες τους, μέσα από δημοκρατικές και πλουραλιστικές διαδικασίες⁹¹, επιβαλλομένων κυρώσεων όπου διαπιστώνονται παραβάσεις. Εντός δε του συστήματος αυτού, οι ατομικές ελευθερίες και δικαιώματα προστατεύονται με αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο, άμεσα μέσω της προβλεπόμενης από τη Συνθήκη προσφυγής ακυρώσεως (263 ΣΛΕΕ)⁹², αλλά και έμμεσα μέσω υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών, των οποίων πολλές φορές το αντικείμενο άπτεται περί του ελέγχου της εγκυρότητας του παραγώγου δικαίου. Η δικαστική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων καθίσταται εργαλείο της δημοκρατικής νομιμοποίησης, διότι συμβάλλει στην εφαρμογή της αρχής της νομιμότητας και, συνακολούθως, της βούλησης του δημοκρατικού νομοθέτη⁹³, ενώ ο πλέον κοινός ενδείκτης συμμόρφωσης με την αρχή του κράτους δικαίου, σύμφωνα με τέσσερις (4) διεθνώς αναγνωρισμένους φορείς⁹⁴ συνίσταται στον έλεγχο της δράσης της κυβέρνησης και των επίσημων κρατικών φορέων από ανεξάρτητα και αμερόληπτα δικαστήρια. Υπό το πρίσμα αυτό, η αρχή του κράτους δικαίου οράται ως απαίτηση ανόρθωσης της τρωθείσας νομιμότητας.

Παράλληλα δε με το δικαστικό έλεγχο και προκειμένου να επιτευχθεί ο αναγκαίος έλεγχος των εκδιδόμενων από τα όργανα πράξεων, εντός του πολύπλοκου συστήματος διακυβέρνησης της Ένωσης, η οποία σήμερα οργανώνεται μέσα από πολυδιάστατα και ετερόκλητα δίκτυα, έχουν ιδρυθεί τα τελευταία έτη πλήθος ανεξάρτητων ελεγκτικών αρχών και

⁹¹ Στο μέτρο επίσης κατά το οποίο οι διαδικασίες αυτές διασφαλίζονται από το νόμο, όπως χαρακτηριστικά υποστήριξε η Επίτροπος στον Τομέα της Δικαιοσύνης Věra Jourová σε μια ομιλία της στο “High Level Seminar: Finland 100 years- Finnish and European perspectives to the Rule of Law, 31 October 2017”: “*At the end of the 18th century John Adams argued that if democracy is unchecked by law it will turn into the tyranny of the majority. This discussion continues ever since and even in Europe many politicians hind behind the “will of people” when they attempt to do something legally questionable*”. Επίσης βλ. σχετικώς Suvi Sankari in “Constitutional pluralism and judicial adjudication: on legal reasoning, minimalism and silence by the Court of Justice» στο βιβλίο “Research Handbook on Legal Pluralism an EU LAW” edited by Gareth Davies, Professor of EU Law, University of Amsterdam and Matej Avbelj, Associate Professor of European Law, Graduate School of Government and European Studies, Nova University, Slovenia, Edward Elgar Publishing UK, 2018.

⁹² “Handbook on the rule of law”, Edited by Christopher May, Emeritus Professor of Political Economy, Department of Politics, Philosophy and Religion, Lancaster University and the late Adam Winchester, formerly Lancaster University, UK, Chapter 14: «The rule of law and the European Union”, Amichai Magen and Laurent Pech, σελ. 238, <https://www.elgaronline.com>

⁹³ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, βιβλιοπαρουσίαση στη διπλωματική διατριβή του επίκουρου Καθηγητή του Τμήματος Νομικής ΕΚΠΑ με τίτλο “Netzwerke im europäischen Verwaltungsverbund” Nikolaos I. Simantiras, Mohr Siebeck, 2016, σελ. XX+293, δημοσιευμένη η εν λόγω παρουσίαση στο περιοδικό Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, ΘΠΔΔ 10/2018 ▪ Έτος 11ο, σελ. 974.

⁹⁴ Freedom House (“Freedom in the World”), the World Bank (“Worldwide Governance Indicators”) and the World Justice Project (“Rule of Law Index”), επίσης βλέπε σχετικά το άρθρο των Andras Jakab and Lando Kirchmair, με τίτλο: “How to develop the EU Justice Scoreboard into a Rule of Law Index: Using an Existing Tool in the EU Rule of Law Crisis in a more Efficient Way”, δημοσιευμένο στο περιοδικό the German Law Journal (2021), 22, pp. 936 -955.

οργανισμών, οι αποφάσεις των οποίων κι αυτές υπόκεινται στον έλεγχο νομιμότητας του δικαστή της Ένωσης⁹⁵, θεματική όμως που απαιτεί ειδικότερη ενασχόληση με άλλη έρευνα.

Βασική για τον έλεγχο νομιμότητας της εκδοθείσας από τα όργανα πράξη, τυγχάνει κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η επιλογή από αυτά συγκεκριμένης νομικής βάσεως, η οποία πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά στοιχεία επιδεχόμενα δικαστικό έλεγχο⁹⁶, στα οποία περιλαμβάνονται ο σκοπός και το περιεχόμενο της πράξεως αυτής, απαιτήσεις που σαφώς συμβάλλουν στη διαφάνεια των εκδιδόμενων πράξεων, αλλά και τη λογοδοσία των οργάνων που εκδίδουν τις πράξεις⁹⁷. Συγκεκριμένα, ο τομέας στον οποίο εμπίπτει μια πράξη πρέπει να προσδιορίζεται βάσει όλων των δυνάμενων να προσδιορισθούν αντικειμενικών στοιχείων, ενώ εάν από την εξέταση της πράξεως των οργάνων, προκύπτει ότι αυτή επιδιώκει διττό σκοπό ή ότι απαρτίζεται από δύο συστατικά στοιχεία και αν ο ένας από τους σκοπούς ή τα συστατικά στοιχεία αυτά μπορεί να χαρακτηριστεί ως κύριου ή πρωτεύοντος χαρακτήρα, ενώ ο άλλος έχει παρεπόμενο απλώς χαρακτήρα, η πράξη πρέπει να στηρίζεται σε μία και μόνη νομική βάση, ήτοι σε εκείνη που επιβάλλεται από τον κύριο σκοπό. Κατ' εξαίρεση μόνον, αν αποδεικνύεται ότι η πράξη επιδιώκει πλείονες σκοπούς ή έχει πλείονα συστατικά στοιχεία που συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους, χωρίς ο ένας σκοπός να είναι παρεπόμενος σε σχέση με τον άλλο, μια τέτοια πράξη πρέπει να στηρίζεται στις αντίστοιχες διαφορετικές νομικές βάσεις και πάντως, η σωρευτική χρήση δύο νομικών βάσεων αποκλείεται στην περίπτωση που οι

⁹⁵ Βλ. σχετικά Διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 11ης Ιουλίου 2023 (C-93/23 P, ECLI:EU:C:2023:724), με αντικείμενο αίτηση ανατρέσεως που άσκησε το Γραφείο Διοικητικής Ιδιοκτησίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUIPO), με έτερο διάδικο την εταιρεία με την επωνυμία: “Neoperl AG”, αιτιολογική σκέψη 37. Ενδιαφέρον, όμως παρουσιάζει σχετική απόφαση του Δικαστηρίου της Ένωσης, σύμφωνα με την οποία οι κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών (EAT), δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο προσφυγής ακυρώσεως σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, ως μη παράγουσες δεσμευτικά ένομα αποτελέσματα, όμως το Δικαστήριο δύναται να εκτιμήσει αυτές δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, οφείλοντας περαιτέρω να εξακριβώσει αν οι επίμαχες κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν όντως στο πεδίο εφαρμογής του δευτερογενούς δικαίου ή αν είναι αναγκαίες για τη διασφάλιση αποτελεσματικής και συνεπούς εφαρμογής των αναφερόμενων στην εν λόγω απόφαση οδηγιών καθώς και εάν οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές εμπίπτουν στο ειδικό πλαίσιο που έχει καθορίσει ο νομοθέτης της Ένωσης για την άσκηση εξουσίας της EAT να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές, βλ. σχετ. απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης.07.2021 Fédération bancaire française (FBF) κατά Autorité de contrôle prudentiel et de résolution (ACPR) (C- 911/19, ECLI:EU:C:2021:599), κατόπιν προδικαστικής παραπομπής, δημοσιευμένη στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου, έτος 2021, τεύχος 3ο, σελ. 373- 376.

⁹⁶ Βλ. σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της 2ας Σεπτεμβρίου 2021, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (C- 180/20, ECLI:EU:C:2021:658) προσφυγή ακυρώσεως εναντίον των αποφάσεων (EE) 2020/245 και 2020/246 – Θέση που πρέπει να ληφθεί εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πλαίσιο του συμβουλίου εταιρικής σχέσης που συστάθηκε δυνάμει της συνολικής και ενισχυμένης συμφωνίας εταιρικής σχέσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας και των κρατών μελών τους, αφενός, και της Δημοκρατίας της Αρμενίας, αιτιολογικές σκέψεις 32- 34, επίσης βλ. και απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2018, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (Συμφωνία με το Καζακστάν), (C-244/17, ECLI:EU:C:2018:662), αιτιολογική σκέψη 36 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

⁹⁷ Η διαφάνεια δε συνήθως ορίζεται ως προς την προώθηση της αποκάλυψης πληροφοριών και της πρόσβασης σε αυτές, ενώ η πληροφόρηση ως προϋπόθεση για τη λογοδοσία των θεσμικών οργάνων, βλ. σχετικά Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: “In depth analysis- Mapping best practices on transparency, integrity, accountability and anti-corruption: Case studies from selected parliaments”, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702588/EXPO_IDA\(2023\)702588_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702588/EXPO_IDA(2023)702588_EN.pdf)

διαδικασίες που προβλέπει καθεμία από τις νομικές βάσεις αυτές είναι ασυμβίβαστες μεταξύ τους⁹⁸. Ερείζεται το ζήτημα εάν επιτρέπεται στο Δικαστήριο να ελέγχει τη νομιμότητα των αποφάσεων των οργάνων βάσει πραγματικών περιστατικών, τα οποία προκύπτουν από έγγραφα, τα προσκομίζονται για πρώτη φορά ενώπιόν του⁹⁹. Βέβαια, με δεδομένο ότι η νομιμότητα αφορά ζήτημα δημόσιας τάξης, θα πρέπει να γίνει δεκτή ως σωστή η άποψη που επιτρέπει στα εν λόγω έγγραφα να έχουν αποδεικτική αξία, εφόσον τα προκύπτοντα εξ' αυτών στοιχεία ανάγονται στο κρίσιμο χρονικό διάστημα λήψης της απόφασης.

Περαιτέρω αποδομώντας, τη διαδικασία κατάστρωσης της σκέψης του δικαστηρίου, τίθενται εν αρχή δικονομικοί κανόνες, οι οποίοι διασφαλίζουν την ουσία των υποθέσεων. Το Δικαστήριο παγίως κάνει δεκτό¹⁰⁰ ότι οι διαδικαστικές προϋποθέσεις, που συνδέονται από τη φύση τους με τη διαμόρφωση και την έκφραση της προθέσεως της αρχής που προβαίνει στην έκδοση της πράξεως, συνιστούν ουσιώδη τύπο και η τήρηση τους αφορά το γενικό συμφέρον, καθότι αυτές βαίνουν πέραν των δικαιωμάτων των προσωπικών συμφερόντων ενός διαδίκου στο πλαίσιο μιας διοικητικής διαδικασίας, συνιστώντας αντικειμενικούς κανόνες νομιμότητας του δικαίου της ένωσης, με αποτέλεσμα, η όποια παραβίασή τους να συνεπάγεται την ακύρωση της επιγενόμενης πράξεως και ανεξαρτήτως του αν το αποτέλεσμα της διαδικασίας θα ήταν διαφορετικό αν οι εν λόγω κανόνες είχαν τηρηθεί. Το ίδιο ισχύει ως προς τους διαδικαστικούς κανόνες που τα όργανα ή οργανισμοί της ένωσης έχουν θεσπίσει για τα ίδια ή έχουν επιβάλει στον εαυτό τους.

Κατά πάγια δηλαδή νομολογία του¹⁰¹, το δικαστήριο έχει κρίνει ότι η μη τήρηση των διαδικαστικών κανόνων που διέπουν την έκδοση βλαπτικής πράξεως συνιστά παράβαση ουσιώδους τύπου κι όταν ο δικαστής της ένωσης διαπιστώσει, κατά την εξέταση της οικείας πράξεως, ότι αυτή δεν έχει εκδοθεί συννόμως, σε αυτόν εναπόκειται να συναγάγει τις συνέπειες

⁹⁸ Βλ. σχετικά απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2008, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενωσης, (C-155/07, ECLI:EU:C:2008:605), αιτιολογική σκέψη 37.

⁹⁹ Βλ. σχετικά απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της Ένωσης της 29^{ης}.06.2022, Hijos de Moisés Rodríguez González, SA κατά Γραφείου Διανοητικής Ιδιοκτησίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUIPO), (T- 306/20, ECLI:EU:C:2021:935), αιτιολογική σκέψη 18, βλέπε όμως και αντίθετη αιτιολογική σκέψη 94 για την κρίση περί καλής ή κακής πίστης σύμφωνα με την οποία: «Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι, όπως προκύπτει από τη νομολογία που μνημονεύεται στη σκέψη 81 ανωτέρω, προκειμένου να αποφανθεί επί του ζητήματος αν η προσφεύγουσα ενήργησε κακόπιστα όταν ζήτησε την καταχώριση του αμφισβητούμενου σήματος, το τμήμα προσφυγών μείζονος συνθέσεως μπορούσε βασίμως να στηριχθεί σε αποδεικτικά στοιχεία μεταγενέστερα της ημερομηνίας κατάθεσης της αίτησης καταχώρισης του αμφισβητούμενου σήματος, ακόμη και στη χρήση του αμφισβητούμενου σήματος μετά την κατάθεση, καθόσον τα στοιχεία αυτά συνιστούσαν ενδείξεις που αφορούσαν την κατάσταση κατά την κρίσιμη ημερομηνία».

¹⁰⁰ Βλ. προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Laila Medina της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 2023, Debregeas et associés Pharma (D & A Pharma) κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Φαρμάκων (EMA – European Medicines Agency), (C- 291/22, ECLI:EU:C:2024:228) αιτιολογικές σκέψεις 79- 81.

¹⁰¹ Βλ. σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2017, Tilly Sabco κατά Επιτροπής, (C- 183/16, ECLI:EU:C:2017:704), αιτιολογική σκέψη 115 κι εκεί μνημονεύομενη νομολογία.

της παράβασης ουσιώδους τύπου κι επομένως να ακυρώσει την πράξη που παρουσιάζει το ελάττωμα αυτό.

Αναχωρώντας από το πεδίο τήρησης των δικονομικών προϋποθέσεων έκδοσης των πράξεων και προχωρώντας στο σημαντικότερο επίπεδο έρευνας, ήτοι σε αυτό της έρευνας της ουσίας της νομιμότητας προσφάτων εκδοθέντων κανονισμών και οδηγιών, δε θα μπορούσε να διαλάβει της προσοχής μας μια πολύ σημαντική υπόθεση, η οποία έχει αχθεί προς κρίση ενώπιον του Δικαστηρίου, επί της οποίας η απόφαση αναμένεται, και είναι αυτή για την κρίση περί της νομιμότητας της οδηγίας 2022/2041/ΕΕ για τους επαρκείς κατώτατους μισθούς¹⁰². Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο καλείται, έπειτα από προσφυγή του Βασιλείου της Δανίας (με παρέμβαση υπέρ της ακυρώσεως του Βασιλείου της Σουηδίας), να ακυρώσει την ως άνω οδηγία, κρίνοντας ότι αυτή εξεδόθη κατά παραβίαση της αρχής της δοτής αρμοδιότητας και του άρθρου 153 § 5 ΣΛΕΕ. Η εν λόγω υπόθεση, λόγω της σημαντικότητας του κρισιολογούμενου ζητήματός της, τράβηξε την προσοχή πολλών κρατών – μελών, τα οποία – κατά πλειοψηφία- παρενέβησαν υπέρ του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου, υποστηρίζοντας τη νομιμότητα της οδηγίας, με κύριο επιχειρήμα τους ότι στόχος της οδηγίας δεν είναι ο καθορισμός κατώτατου μισθού, δηλαδή ο άμεσος ποσοτικός καθορισμός αυτού, ζήτημα το οποίο παραμένει εντός της εθνικής αρμοδιότητας, αλλά η θέσπιση ενός πλαισίου που να επιτρέπει στα κράτη – μέλη να καθορίζουν αποτελεσματικότερα τον κατώτατο μισθό στην επικράτειά τους, αρμοδιότητα συντονισμού την οποία οφείλει να ασκήσει η Ένωση.

Άλλη μια ενδιαφέρουσα απόφαση, η οποία αναμένεται είναι αυτή για την έμμεση - μέσω προδικαστικού ερωτήματος- ακύρωση της κατ' εξουσιοδότηση οδηγίας 2022/2100/ΕΕ για την επέκταση της απαγόρευσης χρήσης αρωματικών γεύσεων στα θερμαινόμενα καπνιζόμενα προϊόντα¹⁰³. Το κεφάλαιο αυτό, θα ήταν ελλιπές χωρίς την παράθεση δύο (2) σημαντικών για το κράτος δικαίου, εκδοθεισών αποφάσεων του ΔΕΕ¹⁰⁴, με την οποία κρίθηκε η νομιμότητα του κανονισμού 2020/2092 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2020, περί γενικού καθεστώτος αιρεσιμότητας για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης, ενόψει προσφυγής ακυρώσεως εναντίον του ως άνω κανονισμού

¹⁰² Βλ. Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Αμιλίου της 14^{ης}.01.2025, με προσφεύγουσα τη Δανία κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης («salaires minimaux adéquats»), (C-19/23, ECLI:EU:C:2025:11).

¹⁰³ Βλέπε σχετικά Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Νικολάου Αμιλίου της 30^{ης}.01.2025, υποβολή προδικαστικού ερωτήματος από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας (PJ Carroll et Nicoventures Trading etc) (C-759/23, ECLI:EU:C:2025:44).

¹⁰⁴ Βλέπει σχετικά (σε πλήρη ολομέλεια, γεγονός ενδεικτικό της σημαντικότητας των αγόμενων προς κρίση ζητημάτων) της 16ης Φεβρουαρίου 2022, με αντικείμενο προσφυγής ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, με προσφεύγουσες την Ουγγαρία και την Πολωνία αντιστοίχως, κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C-156/21 και C-157/21, ECLI:EU:C:2022:97).

που άσκησαν η Ουγγαρία και η Πολωνία αντιστοίχως. Το Δικαστήριο με τις σχετικές αποφάσεις του, απέρριψε τις ασκηθείσες προσφυγές στο σύνολό τους με εκτενέστατη αιτιολογία. Άξια δε μνείας τυγχάνει η παραδοχή ότι τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης προστατεύονται σύμφωνα με τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ, όταν τα κράτη μέλη εκτελούν τον προϋπολογισμό της Ένωσης, ο δε σεβασμός του κράτους δικαίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμόρφωση με τις αρχές της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης που κατοχυρώνονται στο άρθρο 317 ΣΛΕΕ, υπό την έννοια ότι τα κράτη μέλη μπορούν να διασφαλίσουν τη χρηστή δημοσιονομική διαχείριση, μόνον αν οι δημόσιες αρχές ενεργούν σύμφωνα με τον νόμο, αν οι περιπτώσεις παραβάσεων του νόμου διώκονται αποτελεσματικά και αν οι αυθαίρετες ή παράνομες αποφάσεις των δημόσιων αρχών είναι δυνατό να υπόκεινται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο, και ότι η ανεξαρτησία και η αμεροληψία του δικαστικού συστήματος καθώς και των ανακριτικών και εισαγγελικών υπηρεσιών απαιτούνται ως ελάχιστη εγγύηση έναντι παράνομων και αυθαίρετων αποφάσεων δημόσιων αρχών που θα μπορούσαν να βλάψουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης¹⁰⁵.

Μια ακόμη ενδιαφέρουσα πρόσφατη απόφαση του τμήματος συνθέσεως του ΔΕΕ, με την οποία κρίθηκε άκυρη ρύθμιση της οδηγίας για το «ζέπλυμα χρήματος», που προβλέπει απεριόριστη δυνατότητα πρόσβασης του κοινού στα δεδομένα εθνικού μητρώου εταιρειών, στο οποίο περιέχονται στοιχεία για τον πραγματικό δικαιούχο της εταιρείας είναι αυτή της 22^{ης}.11.2022¹⁰⁶.

Επιπλέον, προσφάτως έχει κριθεί άκυρη, ως παραβιάζουσα το επαγγελματικό απόρρητο των δικηγόρων, η ρύθμιση της οδηγίας 2011/16/ΕΕ του Συμβουλίου, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία (ΕΕ) 2018/822 του Συμβουλίου, της 25ης Μαΐου 2018) υπό το πρίσμα του άρθρου 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δυνάμει της οποίας ρύθμισης, οι δικηγόροι που συμπράττουν σε δυνητικά επιθετικές διασυνοριακές συναλλαγές, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε φοροδιαφυγή, υποχρεούνται να αναφέρουν τη συναλλαγή σε άλλον ενδιάμεσο ή στον ίδιο τον δικαιούχο, ώστε αυτός να ειδοποιήσει τις φορολογικές αρχές¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Αιτιολογική σκέψη 130 στην απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2022, στην υπόθεση C-157/21 ο.π. υποσημείωση 104.

¹⁰⁶ Βλέπε σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 22ας Νοεμβρίου 2022, με αντικείμενο δύο αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το tribunal d'arrondissement de Luxembourg, (συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-37/20 και C-601/20, ECLI:EU:C:2022:912), με αποφάσεις της 24ης Ιανουαρίου 2020 και της 13ης Οκτωβρίου 2020, στο πλαίσιο των δικών WM (C-37/20), Sovim SA (C-601/20) κατά Luxembourg Business Registers.

¹⁰⁷ Βλέπε σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της 8ης Δεκεμβρίου 2022, με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Grondwettelijk Hof (Συνταγματικό Δικαστήριο, Βέλγιο) με απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 2020, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 21 Δεκεμβρίου 2020, στο πλαίσιο της δίκης “ Orde van Vlaamse Balies, IG, Belgian Association of Tax Lawyers, CD, JU” κατά “Vlaamse Regering”, (C-694/20, ECLI:EU:C:2022:963).

Στον μακρύ κατάλογο των αποφάσεων μέσω των οποίων το Δικαστήριο επιχειρεί να ελέγξει τη νομιμότητα των αποφάσεων των νομοθετικών οργάνων, μπορεί να προστεθεί και η σχετική απόφαση του Δικαστηρίου¹⁰⁸, η οποία κρίνει το κύρος και την ερμηνεία της οδηγίας 2016/681 σχετικά με τα προσωπικά δεδομένα που περιέχονται στις καταστάσεις επιβατών αεροπορικών πτήσεων και τη σχετική επεξεργασία τους για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της σοβαρής εγκληματικότητας.

Επιπλέον, επικυρώνοντας τους Κανονισμούς 1380/2013 και 2019/1241 σχετικά με τη διατήρηση και βιώσιμη εκμετάλλευση των αλιευτικών πόρων και την προστασία των θαλάσσιων οικοσυστημάτων, το Δικαστήριο της Ένωσης, στην απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης Απριλίου 2021¹⁰⁹, απέρριψε προσφυγή ακυρώσεως του Βασιλείου των Κάτω Χωρών κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, για την ακύρωση μέρους των ως άνω Κανονισμών επιβεβαιώνοντας τη διαρκή προσπάθεια τόσο των νομοθετικών οργάνων όσο και του Δικαστηρίου για συνεχή άρση των εμποδίων στην εσωτερική αγορά, προσαρμόζοντας τη νομοθεσία σε κάθε μεταβολή των περιστάσεων ή σε κάθε εξέλιξη των γνώσεων, δεδομένου του καθήκοντος που τον βαρύνει σχετικά με την προστασία των γενικών συμφερόντων που αναγνωρίζει η Συνθήκη¹¹⁰.

Τέλος, ένα άλλο ζήτημα με το οποίο απασχολήθηκε το Δικαστήριο, τυγχάνει εκείνο των ελαττωμάτων τα οποία περιέχονται σε προτάσεις εθνικών αρχών, κρίνοντας ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν έχουν καθ' ύλη αρμοδιότητα να κρίνουν τη νομιμότητα επί των πράξεων που έχουν χαρακτήρα κινήσεως της διαδικασίας, προπαρασκευαστικό χαρακτήρα ή χαρακτήρα μη δεσμευτικής προτάσεως και που έχουν εκδοθεί από τις εθνικές αρμόδιες αρχές στο πλαίσιο της διαδικασίας των άρθρων 22 και 23 της οδηγίας 2013/36 και του άρθρου 4, παράγραφος 1, στοιχείο γ', και του άρθρου 15 του κανονισμού 1024/2013 καθώς και των άρθρων 85 έως 87 του κανονισμού 468/2014 κι εναπόκειται, συνεπώς, στον δικαστή της Ένωσης, δυνάμει της αποκλειστικής αρμοδιότητάς του, επί τη βάση του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, να αποφαινεται επί της νομιμότητας της τελικής αποφάσεως την οποία λαμβάνει το εν λόγω θεσμικό όργανο της

¹⁰⁸ Βλέπε σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της 21ης Ιουνίου 2022, με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Cour constitutionnelle (Συνταγματικό Δικαστήριο του Βελγίου) στο πλαίσιο της δίκης “Ligue des droits humains” κατά “Conseil des ministres”, (C-817/19, ECLI:EU:C:2022:491).

¹⁰⁹ Βλέπε απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης Απριλίου 2021, Βασιλείο των Κάτω Χωρών κατά Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και Κοινοβουλίου, (C-733/19, ECLI:EU:C:2021:272) αιτιολογική σκέψη 75.

¹¹⁰ Βλέπε απόφαση ΔΕΕ της 3ης Δεκεμβρίου 2019, προσφυγή ακυρώσεως κατά της οδηγίας (ΕΕ) 2017/853 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Μαΐου 2017, για την τροποποίηση της οδηγίας 91/477/ΕΟΚ του Συμβουλίου σχετικά με τον έλεγχο της απόκτησης και της κατοχής όπλων, Τσεχική Δημοκρατία κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (C-482/17, ECLI:EU:C:2019:1035), αιτιολογική σκέψη 38.

Ένωσης και να εξετάζει, προς διασφάλιση της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των ενδιαφερομένων, τα τυχόν ελαττώματα των προπαρασκευαστικών πράξεων ή των προτάσεων των εθνικών αρχών τα οποία είναι ικανά να θίξουν το κύρος της τελικής αυτής απόφασης¹¹¹.

3.2. Έμμεσος έλεγχος νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης μέσω της αιτιολογίας:

Η αποτύπωση αιτιολογικών σκέψεων στις εκδοθείσες οδηγίες και κανονισμούς και στους εν γένει δευτερογενείς κανόνες της Ένωσης, η παράθεση δηλαδή αιτιολογίας αποτελεί βασικό κλειδί ελέγχου για τη συμμόρφωση των νομοθετικών οργάνων της Ένωσης με την αρχή του κράτους δικαίου, καθώς συνδέεται άρρηκτα με τη διαφάνεια στις νομοθετικές επιλογές και το σύστημα λήψης αποφάσεων ανοικτών προς τους πολίτες. Η απαίτηση όμως για αιτιολόγηση των εκδοθεισών νομικών πράξεων ως παραμέτρου δημοκρατικής εγγύησης απευθύνεται στο σύνολο των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, τόσο δηλαδή στα νομοθετικά όργανα, όσο όμως και στα δικαστικά¹¹². Έτσι, εάν η ανεξαρτησία και η αμεροληψία των δικαστηρίων θεωρούνται βασικά συστατικά της συμμόρφωσης αυτών με την αρχή του κράτους δικαίου, ισάξιο και ισοβαρές συστατικό είναι επίσης η ποιότητα των αποφάσεών τους, η οποία κυρίως κρίνεται από την αιτιολογία τους¹¹³. Εμμέσως δε από την αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων κρίνεται και η επάρκεια ή μη της αιτιολογίας θεσπίσεως των νομικών πράξεων της Ένωσης κι εν τέλει η ίδια η νομιμότητα τους. Ως εγγύηση λοιπόν της διαφύλαξης της αρχής της νομιμότητας, το Δικαστήριο της Ένωσης αποδίδει μεγάλη σημασία στην αιτιολογία των εκδιδόμενων από τα θεσμικά όργανα πράξεων, γεγονός που αποτυπώνεται σε πλήθος αποφάσεών του, με κύρια αναφορά στα άρθρα 41 και 47 του Χάρτη, στο πρώτο εκ των οποίων προβλέπεται η σχετική υποχρέωση αιτιολόγησης¹¹⁴, η οποία συνέχεται αναπόδραστα με την προβλεπόμενη από το δεύτερο άρθρο αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

¹¹¹ Βλέπε απόφαση του Δικαστηρίου της 19ης Δεκεμβρίου 2018, Berlusconi και Fininvest (C-219/17, ECLI:EU:C:2018:1023) καθώς και απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 11^{ης} Μαΐου 2022, Finanziaria d'investimento Fininvest SpA (Fininvest), Silvio Berlusconi, κατά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), υποστηριζόμενης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (T-913/16, ECLI:EU:T:2022:279), αιτιολογικές σκέψεις 242 και 243.

¹¹² Το Γενικό Δικαστήριο δεσμεύεται, κατά την άσκηση της πλήρους δικαιοδοσίας του, από ορισμένες υποχρεώσεις, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η υποχρέωση αιτιολογήσεως την οποία υπέχει βάσει του άρθρου 36 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο έχει εφαρμογή και για το Γενικό Δικαστήριο βάσει του άρθρου 53, πρώτο εδάφιο, του ίδιου Οργανισμού, βλ. επίσης απόφαση της 18ης Μαρτίου 2021, Pometon κατά Επιτροπής (C-440/19 P, ECLI:EU:C:2021:214), αιτιολογική σκέψη 138.

¹¹³ Βλέπε σχετικά και Koen Lenaerts, Πρόεδρο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο άρθρο του με τίτλο «New Horizons for the Rule of Law within the EU» δημοσιευμένο στο περιοδικό the German Law Journal (2020), 21, pp. 23-34.

¹¹⁴ Βλέπε σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης Ιουλίου 2021, (συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-584/20 P και C-621/20 P, ECLI:EU:C:2021:601), αιτιολογικές σκέψεις 102- 104, αλλά και απόφαση του Δικαστηρίου της 9^{ης} Νοεμβρίου 2017 (C-46/16, ECLI:EU:C:2017:839) αιτιολογική σκέψη 40, αλλά και απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 2020, Minister van Buitenlandse

Σύμφωνα με το άρθρο 296 ΣΛΕΕ, η υποχρέωση αιτιολόγησης αποτελεί ουσιώδη τύπο, ο οποίος πρέπει να διακρίνεται από το ζήτημα του βασίμου της αιτιολογίας, δεδομένου ότι αυτό αφορά την ουσιαστική νομιμότητα της επίδικης πράξεως. Πράγματι, η αιτιολογία μιας αποφάσεως συνίσταται στη ρητή διατύπωση των λόγων στους οποίους στηρίζεται η απόφαση αυτή. Αν η αιτιολογία ενέχει σφάλματα, αυτά πλήττουν την ουσιαστική νομιμότητα της αποφάσεως, αλλά όχι τον τύπο της αποφάσεως, ακόμη και αν η τελευταία περιέχει εσφαλμένους λόγους.¹¹⁵ Αποτελεί συχνό φαινόμενο βέβαια οι διάδικοι με το πρόσχημα της επίκλησης παράβασης της υποχρέωσης αιτιολογήσεως, να επιδιώκουν στην πραγματικότητα να αμφισβητήσουν το βάσιμο της αιτιολογίας επί της οποίας στηρίζεται η επίδικη απόφαση.¹¹⁶

Με δεδομένο ότι η αιτιολόγηση των εκδιδόμενων από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης πράξεων αποτελεί το βασικό μέσο για τον έλεγχό τους και τη διασφάλιση της αρχής του κράτους δικαίου, στην παρούσα ενότητα, η έρευνα θα επικεντρωθεί κυρίως στις αποφάσεις των οργάνων των οποίων η αιτιολογία επικρίνεται ως εντελώς ελλιπής ή ανύπαρκτη.

Χαρακτηριστική περίπτωση είναι σχετική υπόθεση, η οποία ήχθη προς κρίση ενώπιον του Δικαστηρίου, σχετικά με πρόστιμα τα οποία επέβαλε η Επιτροπή λόγω πραγματοποίησης συγκέντρωσης κατά παράβαση του άρθρου 4, παράγραφος 1, και του άρθρου 7, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 139/2004.¹¹⁷ Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι από την αιτιολογία της προσβαλλόμενης αποφάσεως προκύπτει ότι η Επιτροπή έκρινε μεν ότι οι δύο παραβάσεις ήταν ίδιες ως προς τη φύση και τη σοβαρότητά τους, πλην όμως επισήμανε ότι ήταν διαφορετικές από πλευράς της διάρκειάς τους, καθότι η μια ήταν στιγμιαία ενώ η άλλη διαρκής παράβαση και συνεπώς το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Επιτροπή ουδόλως εξήγησε για ποιον λόγο, παρά τη συγκεκριμένη διαφορά, έπρεπε να επιβληθούν πρόστιμα ίδιου ύψους για αμφοότερες τις παραβάσεις. Με άλλα λόγια, η τελευταία δεν εξέθεσε τον λόγο για τον οποίο η ως άνω διαφορά, καίτοι σημαντική, δεν δικαιολογούσε διαφοροποίηση του ύψους των δύο προστίμων.

Zaken, (C-225/19 και C-226/19, ECLI:EU:C:2020:951), αιτιολογική σκέψη 43 και την εκεί περαιτέρω μνημονευόμενη νομολογία.

¹¹⁵ Βλέπε όλως ενδεικτικά απόφαση του Δικαστηρίου της 4ης Οκτωβρίου 2024 Ferriere Nord SpA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (C-31/23 P, ECLI:EU:C:2024:851), αιτιολογική σκέψη 172, απόφαση του Δικαστηρίου της 18ης Απριλίου 2024, Vasile Dumitrescu κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής (συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-567/22 P έως C-570/22 P, ECLI:EU:C:2024:336), απόφαση της 10ης Μαρτίου 2022, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Freistaat Bayern, (C-167/19 P και C-171/19 P, ECLI:EU:C:2022:176), αιτιολογική σκέψη 77, και απόφαση της 29ης Απριλίου 2021, Achemos Grupė και Achema κατά Επιτροπής, (C-847/19 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2021:343), αιτιολογική σκέψη 62.

¹¹⁶ Βλέπε αιτιολογική σκέψη 173 στην υπόθεση C- 31/23 ο.π. 102.

¹¹⁷ Βλέπε απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2023, Altice Group Lux Sàrl κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής κλπ (C-746/21 P, ECLI:EU:C:2023:836), ειδικά αιτιολογικές σκέψεις 222 -224.

Συναφείς απαιτήσεις περί κατάστρωσης σαφούς αιτιολογίας απαιτεί το Δικαστήριο και κατά την κατάστρωση των αποφάσεων του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως αυτό επισημάνθηκε σε μια πλέον πρόσφατη απόφασή του, το οποίο αφορούσε περιοριστικά μέτρα (δέσμευση κεφαλαίων και οικονομικών πόρων) εις βάρος συγκεκριμένου προσώπου λόγω στήριξης δράσεων ή πολιτικών οι οποίες υπονομεύουν ή απειλούν την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια στην Ουκρανία ή οι οποίες παρεμποδίζουν το έργο διεθνών οργανισμών στην ίδια χώρα.¹¹⁸ Παρόμοια κρίση διατύπωσε το Δικαστήριο και σε υπόθεση για τη δέσμευση κεφαλαίων προσφεύγοντα, ο οποίος συμμετείχε σε τρομοκρατικές δραστηριότητες.¹¹⁹

Η επιβαλλόμενη από το πρωτογενές δίκαιο αιτιολογία πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στη φύση της οικείας πράξης και πρέπει να εκθέτει με σαφήνεια και χωρίς αμφισημία τη συλλογιστική του θεσμικού οργάνου που εκδίδει την πράξη, ούτως ώστε οι ενδιαφερόμενοι να γνωρίζουν τους λόγους που δικαιολογούν τη λήψη του μέτρου και το αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο να μπορεί να ασκεί τον έλεγχο του¹²⁰, το δε ζήτημα αν η αιτιολογία μιας πράξεως ανταποκρίνεται στις επιταγές του άρθρου 296 ΣΛΕΕ, πρέπει να εξετάζεται με γνώμονα όχι μόνον το γράμμα της, αλλά και το πλαίσιο όπου εντάσσεται, καθώς και το σύνολο των νομικών κανόνων που διέπουν τον σχετικό τομέα θέμα¹²¹. Επίσης δε, τα δε θεσμικά όργανα, όταν αιτιολογούν τις αποφάσεις που εκδίδουν, δεν υποχρεούνται να λαμβάνουν θέση εφ' όλων των επιχειρημάτων που προβάλλουν ενώπιόν τους οι ενδιαφερόμενοι κατά τη διοικητική διαδικασία, εντούτοις, οφείλουν να εκθέτουν τα πραγματικά περιστατικά και τις νομικές

¹¹⁸ Βλέπε απόφαση του Δικαστηρίου της 13ης Μαρτίου 2025, Igor Shuvalov κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C-271/24 P, ECLI:EU:C:2025:180), αιτιολογικές σκέψεις 45 – 47.

¹¹⁹ Απόφαση του Δικαστηρίου της 13ης Μαρτίου 2025, Kurdistan Workers' Party (PKK), το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C-72/23 P, ECLI:EU:C:2025:182), αιτιολογική σκέψη 34.

¹²⁰ Βλέπε σχετικά απόφαση του ΓΔΕΕ της 10ης Ιουλίου 2024, Ουγγαρία κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής (T-104/22, ECLI:EU:T:2024:467), αιτιολογική σκέψη 24, επίσης απόφαση του ΓΔΕΕ της 06ης Οκτωβρίου 2021, Aeris Invest Sarl κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, (T-827/17, ECLI:EU:T:2021:660) αιτιολογικές σκέψεις 93- 95, επίσης απόφαση του Δικαστηρίου της 26ης Ιουλίου 2017, Συμβούλιο της Ε.Ε. κατά LTTE (C-599/14 P, ECLI:EU:C:2017:583) αιτιολογική σκέψη 29 κι εκεί μνημονευόμενη νομολογία, ομοίως απόφαση ΓεΔΕΕ της 10ης Φεβρουαρίου 2021, Şanlı κατά Συμβουλίου της Ε.Ε. (T-157/19, ECLI:EU:T:2021:75) αιτιολογική σκέψη 36, επίσης απόφαση ΓεΔΕΕ της 8ης Μαΐου 2019, Landeskreditbank Baden-Württemberg κατά EKT (C-450/17 P, ECLI:EU:C:2019:372) αιτιολογική σκέψη 85 καθώς και τέλος απόφαση ΓεΔΕΕ της 27ης Ιανουαρίου 2021, KPN κατά Επιτροπής (T-691/18, ECLI:EU:T:2021:43), αιτιολογική σκέψη 161.

¹²¹ Βλέπε απόφαση του Δικαστηρίου της 2ας Σεπτεμβρίου 2021 (C-928/19 P, ECLI:EU:C:2021:656), αιτιολογικές σκέψεις 108- 109 η οποία αφορούσε προσφυγή ακυρώσεως της European Federation of Public Service Unions (EPSU) κατά Goudriaan και Επιτροπής, απόφαση του Δικαστηρίου της 2ας Απριλίου 1998, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Chambre syndicale nationale des entreprises de transport de fonds et valeurs (Sytraval) και Brink's France SARL, (C-367/95 P, ECLI:EU:C:1998:154), αιτιολογική σκέψη 63 κι εκεί μνημονευόμενη νομολογία, επίσης απόφαση του Δικαστηρίου της 25^{ης} Ιουνίου 2014, Nexans και Nexans France κατά Επιτροπής, (C-37/13 P, ECLI:EU:C:2014:2030) αιτιολογικές σκέψεις 31 και 32, καθώς και απόφαση του Δικαστηρίου της 10ης Μαρτίου 2016, HeidelbergCement AG κατά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (C-247/14, ECLI:EU:C:2016:149), αιτιολογική σκέψη 16.

εκτιμήσεις που είναι ουσιώδεις για την όλη οικονομία των αποφάσεών τους¹²². Έχει κριθεί έτσι ότι στο μέτρο που ορισμένα σημεία του αιτιολογικού μιας απόφασης είναι από μόνα τους ικανά να δικαιολογήσουν επαρκώς από νομικής απόψεως την απόφαση, οι πλημμέλειες από τις οποίες πάσχουν άλλα σημεία του αιτιολογικού της πράξης δεν ασκούν επιρροή στο διατακτικό της, κι επομένως δεν ακυρώνεται μια απόφαση, όταν συγκεκριμένο σημείο του αιτιολογικού της, το οποίο δεν αμφισβητήθηκε με το δικόγραφο της προσφυγής, είναι ικανό να δικαιολογήσει επαρκώς κατά νόμο την απόφαση¹²³.

Συναφώς, το Δικαστήριο έχει κάνει δεκτό¹²⁴ ότι η έκθεση από την Επιτροπή του λόγου υιοθέτησης μίας πράξης δεν μπορεί να αντισταθμίσει την ανεπάρκεια της αρχικής αιτιολογίας της απόφασης αυτής, καθώς εάν επιτρεπόταν στο θεσμικό όργανο να εκπληρώνει ετεροχρονισμένα το καθήκον αιτιολόγησης της απόφασής του, θα θίγεται το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, ενώ οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να γνωρίζουν τους λόγους που οδήγησαν στην έκδοση μιας πράξης, όχι μόνον για να μπορούν να προασπίσουν τα δικαιώματά τους υπό τους καλύτερους δυνατούς όρους, αλλά και για να μπορούν να αποφασίσουν, έχοντας πλήρη γνώση όλων των στοιχείων, αν τους συμφέρει να προσφύγουν ενώπιον του αρμόδιου δικαιοδοτικού οργάνου¹²⁵.

Σε προσφάτως εκδοθείσα απόφασή του, η οποία αφορούσε προσφυγή ακυρώσεως κατά της οδηγίας (ΕΕ) 2018/957 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 2018, για την τροποποίηση της οδηγίας 96/71/ΕΚ σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι στα σχέδια των νομοθετικών πράξεων πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ανάγκη να διασφαλιστεί ότι οι επιβαρύνσεις για τους οικονομικούς φορείς θα είναι, αφενός, οι χαμηλότερες δυνατές και, αφετέρου, προσαρμοσμένες στον επιδιωκόμενο σκοπό, ενώ ακόμη και ένας δικαστικός έλεγχος περιορισμένης έκτασης επιβάλλει να είναι τα θεσμικά όργανα της Ένωσης που εξέδωσαν την

¹²² Βλέπε σχετικά απόφαση ΓεΔΕΕ της 19ης Μαΐου 2021, Ryanair DAC κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με αντικείμενο προσφυγή ακύρωσης της απόφασης C(2020) 4871 τελικό της Επιτροπής, της 13ης Ιουλίου 2020, σχετικά με την κρατική ενίσχυση υπέρ της KLM, (T-643/20, ECLI:EU:T:2021:286), αιτιολογική σκέψη 39.

¹²³ Βλέπε απόφαση του ΓεΔΕΕ της 11ης Μαΐου 2022, Finanziaria d'investimento Fininvest SpA (Fininvest), Silvio Berlusconi, κατά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), (T-913/16, ECLI:EU:T:2022:279) αιτιολογικές σκέψεις 155 και 157 (η εν λόγω απόφαση αναρτήθηκε από το ΔΕΕ εκδοθείσας της με ημερομηνία 19.09.2024 αποφάσεώς του (C-512/22 P και 513/22 P, ECLI:EU:C:2024:774).

¹²⁴ Βλέπε απόφαση της 11^{ης} Μαΐου 2023 *Sopra Steria Benelux, Unisys Belgium κατά Επιτροπής*- δημόσιες συμβάσεις υπηρεσιών- Περιεχόμενο της υποχρέωσης αιτιολόγησης που υπέχει η αναθέτουσα αρχή, (C-101/22 P, ECLI:EU:C:2023:396) και ιδίως αιτιολογικές σκέψεις 88 και 89 καθώς και την εκεί παραπεμπόμενη περαιτέρω νομολογία.

¹²⁵ Βλέπε απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 06ης Οκτωβρίου 2021, *Aeris Invest Sarl κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας*, υποστηριζόμενη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (T-827/17, ECLI:EU:T:2021:660) αιτιολογική σκέψη 119 καθώς και απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2019, *Trasys International και Axianseu – Digital Solutions κατά EASA*, (T-741/17, ECLI:EU:T:2019:572), αιτιολογική σκέψη 53.

επίμαχη πράξη σε θέση να αποδείξουν ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η πράξη εκδόθηκε κατόπιν πραγματικής άσκησης της εξουσίας εκτιμήσεως που διαθέτουν, η οποία προϋποθέτει ότι ελήφθησαν υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία και όλες οι σχετικές περιστάσεις της κατάστασης στη ρύθμιση της οποίας αποβλέπει η πράξη αυτή.

Συνεπώς, τα θεσμικά όργανα πρέπει, τουλάχιστον, να μπορούν να προσκομίσουν και να εκθέσουν κατά τρόπο σαφή και μη διφορούμενο τα βασικά στοιχεία τα οποία έπρεπε να έχουν ληφθεί υπόψη ως έρεισμα για τα βαλλόμενα μέτρα της εν λόγω πράξεως και από τα οποία εξαρτιόταν η άσκηση της εξουσίας εκτιμήσεως που διαθέτουν¹²⁶.

Επιπλέον, στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι εγγυήσεις αιτιολόγησης από μέρους των νομοθετικών οργάνων κατά τη διαδικασία θέσπισης συγκεκριμένων νομικών πράξεων περιέχονται στη διοργανική συμφωνία για τη βελτίωση του νομοθετικού έργου μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της 13ης Απριλίου 2016, στα σημεία 12- 15 της οποίας συμφωνείται μεταξύ των οργάνων ότι οι εκτιμήσεις επιπτώσεων έχουν θετική συνεισφορά στη βελτίωση της ποιότητας της νομοθεσίας της Ένωσης, αποτελώντας ένα εργαλείο που βοηθά τα τρία θεσμικά όργανα να λάβουν εμπειριστατωμένες αποφάσεις, μη υποκαθιστώντας όμως τις πολιτικές αποφάσεις στο πλαίσιο της δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων, ενώ θα πρέπει να καλύπτουν την ύπαρξη, το μέγεθος και τις συνέπειες ενός προβλήματος και το ερώτημα κατά πόσον απαιτείται ανάληψη δράσης από την Ένωση¹²⁷. Συναφώς έχει κριθεί, ότι το δικαστήριο οφείλει να διερευνήσει εάν η Επιτροπή εξέτασε λεπτομερώς διάφορες επιλογές για τη λήψη των προσβαλλόμενων μέτρων καθώς και διάφορες επιμέρους επιλογές που συνιστούσαν εναλλακτικές εκδοχές των εν λόγω επιλογών, αλλά και σειρά οικονομικών και κοινωνικών πτυχών συναφών με τις διάφορες μελετώμενες επιλογές, ενώ και σε κάθε περίπτωση το

¹²⁶ Απόφαση του Δικαστηρίου της 8ης Δεκεμβρίου 2020 (C-620/18, ECLI:EU:C:2020:1001), προσφυγή ακυρώσεως εναντίον της οδηγίας (ΕΕ) 2018/957, Ουγγαρία κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αιτιολογικές σκέψεις 112 – 115, καθώς και απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 2019, (C-482/17, ECLI:EU:C:2019:1035) Τσεχική Δημοκρατία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, αιτιολογική σκέψη 81.

¹²⁷ Σύμφωνα με την εν λόγω διοργανική συμφωνία, στα εν λόγω κείμενα επιπτώσεων, θα πρέπει να χαρτογραφούνται εναλλακτικές λύσεις και, στο μέτρο του δυνατού, το πιθανό βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο κόστος και όφελος, αξιολογούμενων συγχρόνως των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων με ολοκληρωμένο και ισορροπημένο τρόπο, καθώς και χρησιμοποιώντας τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές αναλύσεις, ενώ πέραν της δυνατότητας της Επιτροπής να αναθέτει τη σύνταξη κειμένων επιπτώσεων παρόμοια δυνατότητα δίδεται και στους νομοθέτες της Ένωσης, ήτοι στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, όταν κρίνουν ότι είναι αρμόζον και απαραίτητο για τη νομοθετική διαδικασία, σε ό,τι αφορά τις ουσιώδεις τροποποιήσεις τους στην πρόταση της Επιτροπής. Μάλιστα, πέραν του κειμένου των επιπτώσεων, αξιολογείται κατά την παραγωγή των κανόνων δικαίου, και κάθε άλλη πληροφορία, η οποία θα πρέπει να αναφέρεται στις αιτιολογικές σκέψεις του παραγόμενου κανόνα, βλ. σχετικά αιτιολογική σκέψη 150 στην απόφαση του Δικαστηρίου της 21^{ης} Ιουνίου 2018, Πολωνία κατά Κοινοβουλίου, (C- 5/16, ECLI:EU:C:2018:483), με αντικείμενο προσφυγή ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, η οποία ασκήθηκε στις 4 Ιανουαρίου 2016, η Δημοκρατία της Πολωνίας ζητεί από το Δικαστήριο να ακυρώσει την απόφαση (ΕΕ) 2015/1814 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Οκτωβρίου 2015, σχετικά με τη θέσπιση και τη λειτουργία αποθεματικού για τη σταθερότητα της αγοράς όσον αφορά το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου και την τροποποίηση της οδηγίας 2003/87/ΕΚ.

Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η εκτίμηση επιπτώσεων δεν δεσμεύει ούτε το Κοινοβούλιο ούτε το Συμβούλιο¹²⁸.

Τέλος, μία ακόμη προσφάτως δημοσιευθείσα ενδιαφέρουσα απόφαση σχετικά με τη νομιμότητα πράξεως της Επιτροπής, είναι αυτή του Γενικού Δικαστηρίου της 4^{ης} Οκτωβρίου 2023, στην υπόθεση T-77/20 Ascenza Agro και Industrias Afrasa κατά Επιτροπής, στην οποία απόφασή του, το Δικαστήριο αποσαφηνίζει την επιρροή που ασκεί επί της νομιμότητας της απόφασης της Επιτροπής, η αιτιολογία ψήφου κράτους μέλους που δόθηκε στο πλαίσιο της γνώμης, την οποία εξέδωσε η μόνιμη επιτροπή, προτού η Επιτροπή αποφανθεί¹²⁹.

Επίσης, ενδιαφέρουσα κρίση το Δικαστήριο διατύπωσε στην αχθείσα ενώπιόν του υπόθεση, ύστερα από σχετική προσφυγή ακυρώσεως της αεροπορικής εταιρείας Ryanair, για ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής που αφορούσε κρατική ενίσχυση της αεροπορικής εταιρείας KLM με τη μορφή δανείου χορηγούμενου από κοινοπραξία τραπεζών με την εγγύηση του Δημοσίου, η οποία ενίσχυση κατά την Επιτροπή, μετά την εξάπλωση της πανδημίας του Covid-19, ήταν συμβατή με την εσωτερική αγορά. Στην ως άνω υπόθεση το Δικαστήριο έκρινε, ότι η ως άνω προσβαλλόμενη απόφαση της Επιτροπής τυγχάνει άκυρη, εκτιμώντας ότι η Επιτροπή, - περιοριζόμενη στη διαπίστωση, αφενός, ότι η KLM ήταν ο δικαιούχος του μέτρου ενίσχυσης και, αφετέρου ότι, οι ολλανδικές αρχές «επιβεβαίωσαν» ότι η χορηγηθείσα στην KLM χρηματοδότηση δεν θα χρησιμοποιούνταν από την Air France, (ενώ οι δύο αυτές εταιρείες ανήκαν στον ίδιο όμιλο και ότι η εταιρεία χαρτοφυλακίου Air France-KLM διαδραμάτιζε κάποιο ρόλο στη χορήγηση και τη διαχείριση των ενισχύσεων αυτών), - δεν αιτιολόγησε επαρκώς την προσβαλλόμενη απόφαση της, ενώ τόνισε ότι η εν λόγω υποχρέωση αιτιολόγησης ισχύει κατά μείζονα λόγο σε περίπτωση όπως η προκειμένη, η οποία χαρακτηρίζεται από την παράλληλη χορήγηση δύο κρατικών ενισχύσεων σε δύο θυγατρικές της ίδιας εταιρείας χαρτοφυλακίου, η οποία, επιπροσθέτως, εμπλέκεται στη χορήγηση και τη διαχείριση των εν λόγω ενισχύσεων και έχει συμβατικά δικαιώματα και υποχρεώσεις σε σχέση με αυτές¹³⁰. Σε πιο πρόσφατη δε απόφασή του, αυτή της 7^{ης}.02.2024, το Γενικό Δικαστήριο

¹²⁸ Απόφαση του Δικαστηρίου της 21ης Ιουνίου 2018, (C-5/16, ο.π. υποσημείωση 127).

¹²⁹ Βλ. απόφαση του ΓεΔΕΕ της 4ης Οκτωβρίου 2023, Ascenza Agro S.A. και Industrias Afrasa S.A. κατά Επιτροπής, στην οποία υπόθεση οι προσφεύγουσες εταιρείες Ascenza και Afrasa ισχυρίζονται ότι ένα μη ουσιώδες στοιχείο, ήτοι η οδηγία ψήφου που έδωσε το Ηνωμένο Βασίλειο ενώπιον της μόνιμης επιτροπής, οδηγία η οποία, κατά την άποψή τους, στηρίζεται σε πολιτικές εκτιμήσεις, διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στη λήψη της απόφασης της Επιτροπής. Το Γενικό Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, μολονότι είναι αληθές ότι η θετική γνώμη της μόνιμης επιτροπής εξασφαλίστηκε με την ψήφο του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία κατέστησε δυνατή την επίτευξη της απαιτούμενης ειδικής πλειοψηφίας, τα στοιχεία που έλαβε υπόψη το Ηνωμένο Βασίλειο για την ψήφο του δεν ελήφθησαν υπόψη από την Επιτροπή για την έκδοση της απόφασής της περί μη ανανέωσης της έγκρισης της ουσίας CHP-méthyl. Το ίδιο ισχύει και για την ψηφοφορία ενώπιον της μόνιμης επιτροπής (T-77/20, ECLI:EU:T:2023:602).

¹³⁰ Αιτιολογικές σκέψεις 58 -65 και 72 της απόφασης του ΓεΔΕΕ της 19ης Μαΐου 2021 (T-643/20, ECLI:EU:T:2021:286).

ακύρωσε επίσης την απόφαση της Επιτροπής, με την οποία η κοινοποιηθείσα από το Βασίλειο των Κάτω Χωρών χρηματοδοτική ενίσχυση υπέρ της αεροπορικής εταιρείας KLM χαρακτηρίστηκε ως κρατική ενίσχυση συμβατή με την εσωτερική αγορά βάσει του άρθρου 107§ 7 στοιχείο β' ΣΛΕΕ ¹³¹.

Τέλος, κι όσον αφορά στην δράση των οργάνων σε σύνθετους τομείς, οι οποίοι απαιτούν επιλογές πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής φύσης, και για τους οποίους οι Συνθήκες τους έχουν αναγνωρίσει ευρεία εξουσία εκτίμησης, όταν τα όργανα καλούνται να προβούν σε σύνθετες εκτιμήσεις και αξιολογήσεις, και πάλι η δράση αυτή ελέγχεται δικαστικά ως προς την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας του θεσπιζόμενου μέτρου¹³², με την αιτιολογία των αποφάσεων αυτών να αποκτά ούτως περισσότερη βαρύτητα.

Πράγματι, το Δικαστήριο έχει εξάρει την ανάγκη αιτιολόγησης των αποφάσεων ιδίως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες επαφίεται σε θεσμικά όργανα ευρύ περιθώριο εκτιμήσεως ως προς την έκδοση μίας πράξης, όπως λόγου χάριν στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, καθότι ο περιορισμένος έλεγχος νομιμότητας των αποφάσεών της, επιτείνει την ανάγκη αναλυτικότερης αιτιολογίας των αποφάσεών της, αφού μόνο με τον τρόπο αυτό, μπορεί ο δικαστής της ένωσης να είναι σε θέση να ελέγξει αν συντρέχουν τα πραγματικά και νομικά στοιχεία από τα οποία εξαρτάται η άσκηση της εξουσίας εκτιμήσεως¹³³. Η επιταγή για αιτιολόγηση των εκδιδόμενων από την ΕΚΤ πράξεων αποκτά έτσι ιδιαίτερη βαρύτητα, καθότι το μοναδικό πεδίο όπου διεξάγεται μείζων συζήτηση για την ερμηνεία της εντολής της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας είναι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όταν αυτό καλείται να αποφανθεί επί προσφυγής που έχει κατατεθεί εναντίον της¹³⁴. Έως τώρα, μπορεί,

¹³¹ Βλέπε απόφαση ΓεΔΕΕ της 07ης.02.2024 (T- 146/22, ECLI:EU:T:2024:68) ενώ εκκρεμεί η έκδοση απόφασης επί ασκηθεισών αναρρέσεων εναντίον της ως άνω απόφασης στο ΔΕΕ (συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C- 266/24 P, C- 269/24 P και C- 289/24 P).

¹³² Βλ. σχετικά άρθρο 51 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, πέραν του μεγάλου όγκου της νομολογίας του Δικαστηρίου, η οποία αναφέρεται στην αρχή της αναλογικότητας, βλέπε επίσης εξαιρετικά ενδιαφέρον άρθρο σχετικά με την εφαρμογή της εν λόγω αρχής στον τομέα της οικονομικής πολιτικής από το Δικαστήριο και το γερμανικό ομοσπονδιακό συνταγματικό δικαστήριο “Καρλσρούη κατά Λουξεμβούργου και Φραγκφούρτης; Γερμανία κατά Ευρώπης; Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της 5^{ης} Μαΐου 2020”, Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα, Ομότιμη Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών, Εφημ ΔΔ-2/2020 σελ. 157-185.

¹³³ απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 06ης Οκτωβρίου 2021, Aeris Invest Sarl κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, αιτιολογική σκέψη 162, ο.π. υποσημείωση 125 καθώς και απόφαση ΓεΔΕΕ της 4ης Ιουνίου 2015, Versorgungswerk der Zahnärztekammer Schleswig-Holstein κατά ΕΚΤ, (T-376/13, ECLI:EU:T:2015:361) αιτιολογική σκέψη 54 και εκεί μνημονεύομενη νομολογία.

¹³⁴ Πριν όμως από το στάδιο της κρίσης ενώπιον του Δικαστηρίου της Ένωσης, δεν υπάρχει θεσμικό όργανο με την αποστολή να ελέγχει ότι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα επιδεικνύει αμεροληψία και αιτιολογεί επαρκώς τις αποφάσεις της, αφού μεν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει έναν εξαιρετικά περιορισμένο ρόλο στον έλεγχο της και τη συζήτηση για τη νομισματική πολιτική, η δε Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα παρουσιάζει μια φορά το χρόνο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο την ετήσια έκθεσή της, ενώ το τελευταίο έχει τη δυνατότητα σε όλη τη διάρκεια του έτους να καλεί εκπροσώπους της στο πλαίσιο του νομισματικού διαλόγου που διεξάγεται σε τριμηνιαία βάση και να τους απευθύνει ερωτήσεις γραπτώς. Το κοινοβούλιο επίσης γνωμοδοτεί για τον ορισμό των μελών της εκτελεστικής επιτροπής της τράπεζας, η σχετική απόφαση όμως λαμβάνεται το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (δηλαδή από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων των ευρωπαϊκών χωρών). Σύμφωνα με τον Eric

εν είδει γενικού συμπεράσματος να λεχθεί ότι το Δικαστήριο έχει στηρίξει τις πολιτικές επιλογές της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, καλύπτοντάς τες με τον κατάλληλο νομικό μανδύα, λειτουργώντας το Δικαστήριο της Ένωσης ως θιασώτης της αρχής “da mihi factum, dabo tibi ius”¹³⁵, ωστόσο δεν είναι λίγες οι φορές που την έχει επίσης ανακαλέσει στην τάξη, υπενθυμίζοντας της ότι κι εκείνη ότι έχει την υποχρέωση να διερευνά με επιμέλεια και αμεροληψία όλα τα στοιχεία και που αφορούν την κρινόμενη κατάσταση και να αιτιολογεί επαρκώς τις αποφάσεις της.

Σχετικώς, μπορεί να αναφερθεί η απόφαση ΔΕΕ της 30^{ης} Νοεμβρίου 2022, στην υπόθεση 698/16, Trasta Komercbanka κ.λπ. κατά ΕΚΤ, η οποία αφορούσε τη νομιμότητα κανονισμού ΕΕ 1024/2013 λόγω υπέρβασης των αρμοδιοτήτων που περιγράφονται στο άρθρο 127 §6 ΣΛΕΕ, με την οποία το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή, υπενθυμίζοντας ότι η ΕΚΤ είναι αποκλειστικά αρμόδια, όσον αφορά τα καθήκοντα που της ανατίθενται δυνάμει του εν λόγω κανονισμού, να ανακαλεί τις άδειες πιστωτικών ιδρυμάτων ανεξάρτητα από τη σημασία αυτών των ιδρυμάτων¹³⁶ επαναλαμβάνοντας ότι ο στόχος που επιδιώκεται με την ανάκληση της εξουσιοδότησης τραπεζικού ιδρύματος είναι να τεθεί τέρμα στις σοβαρές, επαναλαμβανόμενες και επίμονες παραβιάσεις των εφαρμοστέων κανονιστικών απαιτήσεων και των συνεπαγόμενων κινδύνων για τους καταθέτες, καθώς και για τα ευρωπαϊκά και λοιπά εθνικά τραπεζικά συστήματα.

Στον κρίσιμο τομέα της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής, ενδιαφέρον παρουσιάζουν πρόσφατες αποφάσεις του Γενικού Δικαστηρίου της 23^{ης}.10.2024 για την ακύρωση της απόφασης της 11^{ης}.04.2022 του Ενιαίου Συμβουλίου Εξυγίανσης σχετικά με τον υπολογισμό ex ante εισφορών προς το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης μετά από προσφυγή που άσκησαν γερμανικά και φινλανδικά πιστωτικά ιδρύματα. Το Δικαστήριο ακύρωσε με αναλυτική αιτιολογία τη σχετική απόφαση, όμως διατήρησε τις έννομες συνέπειές της, δίδοντας στο Συμβούλιο Εξυγίανσης εξάμηνη προθεσμία συμμόρφωσης με την απόφαση του δικαστηρίου, ώστε, όπως τονίζει, να μην υποσκαφθεί η οικονομική σταθερότητα και η

Monnet στο βιβλίο του: «Κεντρικές Τράπεζες, κράτος πρόνοιας και δημοκρατία – για τον εκδημοκρατισμό των κεντρικών τραπεζών και της νομισματικής πολιτικής», μετάφραση Α. Δ. Παπαγιαννίδης, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2022, σελ.13, προτείνεται ως βασικότερη μεταρρύθμιση, η έτι περαιτέρω ενίσχυση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και η θέσπιση ενός νέου θεσμικού οργάνου, που θα μπορούσε να ονομάζεται «Ευρωπαϊκή Πιστωτική Επιτροπή».

¹³⁵ Στη νομική αυτή αρχή του ρωμαϊκού δικαίου, σύμφωνα με την οποία, οι διάδικοι πρέπει να παρουσιάζουν τα γεγονότα και ο δικαστής θα αποφαινεται σχετικά με το δίκαιο που τα διέπει, αναφέρθηκε ο Leopoldo Calvo-Sotelo Ibáñez-Martín, δικαστής του ΔΕΕ από το 2016- 2019, στο αναμνηστικό τεύχος του Δικαστηρίου της Ένωσης “Témoignages d’anciens Membres de la Cour de justice de l’UE à l’occasion des 70 ans de la Cour” για τα εβδομήντα χρόνια λειτουργίας του, που συμπληρώθηκαν το έτος 2022.

¹³⁶ Βλ. επίσης απόφαση του ΓεΔΕΕ της 6ης Οκτωβρίου 2021, Ukrselhosprom PCF LLC και Versobank AS κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (T-351/18 και T-584/18, ECLI:EU:T:2021:669).

δημιουργία μια οικονομικής και νομισματικής ένωσης της οποίας το νόμισμα είναι το ευρώ (άρθρο 3 § 4 ΣΕΕ)¹³⁷. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Γενικό Δικαστήριο καλείται να εκδικάσει έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό προσφυγών που ανάγονται στη θέσπιση του ενιαίου μηχανισμού εξυγίανσης το 2014, ο οποίος μηχανισμός προβλέπει ένα πλαίσιο διαχείρισης τραπεζικών κρίσεων για την εξυγίανση μεγάλων τραπεζών σε ορισμένα κράτη μέλη και ο οποίος στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στο Ενιαίο Συμβούλιο Εξυγίανσης, αποστολή του οποίου είναι η προετοιμασία και η υλοποίηση της εξυγίανσης των τραπεζών που είναι πιθανόν να πτωχεύσουν ή βρίσκονται υπό πτώχευση¹³⁸. Ακόμη, ενδιαφέρον επίσης, παρουσιάζει η κρίση του δικαστηρίου σχετικά με την αιτιολόγηση των πράξεων επιβολής των εισφορών των πιστωτικών ιδρυμάτων στο Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης, αφού παραθέτοντας σε πρόσφατη απόφασή του μια αναλυτικότερη σκέψη προβαίνοντας σε στάθμιση ανάμεσα στην υποχρέωση αιτιολόγησης με την αρχή προστασίας του επιχειρηματικού απορρήτου, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η υποχρέωση αιτιολόγησης πρέπει να θεωρηθεί ότι πληρούται όταν οι αποδέκτες απόφασης καθορισμού εκ των προτέρων εισφορών στο ως άνω ταμείο, μολονότι δεν τους διαβιβάζονται στοιχεία καλυπτόμενα από το επιχειρηματικό απόρρητο, έχουν στη διάθεσή τους τη μέθοδο υπολογισμού που χρησιμοποιεί το Ενιαίο Συμβούλιο Εξυγίανσης και επαρκείς πληροφορίες ώστε να κατανοήσουν, κατ' ουσίαν, με ποιον τρόπο ελήφθη υπόψη η ατομική τους κατάσταση για τον υπολογισμό της εκ των προτέρων εισφοράς τους στο ενιαίο ταμείο, υπό το πρίσμα της κατάστασης όλων των λοιπών οικείων ιδρυμάτων, ώστε με τον τρόπο αυτό είναι πράγματι σε θέση να επαληθεύσουν αν η εκ των προτέρων εισφορά τους καθορίστηκε αυθαίρετα, χωρίς να έχει ληφθεί υπόψη η πραγματική οικονομική τους κατάσταση ή διά της χρήσης δεδομένων σχετικών με τον λοιπό χρηματοπιστωτικό τομέα τα οποία δεν είναι ευλογοφανή¹³⁹.

¹³⁷ Βλ. απόφαση του ΓεΔΕΕ της 23ης.10.2024 Nordea Bank, Dz Hyp, Dz Bank, LandesBnk Biden κλπ, (T-396-404/22, T 430-432/22, ECLI:EU:T:2024:734).

¹³⁸ Το Γενικό Δικαστήριο εξέδωσε σειρά σημαντικών αποφάσεων επί αιτήσεως ακυρώσεως αποφάσεως του Ενιαίου Συμβουλίου Εξυγίανσης σχετικά με τη δυνατότητα αποζημίωσης μετόχων και πιστωτών που επλήγησαν λόγω εξυγίανσης τραπεζών (συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-302/20, T-303/20 και T-307/20 Del Valle Ruiz κ.λπ. κατά ΕΣΕ, ECLI:EU:T:2023:735) και υποθέσεις T-304/20 Molina Fernández κατά CRU(ECLI:EU:T:2023:734), T-330/20 ACMO κ.λπ. κατά CRU (ECLI:EU:T:2023:733) και T-340/20 Galván Fernández Guillén κατά CRU (ECLI:EU:T:2023:732).

¹³⁹ Βλέπε σχετικά αιτιολογικές σκέψεις 122- 123 στην απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης Ιουλίου Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Landesbank Baden-Württemberg, (C-584/20 P και C-621/20 P, ECLI:EU:C:2021:601).

3.3. Έμμεσος έλεγχος νομιμότητας των πράξεων των θεσμικών οργάνων της Ένωσης μέσω της διαφύλαξης του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα:

Η διαφύλαξη του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα των ενωσιακών οργάνων, όπως το εν λόγω δικαίωμα κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 42 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, οι προϋποθέσεις άσκησης του οποίου, ορίζονται στον Κανονισμό (ΕΚ) 1049/2001, συνέχεται αδιαμφισβήτητα, ως εκ της φύσης του, με την ενίσχυση της διαφάνειας λήψης απόφασης των αποφάσεων των θεσμικών οργάνων. Σύμφωνα δε με την αιτιολογική σκέψη 2 του εν λόγω κανονισμού: *«Η διαφάνεια εξασφαλίζει μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και, παράλληλα, εγγυάται μεγαλύτερη νομιμότητα, αποτελεσματικότητα και υπευθυνότητα της διοίκησης έναντι του πολίτη σε ένα δημοκρατικό σύστημα. Η διαφάνεια συμβάλλει στην ενίσχυση των αρχών της δημοκρατίας και του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως θεσπίζονται από το άρθρο 6 της Συνθήκης ΕΕ και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης»*. Προβλέπεται λοιπόν στο άρθρο 2§ 1, του εν λόγω κανονισμού ότι κάθε πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα των θεσμικών οργάνων, υπό την επιφύλαξη των αρχών, όρων και περιορισμών που καθορίζονται στον ίδιο κανονισμό, τα οποία του χορηγούνται κατόπιν αιτήσεώς του, και μάλιστα χωρίς να χρειάζεται να δικαιολογήσει την αίτηση αυτή (άρθρο 6 § 1 του ως άνω ίδιου κανονισμού¹⁴⁰). Εξαιρέσεις προβλέπονται στο άρθρο 4 του ίδιου ως άνω Κανονισμού, οι οποίες θεσπίστηκαν για λόγους δημοσίου ή ιδιωτικού συμφέροντος, οι οποίες, ως απόκλιση από την αρχή που θεσπίζει το εν λόγω άρθρο, πρέπει να ερμηνεύονται στενά και να εφαρμόζονται αυστηρά, ενώ για να συντρέχει λόγος εξαίρεσης θα πρέπει να αποδεικνύεται ότι η εν λόγω πρόσβαση ενέχει συγκεκριμένη και πραγματική προσβολή στην προστασία λήψης αποφάσεων του θεσμικού οργάνου, μη αρκούντος του κριτηρίου του αμιγώς υποθετικού κινδύνου¹⁴¹. Σε περίπτωση δε κατά την οποία θεσμικό όργανο που έχει επιληφθεί αιτήσεως

¹⁴⁰ Βλέπε σχετικά απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2018, ClientEarth κατά Επιτροπής, (C-57/16 P, ECLI:EU:C:2018:660), αιτιολογική σκέψη 75 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, καθώς και απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2021, Leino - Sandberg κατά Κοινοβουλίου, αιτιολογική σκέψη 36 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

¹⁴¹ Βλέπε σχετικά απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 21ης.04.2021, προσφυγή ακυρώσεως Pech κατά Συμβουλίου, (T-252/19, ECLI:EU:T:2021:203) σχολιασμένη στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου έτος 2021, τεύχος 2ο, σελ. 227-233, sakkoulas-Online.gr, απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2018, ClientEarth κατά Επιτροπής, C-57/16 P, υποσημείωση ο.π., αιτιολογικές σκέψεις 76 έως 78). Επιπρόσθετα, το καθεστώς των εξαιρέσεων που προβλέπεται στο άρθρο 4 στηρίζεται σε στάθμιση των αντιτιθέμενων σε δεδομένη περίπτωση συμφερόντων, δηλαδή, αφενός, των συμφερόντων που θα ικανοποιούντο από τη δημοσιοποίηση των οικείων εγγράφων και, αφετέρου, των συμφερόντων που θα θίγονταν από τη δημοσιοποίηση αυτή, οπότε η απόφαση επί αιτήσεως προσβάσεως σε έγγραφα εξαρτάται από το ζήτημα ποιο είναι το υπέρτερο στη συγκεκριμένη

προσβάσεως σε προερχόμενο από κράτος μέλος έγγραφο, αυτό και το οικείο κράτος μέλος οφείλουν, καθόσον η αίτηση κοινοποιήθηκε από το θεσμικό όργανο στο κράτος μέλος, να προβούν αμελλητί σε καλόπιστο διάλογο σχετικά με την ενδεχόμενη εφαρμογή των προβλεπόμενων από το άρθρο 4, παράγραφοι 1 έως 3, του κανονισμού 1049/2001 εξαιρέσεων¹⁴². Στο άρθρο επίσης 15§ 1 ΣΛΕΕ, στο οποίο ορίζεται ότι τα θεσμικά και λοιπά όργανα και οι οργανισμοί της Ένωσης διεξάγουν τις εργασίες τους όσο το δυνατόν πιο ανοιχτά, απαίτηση, η οποία επιβεβαιώνεται ομοίως στα άρθρα 10 §3 ΣΕΕ και 298§ 1 ΣΛΕΕ¹⁴³, συγκροτώντας την αρχή του ανοικτού χαρακτήρα της διαδικασίας λήψεως αποφάσεων της Ένωσης. Μάλιστα, στο εδάφιο γ' της § 3 του άρθρου 15 ΣΕΕ, προβλέπεται η εισαγωγή στον εσωτερικό κανονισμό των θεσμικών οργάνων ειδικών διατάξεων για την πρόσβαση στα δικά του έγγραφα, ώστε να εξασφαλιστεί η διαφάνεια των εργασιών του¹⁴⁴. Ο κανονισμός ΕΚ 1049/2001 εφαρμόζεται και στους οργανισμούς της Ένωσης, όπως προβλέπεται στο άρθρο 23 του κανονισμού (ΕΚ) 58/2003 του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 2002. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα προσβάσεως στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων αφορά μόνον τα ήδη υπάρχοντα και ευρισκόμενα στην κατοχή του οικείου θεσμικού οργάνου έγγραφα και δεν μπορεί να γίνεται επίκληση του κανονισμού ΕΚ 1049/2001 προκειμένου να υποχρεωθεί το θεσμικό όργανο να καταρτίσει έγγραφο το οποίο δεν υπάρχει, όπως λόγου χάριν όταν υφίσταται δυνατότητα δημιουργίας εγγράφου από μια ηλεκτρονική βάση δεδομένων¹⁴⁵.

Το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα ανάγεται από το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του σε θεμελιώδες προστατευόμενο εντός της Ένωσης δικαίωμα. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λίαν πρόσφατες διατυπωθείσες κρίσεις του Γενικού Δικαστηρίου σχετικά με

περίπτωση συμφέρον (βλ. απόφαση της της 7ης Σεπτεμβρίου 2023, Patrick Breyer κατά του Ευρωπαϊκού Εκτελεστικού Οργανισμού Έρευνας (REA), (C-135/22 P, ECLI:EU:C:2023:640), αιτιολογική σκέψη 72. Επιπλέον, βλ. την απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 2022, Saure κατά Επιτροπής (T-524/21, ECLI:EU:T:2022:632) - εξαίρεση σχετικά με την προστασία των δικαστικών διαδικασιών, έγγραφα που αφορούσαν τις ποσότητες και τους χρόνους παράδοσης εμβολίων κατά της COVID-19, την απόφαση της 28ης Σεπτεμβρίου 2022, Agrofert κατά Κοινοβουλίου (T-174/21, ECLI:EU:T:2022:586)- εξαίρεση σχετικά με επιθεωρήσεις, έρευνες και οικονομικούς ελέγχους και την απόφαση της 14ης Σεπτεμβρίου 2022, Pollinis France κατά Επιτροπής (T-371/20 και T-554/20 ECLI:EU:T:2022:556, σχετικά με την εξαίρεση για λόγους προστασίας της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 17ης.07.2024 (T-689/21, ECLI:EU:T:2024:476) καθώς και απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 17ης.07.2024 (T-761/21, ECLI:EU:T:2024:477) - εξαίρεση σχετική με την προστασία των εμπορικών συμφερόντων τρίτου.

142 Βλέπε σχετικά απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 10ης.07.2024 (T- 104/22, ECLI:EU:T:2024:467).

143 Βλ. Βασίλειος Σκουρής/Έλσα Αδαμαντίδου/Νατάσα Αθανασιάδου, Συνθήκη της Λισαβόνας – Κατ' άρθρο Ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα 2020, Κεφάλαιο 2 - Νομικές πράξεις της Ένωσης, διαδικασίες θέσπισης και άλλες διατάξεις (άρθρα 288-299), Τμήμα 1 - Οι νομικές πράξεις της Ένωσης (άρθρα 288-292), σελ. 1832 επ.

144 Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το εδάφιο δ' της παραγράφου αυτής, το δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων υπόκειται στην εν λόγω παράγραφο μόνο κατά την άσκηση των διοικητικών τους καθηκόντων.

145 Απόφαση του Δικαστηρίου της 11^{ης} Ιανουαρίου 2017, (C-491/15 P, ECLI:EU:C:2017:5) Rainer Tyrke κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, sakkoulas-Online.gr

την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής με την οποία η τελευταία αρνήθηκε να παράσχει σε δημοσιογράφο της εφημερίδας New York Times πρόσβαση στα γραπτά μηνύματα που ανταλλάχθηκαν μεταξύ της Προέδρου της και του διευθύνοντος συμβούλου της φαρμακευτικής εταιρείας Pfizer.¹⁴⁶

Μία πολύ ενδιαφέρουσα ακόμη απόφαση, η οποία αφορούσε την άρνηση πρόσβασης στη γνώμη της νομικής υπηρεσίας του Συμβουλίου σχετικά με την πρόταση του Κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης σε περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων ως προς το κράτος δικαίου για λόγους προστασίας των νομικών συμβούλων¹⁴⁷, έφερε στο φως την ύπαρξη γνωμοδότησης της νομικής υπηρεσίας του Συμβουλίου, με βάση την οποία, η πρόταση της Επιτροπής για την ψήφιση κανονισμού για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης στην περίπτωση γενικευμένων ελλείψεων όσον αφορά στο κράτος δικαίου στα κράτη μέλη δεν είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης και τις Συνθήκες. Το Δικαστήριο συμπεραίνοντας στην προκείμενη περίπτωση ότι το Συμβούλιο: α) προέβη μόνο σε γενικές διατυπώσεις, οι οποίες δεν επαρκούν για τη σοβαρή θεμελίωση σοβαρού κι επαρκώς προβλέψιμου κινδύνου, ώστε να δικαιολογείται η επίκληση του άρθρου 4 §3 του Κανονισμού 1049/2001, και β) δεν κατάφερε να αποδείξει ότι η αιτούμενη γνωμοδότηση έχει ιδιαίτερα ευαίσθητο χαρακτήρα (με βάση το ίδιο το περιεχόμενό της) ή ιδιαίτερα ευρύ περιεχόμενο¹⁴⁸, αντιστάθηκε στις ιδιαίτερες πιέσεις που το ασκεί το περιρρέον κλίμα εντός των θεσμικών οργάνων της Ένωσης περί ανάγκης συνδέσεως της τήρησης του κράτους δικαίου με τα ενωσιακά ταμεία, υπό την επιβαλλόμενη «κοινή ευρωπαϊκή λογική», τιμώντας το ρόλο του ως εγγυητή της προστασίας των δικαιωμάτων με επαρκέστατη αιτιολογία, η οποία δύσκολα μπορεί να ανατραπεί σε περίπτωση άσκησης αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Βλέπε απόφαση της 14ης Μαΐου 2025 του ΓεΔΕΕ, Ματίνα Στεβή, The New York Times Company κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (T-36/23, ECLI:EU:T:2025:483), επιπλέον βλέπε και Διάταξη του Δικαστηρίου της 4ης Φεβρουαρίου 2025 Couitois κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής (C-632/24 P-R, ECLI:EU:C:2025:70), όπου αντικείμενο της κύριας υπόθεσης είναι η γνωστοποίηση των ονοματεπωνύμων των μελών της διαπραγματευτικής ομάδας, η οποία συμμετείχε στη διαπραγμάτευση των συμφωνιών προαγοράς των εμβολίων κατά της νόσου COVID-19, και η στάθμιση του εν λόγω δικαιώματος με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

¹⁴⁷ Βλέπε απόφαση της 21^{ης} 04.2021 του ΓεΔΕΕ, Pech κατά Συμβουλίου E.E. (T- 252/19, ECLI:EU:T:2021:203).

¹⁴⁸ Το Δικαστήριο επίσης επισημαίνει ότι ένας γενικός ισχυρισμός ότι η γνωστοποίηση της γνωμοδότησης θα θίξει την ικανότητα του οργάνου να υπερασπιστεί τη θέση του σε περίπτωση δικαστικής διαμάχης ενώπιον του Δικαστηρίου δεν επαρκεί για να δικαιολογηθεί εξαίρεση από την προβλεπόμενη διαφάνεια του Κανονισμού 1049/2001.

¹⁴⁹ Βλέπε ωστόσο σχολιασμό της Έλλη Τσιτσιπά στην ως άνω απόφαση στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου έτος 2021, τεύχος 2ο, σελ. 227- 233, sakkoulas-Online.gr, η οποία στις καταληκτικές της παρατηρήσεις σημειώνει ότι παρά τον θετικό απόηχο της σχολιαζόμενης απόφασης, η γνωμοδότηση της νομικής υπηρεσίας του Συμβουλίου για ένα από τα πιο φλέγοντα ζητήματα σχετικά με το μέλλον και τη βιωσιμότητα του ενωσιακού οικοδομήματος παραμένει στην αφάνεια και την αδιαφάνεια, επιβεβαιώνοντας έτσι την ανάγκη αναθεώρησης των κανόνων πρόσβασης στα έγγραφα των ενωσιακών οργάνων επικαλούμενη αντίστοιχη αρθρογραφία.

Σε μία έτερη προσφάτως εκδοθείσα απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου¹⁵⁰, η οποία αφορούσε σε αίτηση πρόσβασης σε ορισμένα έγγραφα που αντηλλάγησαν εντός της ομάδας εργασίας «*Δίκαιο των εταιρειών*» του Συμβουλίου σχετικά με τη νομοθετική διαδικασία για την τροποποίηση της Οδηγίας 2013/34/ΕΕ για τις ετήσιες οικονομικές καταστάσεις, το δικαστήριο ομοίως έκανε δεκτή την προσφυγή ακυρώσεως του προσφεύγοντος, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι η γνωστοποίηση των επίμαχων εγγράφων θα έθιγε σοβαρά, κατά τρόπο συγκεκριμένο, πραγματικό και όχι υποθετικό, τη νομοθετική διαδικασία, κατά την έννοια του Κανονισμού 1049/2001.

Αξιοσημείωτη τυγχάνει επιπλέον, η νομολογία του δικαστηρίου της Ένωσης σε σχέση με την πρόσβαση στα έγγραφα οργανισμών¹⁵¹.

Στο σημείο αυτό και προτού παρουσιαστούν αποφάσεις που αφορούν στον τραπεζικό τομέα και ειδικότερα στην πρόσβαση στα έγγραφα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ότι για την ικανοποίηση του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα και την αποτελεσματική δικαστική προστασία του προσφεύγοντος, ιδιαίτερα κρίσιμο ρόλο παίζει η παράμετρος του χρόνου, διότι η άσκηση του μελετώμενου δικαιώματος από το δικαιούχο κατά τον αιτούμενο συγκεκριμένο χρόνο, αποβαίνει κρίσιμη για τη διαφύλαξη των εννόμων συμφερόντων του, το δε Δικαστήριο φαίνεται να επιδιώκει να καταστήσει το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα του εκάστοτε δικαιούχου ένα δικαίωμα ενεργό, καταδεικνύοντας τη σπουδαιότητά του για τη διασφάλιση της διαφάνειας και εν τέλει του ελέγχου της νομιμότητας των αποφάσεων των θεσμικών οργάνων.

Το Γενικό Δικαστήριο σε εκδοθείσα απόφασή του ¹⁵², υπερασπίστηκε το δικαίωμα πιστωτικού ιδρύματος υπαγομένου στο μαλτεζικό δίκαιο για την πρόσβαση στο φάκελό του, την οποία του είχε αρνηθεί η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, δεχόμενο την προσφυγή ακυρώσεώς του εναντίον της απόφασης της τελευταίας. Σημαντικά στοιχεία τα οποία θα

¹⁵⁰ Απόφαση του ΓεΔΕΕ της 25^{ης}.01.2023 στην υπόθεση T- 163/21, προσφυγή ακυρώσεως Emilio De Capitani κατά του Συμβουλίου, δημοσιευμένη στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου, έτος 2023, τεύχος 1^ο, σελ. 55- 56, sakkoulas-Online.gr, στην αιτιολογική πάντως σκέψη 86 τονίσθηκε πως: «... πρέπει να διευκρινιστεί ότι η υπό κρίση προσφυγή δεν έχει ως αντικείμενο να αναγνωρισθεί άμεση πρόσβαση στις εργασίες των εν εξέλιξη τριμερών διαλόγων κατά την έννοια του άρθρου 12 του κανονισμού 1049/2001. Συγκεκριμένα, η υπό κρίση διαφορά έχει ως αντικείμενο αποκλειστικά την πρόσβαση στην τέταρτη στήλη των επίμαχων εγγράφων, πρόσβαση η οποία παρέχεται μόνον κατόπιν σχετικής ειδικής αιτήσεως, υποβαλλόμενης δυνάμει του εν λόγω κανονισμού».

¹⁵¹ Βλέπε σχετικά απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Ιανουαρίου 2020, PTC Therapeutics International κ. Ευρωπαϊκού Οργανισμού Φαρμάκων, (C-175/18 P, ECLI:EU:C:2020:23), στην οποία το δικαστήριο δέχθηκε ότι η άρνηση πρόσβασης σε έγγραφα του φακέλου αίτησης για τη χορήγηση άδειας κυκλοφορίας φαρμάκου στην αγορά δεν είναι δυνατή με την επίκληση ενός γενικού τεκμηρίου εμπιστευτικότητας, αλλά μόνον κατόπιν της παροχής διευκρινίσεων ως προς τη φύση, το αντικείμενο και το περιεχόμενο των στοιχείων των οποίων η γνωστοποίηση θα έθιγε τα εμπορικά συμφέροντα της εταιρείας που ανέπτυξε το φάρμακο.

¹⁵² Απόφαση του ΓεΔΕΕ της 22ας Μαρτίου 2023, Satabank plc κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (EKT) (T- 72/20, ECLI:EU:T:2023:149).

μπορούσαν να αντληθούν από την εν λόγω απόφαση είναι ότι αφενός προκειμένου να προσβληθεί μία πράξη οργάνου, αυτή θα πρέπει να καθορίζει οριστικώς τη θέση του¹⁵³. Αναλυτικότερα, έγινε δεκτό ότι η προσβαλλόμενη απόφαση καθορίζει οριστικώς τη θέση της ΕΚΤ δεδομένου ότι μετά την εν λόγω απόφαση δεν ακολούθησε καμία μεταγενέστερη πράξη που να περατώνει τη διαδικασία εποπτείας κατά της οποίας θα μπορούσε να είχε στραφεί η προσφεύγουσα και, με την ευκαιρία αυτή, να μπορούσε να αμφισβητήσει την επίμαχη απόφαση. Το Δικαστήριο τελικά δεχόμενο (τυπικό) λόγο προσφυγής και συγκεκριμένα, ότι η ΕΚΤ δεν εξέτασε την αίτηση του προσφεύγοντος βάσει γενικών διατάξεων και ιδίως της απόφασης 2004/258 της ΕΚΤ¹⁵⁴, δέχθηκε την ασκηθείσα προσφυγή ακυρώσεως.

Σε μια άλλη πρόσφατη απόφασή του, αυτή της 27^{ης} Απριλίου 2023¹⁵⁵, το ΔΕΕ, κρίνοντας αίτηση αναίρεσης κατά απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου¹⁵⁶, αναίρεσε σχετική απόφαση του τελευταίου, απορρίπτοντας τελικώς την ασκηθείσα προσφυγή μιας εταιρείας με έδρα το Λουξεμβούργο, η οποία κατείχε μετοχές ισπανικού πιστωτικού ιδρύματος για πρόσβαση σε μια σειρά εγγράφων. Κάποιες σημαντικές σκέψεις από την πρωτοβάθμια απόφαση, κατά το μέρος που αυτή δεν αναιρέθηκε και οι οποίες μπορούν να αντληθούν για τους σκοπούς της εργασίας αυτής, όσον αφορά στα έγγραφα περιεχόμενα σε διοικητικό φάκελο που έχει σχηματίσει η ΕΚΤ στα πλαίσια άσκησης της προληπτικής της εποπτείας, είναι οι κάτωθι: α) ότι ο γενικός διευθυντής γραμματείας της ΕΚΤ, υποχρεούται να αρνηθεί την παροχή προσβάσεως στο αποτέλεσμα των διαβουλεύσεων του διοικητικού συμβουλίου, εκτός αν το ίδιο αποφασίσει να δημοσιοποιήσει, εν όλω ή εν μέρει, το αποτέλεσμα αυτό, στο σύνολο του¹⁵⁷, β) τα πρακτικά συσκέψεων του εν λόγω οργάνου είναι εμπιστευτικά προς προστασία της

¹⁵³ Θέση η οποία έχει αξία σε περίπτωση καταρτίσεως μίας πράξεως, η οποία πραγματοποιείται σε περισσότερα στάδια, βλ. αιτιολογικές σκέψεις με αριθμηση 17 και 20 της ως άνω απόφασης. Σημειώνεται ότι στο πλαίσιο λειτουργίας του Ενιαίου Μηχανισμού Εξυγίανσης, έχει θεσπισθεί ομάδα εξέτασης προσφυγών (Appeal Panel), οι αποφάσεις της οποίας ως οριστικές προσβάλλονται ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ένωσης, βλ. όλως ενδεικτικά απόφαση του ΓεΔΕΕ της 10ης Ιουλίου 2024, Γαλλική Δημοκρατία κατά Ενιαίου Συμβουλίου Εξυγίανσης (ΕΣΕ) (T-540/22, ECLI:EU:T:2024:459).

¹⁵⁴ Στο άρθρο 2 § 1 της οποίας ορίζεται ότι κάθε πολίτης της Ένωσης και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την έδρα του σε κράτος μέλος, έχει δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα της ΕΚΤ, υπό την επιφύλαξη των προϋποθέσεων και περιορισμών που καθορίζονται στην απόφαση αυτή, επίσης βλέπε παρόμοια απόφαση ΓΔΕΕ της 22.03.2023, υπόθεση T-72/20, Satabank plc κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, δημοσιευμένη στο νομικό περιοδικό Αρμενόπουλος, έτος 2023, τεύχος 6ο, σελ. 760-770, sakkoulas-Online.gr

¹⁵⁵ Απόφαση του Δικαστηρίου της 27ης Απριλίου 2023 με διαδίκους την εταιρεία Aeris Invest Sàrl κατά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) (C-782/21 P, ECLI:EU:C:2023:345).

¹⁵⁶ Απόφαση του ΓεΔΕΕ της 6ης Οκτωβρίου 2021, καθεστώτος εξυγίανσης για την Banco Popular Español, T-827/17, υποσημείωση 125.

¹⁵⁷ Βλ. ως άνω απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 06^{ης} Οκτωβρίου 2021, αιτιολογική σκέψη 125, ο.π. υποσημείωση 12 καθώς και αποφάσεις της 19ης Δεκεμβρίου 2019, ΕΚΤ κατά Espírito Santo Financial (Portugal), (C-442/18 P, ECLI:EU:C:2019:1117), αιτιολογική σκέψη 44, και της 21ης Οκτωβρίου 2020, ΕΚΤ κατά Estate of Espírito Santo Financial Group, (C-396/19 P, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2020:845), αιτιολογική σκέψη 51.

ανεξαρτησίας των μελών του διοικητικού συμβουλίου και της αποτελεσματικότητας στις διαδικασίες που οδηγεί στη λήψη αποφάσεων¹⁵⁸, γ) η προστασία της εμπιστευτικότητας επεκτείνεται σε όλα τα προπαρασκευαστικά έγγραφα που λήφθηκαν υπόψιν για τους σκοπούς των διασκέψεων του διοικητικού συμβουλίου, ήτοι έγγραφα που προορίζονται για εσωτερική χρήση στο πλαίσιο διασκέψεων και των προκαταρκτικών διαβουλεύσεων της ΕΚΤ, όπως λόγω χάριν έγγραφα εσωτερικά τα οποία ανταλλάχθηκαν μεταξύ του διοικητή της τράπεζας της Ισπανίας και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας¹⁵⁹.

Σύμφωνα δε με το Δικαστήριο, δεδομένου ότι καταρχήν οι εθνικές κεντρικές τράπεζες είναι οι μόνες υπεύθυνες, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, για τη χορήγηση μιας επείγουσας παροχής ρευστότητας), ενώ η εξουσία της ΕΚΤ περιορίζεται στην εκτίμηση του αν η χορήγηση της μπορεί να έχει κάποια αλληλεπίδραση, σε μια ειδική περίπτωση, με τους σκοπούς και τα καθήκοντα του ευρωσυστήματος, τυχόν δημοσίευση ex post του ανωτάτου ορίου της παροχής ρευστότητας και του ποσού της που όντως χορηγήθηκε, εγκυμονεί κίνδυνο περιορισμού της ευελιξίας με την οποία οι εθνικές κεντρικές τράπεζες μπορούν να προσαρμόζουν μια πράξη επείγουσας παροχής ρευστότητας στις ειδικές περιστάσεις σε μελλοντικές περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, και σύμφωνα με τη συλλογιστική του Δικαστηρίου, οι πληροφορίες σχετικά με το ανώτατο όριο της επείγουσας παροχής ρευστότητας, το όντως χορηγηθέν ποσό της και τις παρασχεθείσες εγγυήσεις δεν δύνανται να χορηγηθούν στην προσφεύγουσα εθνική τράπεζα, καθώς οι εν λόγω πληροφορίες εντάσσονται σε ένα πολύ συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο, το οποίο στηρίζεται σε στοιχεία σχετικά με τη σταθερότητα των τιμών, με τη νομισματική πολιτική και με τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα της Ένωσης, οπότε οι πληροφορίες αυτές έχουν κατ' ανάγκην χαρακτήρα που βαίνει πέραν της ειδικής περιπτώσεως ενός μόνον πιστωτικού ιδρύματος, κι ως εκ τούτου, το κανονιστικό πλαίσιο που ισχύει για τη χορήγησή της, διακρίνεται ως προς τη φύση μιας τέτοιας πιστώσεως από τις συνήθεις νομισματικές

¹⁵⁸ Βλέπε ως άνω απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 06^{ης} Οκτωβρίου 2021, αιτιολογική σκέψη 124, ο.π. υποσημείωση 125.

¹⁵⁹ Βλέπε απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 2020, De Masi και Βαρουφάκης κατά ΕΚΤ, (C-342/19 P, ECLI:EU:C:2020:1035), αιτιολογικές σκέψεις 66 έως 79. Πάντως κι όσον αφορά στον χαρακτηρισμό των εγγράφων, ως εγγράφων για εσωτερική χρήση, που καλύπτονται από εμπιστευτικότητα, νομικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέα του ΔΕΕ, P. Pikaš, στην υπόθεση αναίρεσης C-342/19 P, De Masi και Βαρουφάκης κατά ΕΚΤ (ECLI:EU:C:2020:549), σχετικά με την άρνηση εκ μέρους της τελευταίας εγγράφου νομικής γνωμοδότησης, το οποίο κρίθηκε προπαρασκευαστικό ενόψει της λήψης αποφάσεως από το διοικητικό συμβούλιο. Επίσης, περί του κριτηρίου της εμπιστευτικότητας βλέπε σχετικά και απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020, (T- 552/19, ECLI:EU:T:2022:587) Malacalza Investimenti SRL κατά ΕΚΤ, στην οποία το δικαστήριο αν κι έκανε δεκτή την προσφυγή λόγω εφαρμογής τεκμηρίου ερημοδικίας της ΕΚΤ, ωστόσο κατά τον έλεγχο της πρόδηλης αβασιμότητας της (την οποία οφείλει να διερευνήσει σύμφωνα με το άρθρο 123 § 3 του Κανονισμού Διαδικασίας) φαίνεται να δέχεται ότι το επιχείρημα της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (σκέψη 19) περί του ότι το άρθρο 4 §1 στοιχείο γ' της αποφάσεως 2014/258 περιείχε γενικό τεκμήριο εμπιστευτικότητας το οποίο καλύπτει το σύνολο των φακέλων, δεν είναι αναντίρρητο, επιδεχόμενο περισσότερων διερευνήσεων, αφού λαμβανομένων υπόψη των ισχυρισμών της προσφεύγουσας, πολλές από τις αιτιάσεις της δεν μπορούν να θεωρηθούν προδήλως στερούμενες οιαδήποτε νομικού ερείσματος.

πράξεις. Επομένως τυχόν δημοσίευση των πληροφοριών αυτών, δημιουργεί την προσδοκία ότι η ΕΚΤ θα ενεργήσει με τον ίδιο τρόπο στο πλαίσιο μελλοντικών παρεμβάσεων, ακόμη και αν τούτο δεν δικαιολογείται και σύμφωνα με το Δικαστήριο, τούτο θα μπορούσε να οδηγήσει σε αβάσιμες κερδοσκοπικές ενέργειες στην αγορά, πράγμα το οποίο θα περιόριζε την εξουσία του διοικητικού συμβουλίου να εκτιμήσει αν μια σκοπούμενη πράξη επείγουσας παροχής ρευστότητας επηρεάζει τους σκοπούς και την αποστολή του ευρωσυστήματος, καθόσον θα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη τα αποτελέσματα που θα είχε μια σχετική δημοσιοποίηση για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα και, *in fine*, για τη νομισματική πολιτική¹⁶⁰.

Στην προκείμενη περίπτωση, το Δικαστήριο με μια εξαντλητική αιτιολογία, έχοντας λάβει υπ' όψιν όλες τις παραμέτρους των αντικρουόμενων επιχειρημάτων, όπως αυτά προβάλλονται από τους διαδίκους, χρησιμοποιώντας δε για να τους ερμηνεύσει τόσο τη γραμματική ερμηνεία των διατάξεων, όσο και την τελολογική (ανιχνεύοντας το σκοπό αυτών), εφήρμοσε μια ίσως υπέρμετρα διασταλτική ερμηνειών των όρων των συνθηκών, προσπαθώντας να μην περάσει τα όρια της διακριτικής ευχέρειας που οι Συνθήκες απονέμουν στη διοίκηση όταν αυτή πραγματεύεται δύσκολα τεχνικά – οικονομικά ζητήματα με μεγάλη επιρροή στα κράτη μέλη, συνδέοντας επί παραδείγματι, τη δυνατότητα σύνδεσης του ζητούμενου εγγράφου με μελλοντική και υποθετική διοικητική διαδικασία, χαρακτηρισμός, ο οποίος έχει ως αυτόθροη συνέπεια την συμπερίληψη του εγγράφου στα «προπαρασκευαστικά έγγραφα» αποκλείοντας ούτως την πρόσβαση στο έγγραφο, ενώ τέτοια διαδικασία δεν υφίστατο στον κρίσιμο για την αξιολόγηση της προσφυγής χρόνο, αιτιολογία όχι τόσο πειστική,- κατά τη γνώμη τουλάχιστον της γράφουσας-, σε κάθε περίπτωση δε αντικρούεται αυτή με αντίθετα σοβαρά επιχειρήματα ¹⁶¹, ευρισκόμενη μάλιστα σε αντίθεση με άλλη νομολογία του ότι η ΕΚΤ υποχρεούται σε εκτίμηση των σχετικών κινδύνων βάσει

¹⁶⁰ Βλέπε ως άνω απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 06ης.10.2021, αιτιολογικές σκέψεις 147- 148, ο.π. υποσημείωση 125.

¹⁶¹ Βλ. σχετικώς υποσημείωση 15 ο.π.- προτάσεις του Γενικής Εισαγγελέα του ΔΕΕ, P. Pikamäe, στην υπόθεση αναίρεσης C-342/19 P (ECLI:EU:C:2020:1035), De Masi και Βαρουφάκης κατά ΕΚΤ, σχετικά με την άρνηση εκ μέρους της τελευταίας εγγράφου νομικής γνωμοδότησης, το οποίο κρίθηκε προπαρασκευαστικό ενόψει της λήψης αποφάσεως από το διοικητικό συμβούλιο. Ο γενικός εισαγγελέας εξετάζοντας το επιχείρημα των αναιρεσιόντων για παράβαση του άρθρου 4 παρ. 2 και 3 της απόφασης 2004/58 που αφορούν την εξαιρέσεις από την αρχή της διαφάνειας, κρίνει ότι απλώς η δυνατότητα σύνδεσης του εγγράφου με μελλοντική και υποθετική διοικητική διαδικασία δεν αρκεί για τον χαρακτηρισμό του ως «προπαρασκευαστικού» και για την εξαίρεσή του από το δικαίωμα πρόσβασης, καθότι συνιστά υπέρμετρα διασταλτική ερμηνεία του όρου «προπαρασκευαστικός» και, ως εκ τούτου, διαφεύγει του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω εξαίρεσης, ενώ ότι με αυτόν τρόπο, παρέχεται στην ΕΚΤ η δυνατότητα να αρνείται την πρόσβαση σε οποιοδήποτε έγγραφο, ανεξαρτήτως είδους, βάσει ενδεχόμενης εσωτερικής χρήσης του στο μέλλον.

συγκεκριμένων συνθηκών ανά συγκεκριμένο έγγραφο, το οποίο αφορά η εκάστοτε αίτηση περί πρόσβασης¹⁶².

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο όπως έχει ιδιαίτερος τονιστεί από τον Πρόεδρό του, δεν έχει ατζέντα¹⁶³, αλλά έχει πλήρη επίγνωση της εκάστοτε χρονικής συγκυρίας εντός της οποίας τα έννομα αποτελέσματα των αποφάσεών του επέρχονται, με αποτέλεσμα, οι αποφάσεις του φυσικά να αντανακλούν τα όσα συμβαίνουν - οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά- όχι μόνο σε επίπεδο Ένωσης, αλλά και στα κράτη μέλη.

Επομένως, πέραν της ρητής, αδιάστικης διατύπωσης στις αιτιολογικές εκθέσεις των δευτερογενών κανόνων περί υποχρέωσης σεβασμού από τα θεσμικά όργανα και οργανισμούς της Ένωσης του δικαιώματος διαφάνειας, όπως αυτό καθρεπτίζεται και μέσα από το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα τα οποία απαρτίζουν τη νομοθετική διαδικασία και την κανονιστική πραγματικότητα ως επιβολή της εκτελεστικής εξουσίας, γίνεται σαφές ότι οι σχετικές προβλέψεις δεν συνιστούν κενό γράμμα, ήτοι αφηρημένες νομοθετικές προβλέψεις μη εφαρμοζόμενες στην εμπειρική πραγματικότητα, τουναντίον το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πλείστες – εξαντλητικής αιτιολογίας- αποφάσεις του, έχει υπεραμυνθεί του μελετώμενου δικαιώματος, ακυρώνοντας σχετικές αποφάσεις των θεσμικών οργάνων, τα οποία κατ' ανάγκην συνεπώς, και υπό το φόβο ακυρώσεως των σχετικών αποφάσεών τους, είναι υποχρεωμένα να συμμορφωθούν με την εκδοθείσα νομολογία.

¹⁶² Βλέπε απόφαση ΓεΔΕΕ της 12ης.10.2022, Francesca Corneli κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, (T-502/19, δημοσιευμένη στο νομικό περιοδικό Αρμενόπουλος, έτος 2023, τεύχος 5ο, σελ. 641-646, sakkoulas-Online.gr

¹⁶³ K. Lenaerts, 'On Checks and Balances: the Rule of Law within the EU' (2023) Col J Eur Law σελ. 29.

“En tout état de cause, il est certain que la Cour de justice restera fidèle à ses valeurs et qu’elle fera toujours ce qui est en son pouvoir pour les faire respecter”¹⁶⁴.

Κεφάλαιο 4ο: Η Διαφύλαξη της μελετώμενης αρχής από το Δικαστήριο

4.1. Εγγυήσεις ανεξαρτησίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Όπως προειπώθηκε και στο προοίμιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, ένα από τα θέματα το οποίο έτυχε ευρύτατης μελέτης, από το Δικαστήριο της Ένωσης¹⁶⁵, τα τελευταία χρόνια, είναι αυτό της ανεξαρτησίας των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων ως ζήτημα άμεσα συνυφασμένο με την τήρηση της αρχής του κράτους δικαίου, τοποθετούμενης στα θεμέλια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και αποτελούσας στην ουσία “*conditio sine qua non*”, ήτοι έννοια χωρίς την οποία δεν νοείται ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Η σπουδαιότητα που αποδίδει, άλλωστε, η Ένωση στην εν λόγω αρχή και δικαίως, δεν μπορούσε να αποτυπωθεί ευκρινέστερα παρά με τον προσφάτως εκδοθέντα Κανονισμό ΕΚ 2020/2092, σύμφωνα με τον οποίο η τήρηση των εγγυήσεων ανεξαρτησίας των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων κι εν γένει της τήρησης του κράτους δικαίου από αυτά, συμπλέκεται ευθέως με τη δυνατότητα συμμετοχής στον προϋπολογισμό της Ένωσης,

¹⁶⁴ José Luís da Cruz Vilaça, δικαστής στο ΔΕΕ κατά τα έτη 2012-2018 και Γενικός Εισαγγελέας κατά τα έτη 1986-1988), αλλά και Πρόεδρος του ΓεΔΕΕ κατά τα έτη 1989-1995, στο αναμνηστικό τεύχος του Δικαστηρίου της Ένωσης “*Témoignages d’anciens Membres de la Cour de justice de l’UE à l’occasion des 70 ans de la Cour*” για τα εβδομήντα χρόνια λειτουργίας του, που συμπληρώθηκαν το έτος 2022. Η δε εικόνα αποτελεί το αναμνηστικό γραμματόσημο για τη συγκεκριμένη επέτειο, όπως αυτό έχει δημοσιευτεί στην επίσημη ιστοσελίδα του Δικαστηρίου της Ένωσης.

¹⁶⁵ Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ανθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) θεσπίστηκε το έτος 1952 δυνάμει της Συνθήκης των Παρισίων (1951), ενώ το έτος 1957 μετετράπη σε Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, μετονομάστηκε δε σε Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2009 με τη συνθήκη της Λισαβόνας · περιλαμβάνει το Γενικό Δικαστήριο, το οποίο θεσπίστηκε το έτος 1988, με απόφαση του Συμβουλίου, προβλεπόμενο από την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη προς αποσυμφόρηση του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ξεκίνησε δε τη λειτουργία του το 1989, υπό την ονομασία Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΠΕΚ), ενώ με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, μετονομάστηκε σε Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τυγχάνει άξιο να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο ήταν το πρώτο κοινό θεσμικό όργανο και για τις τρεις (3) Κοινότητες.

εξέλιξη νομοθετική την οποία αναμφισβήτητα προκάλεσε η ογκώδης νομολογία του Δικαστηρίου που προηγήθηκε. Κι ενώ η ανεξαρτησία των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων έχει αναγορευθεί από το Δικαστήριο της Ένωσης σε βασική προϋπόθεση για την απόδειξη εκ μέρους του κράτους μέλους, της συμμόρφωσής του με την αξία του κράτους δικαίου, έχοντας γραφεί για το θέμα πλήθος επιστημονικών εργασιών και αρθρογραφίας¹⁶⁶, ισχύει άραγε το ίδιο και για το ίδιο το Δικαστήριο της Ένωσης; Σε ποιο βαθμό δηλαδή το ίδιο το Δικαστήριο πληροί τις εγγυήσεις για την ανεξαρτησία του όσον αφορά στον τρόπο λειτουργίας του κι έκδοσης των αποφάσεών του; Το ζήτημα δε παρουσιάζει ενδιαφέρον από την άποψη ότι η δικαστική λειτουργία του Δικαστηρίου της Ένωσης είναι η μόνη από τις τρεις (3) παραδοσιακές κρατικές λειτουργίες, η οποία ανταποκρίνεται πληρέστερα - κατά τη θέσπιση και λειτουργία της- στις αντίστοιχες εθνικές, για τις οποίες το Δικαστήριο της Ένωσης θέτει σχετικές κατευθυντήριες αρχές.

Σε ένα πρώτο στάδιο της έρευνας, η απάντηση στο κρίσιμο ζήτημα της ανεξαρτησίας του ίδιου του Δικαστηρίου της Ένωσης, θα πρέπει να αναζητηθεί αρχικώς στο λόγο συστάσεως του υπό μελέτη δικαιοδοτικού οργάνου από τους ιδρυτές της Ένωσης κι ενδεχομένως στους περιορισμούς που αυτός θέτει, συνεκτιμωμένων των αρχών της θεσμικής ισορροπίας, αλλά και αυτονομίας στη λειτουργία των οργάνων της Ένωσης (όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί και νοούνται στη σύγχρονη νομολογία του κι αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια), λαμβανομένου υπ' όψιν του γεγονότος ότι η δράση του δικαστηρίου εκφεύγει από την παραδοσιακή αντίληψη του ρόλου που καλείται να διαδραματίσει ένα δικαστήριο σε μία παραδοσιακή έννομη τάξη, ενώ σε ένα δεύτερο στάδιο της έρευνας, θα μελετηθούν οι κατ' ιδίαν σκέψεις του Δικαστηρίου, έτσι όπως αυτές αποτυπώθηκαν στις πρόσφατες αποφάσεις του σχετικά με περιεχόμενο της έννοιας ανεξαρτησίας μέσα από την προσπάθεια αντιστοιχίσεως της λειτουργίας του με τα επιμέρους κριτήρια που το ίδιο θέτει για την κατάφαση της ανεξαρτησίας των εθνικών δικαστηρίων. Τέλος δε, θα ερευνηθεί η αλληλεπίδραση του Δικαστηρίου με τα έτερα όργανα της Ένωσης αλλά και τα κράτη- μέλη, προωθώντας τη νομοθετική διαδικασία.

Οι δικαιοδοτικές αρμοδιότητες των δύο (2) σήμερα λειτουργούντων δικαστηρίων της Ένωσης, όπως αυτές προβλέπονται από τις συνθήκες, τυγχάνουν αποκλειστικές, πρωταρχικός δε σκοπός του Δικαστηρίου (αναφερόμενη η γράφουσα στο θεσμό που συμπεριλαμβάνει αμφότερα τα δικαστήρια ΔΕΕ και ΓΔΕΕ) τυγχάνει η εφαρμογή κι

¹⁶⁶ Βλ. ενδεικτικά Μιχαήλ Βηλαράς, «Κράτος Δικαίου και Σύγχρονες Προκλήσεις στην Ενωσιακή Έννομη Τάξη», ΕφημΔΔ, 4/2019, σελ. 417- 427 (419), επίσης Μ. Ροδόπουλος, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΔΕΕ C-64/16 (ECLI:EU:C:2018:117), Associação Sindical dos Juizes Portugueses, 27.02.2018, Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2/2018, σ. 246- 254(250), Α. Μεταξάς (επιμ), Η κρίση του κράτους δικαίου στην ΕΕ, εκδόσεις Ευρασία 2019.

ερμηνεία των Συνθηκών (άρθρο 19 ΣΕΕ), ενώ η αυστηρότητα των εν λόγω διατάξεων συγκροτήσεως και λειτουργίας του Δικαστηρίου (άρθρα 251 επ. ΣΛΕΕ καθώς και Πρωτόκολλο περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου ΕΕ 2019/629) συντελεί στην περιφρούρηση της αυτονομίας της ενωσιακής έννομης τάξης¹⁶⁷, η οποία προστατεύεται μόνο μέσα από την ενότητα κι ομοιομορφία κατά την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου και κατά βάση επιτυγχάνεται μέσω του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής¹⁶⁸. Άλλωστε, η σπουδαιότητα την οποία εξαρχής τα ιδρυτικά κράτη- μέλη απέδωσαν στην ίδρυση και λειτουργία του Δικαστηρίου της Ένωσης, αποτυπώθηκε ρητώς στη νομολογία του δικαστηρίου από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του¹⁶⁹, εναποθέτοντας σε αυτό τα κράτη- μέλη τις προσδοκίες τους για την ερμηνεία, ομοιόμορφη εφαρμογή και προώθηση του δικαίου της ένωσης, αλλά και του - μέσω της λειτουργίας του αυτής- ελέγχου της λειτουργίας των λοιπών οργάνων των άλλοτε κοινοτήτων στα οποία αποδόθηκαν οι λοιπές παραδοσιακές κρατικές εξουσίες, ήτοι η εκτελεστική και η νομοθετική. Παρά την αναμφισβήτητη έως τώρα δικαιοδοτική συμβολή του Δικαστηρίου στην παγίωση της εσωτερικής έννομης τάξης (με μειοψηφούσες τις επικριτικές φωνές¹⁷⁰), και τις εύλογες προσδοκίες που γεννώνται για τον ευχερή κι εκτεταμένο έλεγχο της εξουσίας των άλλων θεσμικών οργάνων την ένωσης, διαφαίνονται όρια στη σχετική δυνατότητά του

¹⁶⁷ Με εξαιρούμενους τομείς δικαιοδοσίας αυτούς της ΚΕΠΠΑ (μερικώς) και του κύρους ή της αναλογικότητας των επιχειρησιακών δράσεων της αστυνομίας.

¹⁶⁸ “integration – through- case law” καθιστώντας τον εθνικό δικαστή ως τον κατεξοχήν κοινοτικό δικαστή βλ. σχετικά τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Manuel Campos Sanchez – Bordona της 29ης Ιουνίου 2023, ο οποίος σε σχετικό αίτημα προδικαστικής παραπομπής που τέθηκε στο ΔΕΕ από το Εφετείο Βραζον της Ρουμανίας επεσήμανε πως το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 και το άρθρο 4, παράγραφοι 2 και 3, ΣΕΕ, με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, καθώς και με την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση ή πρακτική βάσει της οποίας είναι δυνατή η στοιχειοθέτηση της πειθαρχικής ευθύνης δικαστή λόγω του ότι εφάρμοσε το δίκαιο της Ένωσης, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, αποκλίνοντας από νομολογία του συνταγματικού δικαστηρίου του οικείου κράτους μέλους, η οποία είναι ασυμβίβαστη με την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, ενώ για την προδικαστική παραπομπή ως ισχυρό εργαλείο προστασίας της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης βλέπε σχετικό άρθρο του Ιωάννη Βαλμαντάνη στο Συλλογικό έργο «Εθνικός και Υπερεθνικός Δικαιικός Χώρος 2022», σελ. 59-78, sakkoulas-Online.gr.

¹⁶⁹ απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 23ης Απριλίου 1986, υπόθεση 294/83, προσφυγή ακυρώσεως του κόμματος των Οικολόγων (Les Verts) κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: «... πρέπει να υπογραμμιστεί ότι επ’ αυτού η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα συνιστά κοινότητα δικαίου υπό την έννοια ότι ούτε τα κράτη μέλη της ούτε τα θεσμικά της όργανα διαφεύγουν τον έλεγχο της συμφωνίας των πράξεων τους προς το βασικό καταστατικό χάρτη που αποτελεί η Συνθήκη...» (βλ. αιτιολογική σκέψη 23), <https://curia.europa.eu>, επίσης “La Cour, chaque fois quel est saisie dans le cadre de sa competence, a l’ obligation de se prononcer, l’ obligation de dire le droit conformément a la mission Générale qui lui est assigné par l’ article 164” P. Pescatore “La carence du législateur Communautaire et le devoir du juge”.

¹⁷⁰ Βλ. σχετικά Joseph Weiler, “Epilogue: Judging Europe’s Judges – Apology and Critique”, στο βιβλίο “The legitimacy of the Case Law of the European Court of Justice”, Maurice Adams (Anthology Editor), Henri de Waele (Anthology Editor), Johan Meeusen (Anthology Editor), Gert Straetmans (Anthology Editor), Bloomsbury Publishing 2013, σελ. 235: “« Η ΕΕ, ενεργώντας κυρίως μέσω του δικαστηρίου της, φαίνεται να έχει ασυλία στην ειρωνεία: όντως θεωρεί τον εαυτό της καλύτερο από τα συνταγματικά συστήματα των κρατών μελών, τα οποία προφανώς χρειάζονται το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων να αστυνομεύσει -πέρα από τον μηχανισμό εσωτερικών νομικών περιορισμών τους- την χρηστή λειτουργία του διδύμου “jurisdictio – gubernaculum”, εποπτεία και περιορισμούς που φαινομενικά η ΕΕ δεν έχει”.

Δικαστηρίου αρχικά από τις Συνθήκες, καθώς σε αντίθεση με τα εθνικά δικαστήρια τα οποία καλούνται να ρυθμίσουν μια υφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα, το Δικαστήριο της Ένωσης, καλείται να εφαρμόσει το κοινοτικό δίκαιο, το οποίο θεωρείται κομμάτι ενός ευρύτερου σχεδιασμού κοινών ευρωπαϊκών πολιτικών, ο οποίος στοχεύει στα κράτη μέλη, αλλά θα γίνει πραγματικότητα μόνο σε κάποια μελλοντική ημερομηνία.

Έτσι, το Δικαστήριο της Ένωσης, κατασκευασμένο σύμφωνα με το μοντέλο του γαλλικού Conseil d'État (Συμβουλίου της Επικρατείας) πρέπει να επιτύχει μια λεπτή ισορροπία μεταξύ της κατανόησης των πολιτικών συμβιβασμών που ενσωματώνονται στη σχετική νομοθεσία και της δικαστικής αιτιολόγησης των συμβιβασμών αυτών με ταυτόχρονο σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μία σχετική λοιπόν οριοθέτηση στη δικαιοδοσία του δικαστηρίου τίθεται από την αρχή της θεσμικής ισορροπίας που ισχύει και για το Δικαστήριο στη δράση του σε σχέση με τα υπόλοιπα όργανα, αφού όπως προειπώθηκε και σε άλλο σημείο της εργασίας, δεν μπορούν να υποκατασταθούν από το Δικαστήριο της Ένωσης οι πολιτικές επιλογές, ενώ το Δικαστήριο το μόνο που έχει να κάνει, είναι να εξετάσει τις εναλλακτικές επιλογές που είχε η διοίκηση κατά τη λήψη της προσβαλλόμενης απόφασης, εφόσον δε καταλήξει ότι η προτιμώμενη επιλογή ήταν νόμιμη και αναλογική προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, εκεί θα πρέπει να σταματήσει ο δικαστικός έλεγχος¹⁷¹.

Σε μια ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα απόφασή του, που αφορούσε προσφυγή του γαλλικού πιστωτικού ιδρύματος Crédit Lyonnais κατά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ)¹⁷², και της απόφασής της τελευταίας να αρνηθεί να εξαιρέσει, στο πλαίσιο υπολογισμού του δείκτη μόχλευσης, το ποσοστό ανοιγμάτων του ως άνω πιστωτικού ιδρύματος, το ΔΕΕ, αφού ανείρεσε την αντίθετη απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου, το οποίο- κατά την κρίση του- υπερέβη τα όρια του δικαστικού του ελέγχου υποκαθιστώντας

¹⁷¹ Everling “The Court of Justice as a decision making authority”, Michigan Law Review 1984, page 1304: “*The function of the Court is primarily to interpret and develop the Community legal order. In so doing, the Court does not usurp the position of the political institutions but it participates, as a judicial institution in the creation of a constitution which is in a constant state of evolution in a pluralistic community*”. Βλ. επίσης “Law and discretion in Monetary Policy and in the Banking Union: Complexity between high politics and administration” Joana Mendes, Common Market Law Review 60: 1579–1622, 2023.

¹⁷² Βλέπε απόφαση του Δικαστηρίου της 4ης Μαΐου 2023, αναίρεση απόφασης Γενικού Δικαστηρίου, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) κατά Crédit Lyonnais, (C-389/21 P, ECLI:EU:C:2023:368). Αναιρώντας την πρωτοβάθμια απόφαση και αναλύοντας τα επιχειρήματα που προέβαλε πρωτοδίκως η Crédit Lyonnais, το Δικαστήριο εκτιμά ότι, λαμβανομένου υπόψη του περιορισμένου δικαστικού ελέγχου τον οποίο οφείλει να διενεργήσει λόγω της ευρείας εξουσίας εκτίμησης που διαθέτει εν προκειμένω η ΕΚΤ, η Crédit Lyonnais δεν μπόρεσε να αποδείξει ότι ήταν προδήλως εσφαλμένες οι περιλαμβανόμενες στην επίδικη απόφαση εκτιμήσεις της ΕΚΤ σχετικά με τον κίνδυνο εκποιήσεων έναντι πολύ χαμηλής τιμής και την πιστοληπτική ικανότητα της γαλλικής διοίκησης. Το Δικαστήριο επιβεβαιώνει, επομένως, την απόφαση της ΕΚΤ να μην επιτρέψει, στο πλαίσιο υπολογισμού του δείκτη μόχλευσης, την εξαίρεση του 34 % των ανοιγμάτων της Crédit Lyonnais έναντι του Caisse des dépôts et consignations (του γαλλικού δηλαδή Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων).

την εκτίμηση της ΕΚΤ με τη δική του εκτίμηση, υπενθύμισε ότι δεδομένου ότι η ΕΚΤ διαθέτει ευρεία εξουσία εκτίμησης, προκειμένου να αποφασίσει αν θα επιτρέψει την εξαίρεση, στο πλαίσιο υπολογισμού του δείκτη μόχλευσης, των ανοιγμάτων που πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις, ο δικαστικός έλεγχος τον οποίο ο δικαστής της Ένωσης οφείλει να ασκεί ως προς το βάσιμο της αιτιολογίας της απόφασης της ΕΚΤ δεν επιτρέπεται να έχει ως αποτέλεσμα την υποκατάσταση της εκτίμησης της ΕΚΤ από τη δική του, καθώς και ότι σκοπός του ελέγχου αυτού είναι να εξακριβωθεί ότι η σχετική απόφαση δεν στηρίζεται σε αναληθή πραγματικά περιστατικά και ότι δεν ενέχει πρόδηλη πλάνη εκτίμησης ή κατάχρηση εξουσίας.

Όπως εύστοχα τονίζει στις σχετικές προτάσεις του επί της ως άνω υποθέσεως¹⁷³, ο Γενικός Εισαγγελέας Νικόλας Emiliou: «...σε κάθε έννομη τάξη υφίσταται κάποια μορφή δικαστικού αυτοπεριορισμού (*«judicial restraint»*) έναντι της Διοίκησης στις περιπτώσεις που η δεύτερη διαθέτει διακριτική ευχέρεια. Δεν μπορώ να σκεφτώ έννομη τάξη που θα μπορούσε να λειτουργήσει ορθά –τουλάχιστον από την άποψη των σύγχρονων δυτικών δημοκρατιών, οι οποίες στηρίζονται σε αρχές όπως η διάκριση των εξουσιών και η θεσμική ισορροπία– αν η δικαστική εξουσία είχε το δικαίωμα να εξαφανίζει και να αντικαθιστά κάθε απόφαση της Διοίκησης για οποιονδήποτε λόγο». Επομένως, ούτε το Δικαστήριο της Ένωσης, αλλά ούτε και κανένα άλλο δικαστήριο δύναται να υποκαταστήσει το ρόλο της νομοθετικής ή της εκτελεστικής εξουσίας, όμως όλες οι πράξεις της διοίκησης υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο, ειδικά όταν ένα περιοριστικό μέτρο επιβάλλεται σε έκτακτες συνθήκες¹⁷⁴.

Ο δικαστής της Ένωσης οφείλει, μεταξύ άλλων λοιπόν, να ελέγχει όχι μόνον την ακρίβεια, την αξιοπιστία και τη συνοχή των προβαλλομένων αποδεικτικών στοιχείων, αλλά και το ζήτημα αν τα στοιχεία αυτά αποτελούν το σύνολο των κρίσιμων στοιχείων που πρέπει να ληφθούν υπόψη για την εκτίμηση σύνθετης κατάστασης και αν δύνανται αυτά να τεκμηριώσουν τα εξ αυτών συναγόμενα συμπεράσματα. Άλλωστε, αυτονόητο και

¹⁷³ Απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 2022, στην υπόθεση C-389/21 P, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) κατά Crédit Lyonnais, ο.π. υποσημείωση 170, ενώ για εκτενή σύγκριση μεταξύ του ενωσιακού συστήματος και του συστήματος ορισμένων κρατών μελών, βλ. Schwarze, J., *European Administrative Law*, Revised First Edition, 2006, Sweet & Maxwell, σ. 261 έως 503. Βλ., επίσης, Mendes, J., «Bounded Discretion in EU Law: A Limited Judicial Paradigm in a Changing EU», *Modern Law Review*, 2017, σ. 451 έως 462. Για σύγκριση με το σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών, βλ. Shapiro, M., «Codification of Administrative Law: The US and the Union», *European Law Journal*, 1996, σ. 26 έως 47. Για τις διαφορετικές προσεγγίσεις που έχουν ακολουθήσει όσον αφορά το εν λόγω ζήτημα, μεταξύ άλλων, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Διεθνές Δικαστήριο, βλ. Gruszczynski, L., Werner, W., (επιμ.), *Deference in International Courts and Tribunals: Standard of Review and Margin of Appreciation*, Oxford University Press, 2014, κεφάλαια 13 και 17.

¹⁷⁴ Βλ. σχετικά με τη νομιμότητα των διαταχθέντων διοικητικών μέτρων περιορισμού ελεύθερης κίνησης για την προστασία από τον Covid19 και τον σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Emiliou της 07ης.09.2023 (C- 128/22, ECLI:EU:C:2023:645), αιτιολογική σκέψη 93.

φυσικό περιορισμό της δικαιοδοτικής κρίσης αποτελεί ο χρόνος, ο οποίος τυγχάνει καταλύτης για την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών κι εξηγούμαι: Ο χρόνος και οι περιστάσεις, υπό τις οποίες η διοίκηση και το δικαστήριο καλούνται να λάβουν και να διατυπώσουν αντίστοιχα αποφάσεις τυγχάνουν διαφορετικές, ενώ το Δικαστήριο πρέπει πάντα να λαμβάνει υπόψιν ότι πολλές φορές η διοίκηση υπό την πίεση απροσδόκητων κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων, καλείται να λάβει γρήγορες αποφάσεις ανάμεσα στις επιλογές που κατά το χρόνο εκείνο φαντάζουν καταλληλότερες¹⁷⁵, σε αντίθεση με το χρόνο έκδοσης της δικαστικής απόφασης, κατά τον οποίο ο δικαστής κρίνει ψύχραιμος και απαθής, απομακρυσμένος χρονικά από το γεγονός που έπρεπε επειγόντως – ενδεχομένως να ρυθμιστεί, με αποτέλεσμα, η νομική βασιμότητα του διατασσόμενου μέτρου να αποτελεί το μόνο ενδεικνυόμενο ασφαλές μέτρο περί της κρίσης της ορθότητας λήψης αυτού. Επιπλέον, ο δικαστής της Ένωσης δεσμεύεται κι αυτός από δικονομικούς και ουσιαστικούς κανόνες απονομής δικαιοσύνης. Σχετικά μπορεί να αναφερθεί το πολυσυζητημένο στη σχετική θεωρία πρόβλημα της ενεργητικής νομιμοποίησης των προσώπων που νομιμοποιούνται να ασκήσουν προσφυγή ακυρώσεως¹⁷⁶, οριοθέτηση την οποία όμως το Δικαστήριο με νομολογία του επιχειρεί να αμβλύνει¹⁷⁷, ενώ επιπλέον το

175 Βλέπε Προτάσεις του του Γεν. Εισαγγελέα Emiliou, αμέσως προηγούμενη υποσημείωση 172, αιτιολογική σκέψη 98.

176 Βλέπε ενδεικτικά: 1) απόφαση του Δικαστηρίου της 28ης Φεβρουαρίου 2019 (C-466/16 P, ECLI:EU:C:2019:156) με αντικείμενο αίτηση αναίρεσης του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά της απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου που ακύρωσε τον κανονισμό ΕΕ 157/2013 του Συμβουλίου, της 18ης Φεβρουαρίου 2013, για την επιβολή οριστικού δασμού αντιντάμπινγκ στις εισαγωγές βιοαιθανόλης, καταγωγής Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής κατά το μέρος που αφορούσε τη Marquis Energy, όπου οι λοιποί διάδικοι είναι η Marquis Energy LLC, με έδρα το Henneperin (Ηνωμένες Πολιτείες) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όπου το ΔΕΕ αναίρωντας την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου, έκρινε ότι ακόμη κι αν αποδειχθεί ότι ο επίδικος κανονισμός μπορεί να θέσει τους Αμερικανούς παραγωγούς βιοαιθανόλης, όπως είναι η Marquis Energy, σε μειονεκτική ανταγωνιστική θέση, το γεγονός αυτό από μόνο του, δεν καθιστά δυνατό να θεωρηθεί ότι οι διατάξεις του κανονισμού επηρέαζαν τη νομική κατάσταση της συγκεκριμένης εταιρίας, και ότι, ως εκ τούτου, την αφορούσαν άμεσα, με συνέπεια η ίδια να μην νομιμοποιείται ενεργητικά στην άσκηση της εν λόγω προσφυγής, 2) Διάταξη του Γενικού Δικαστηρίου της 21ης Ιουνίου 2023, (T-628/22, ECLI:EU:T:2023:353) επί προσφυγής Γερμανού υπηκόου κατά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ακύρωση του κανονισμού (ΕΕ) 2022/1214 σχετικά με τις οικονομικές δραστηριότητες που σχετίζονται με το ορυκτό αέριο και την πυρηνική ενέργεια, με την οποία κρίθηκε ότι τα επιχειρήματα του προσφεύγοντος σχετικά με τη θεσμική ισορροπία ή το δικαίωμα νομικής προστασίας της μειοψηφίας δεν είναι ικανά να αποδείξουν ότι ο προσβαλλόμενος κανονισμός επηρεάζει άμεσα τη νομική του κατάσταση, ενώ ότι στο μέτρο που πρέπει να θεωρηθεί ότι ο προσφεύγων, με την επιχειρηματολογία του, καλεί το Γενικό Δικαστήριο να αναγνωρίσει στα μέλη του Κοινοβουλίου ειδικό δικαίωμα προσφυγής, ανεξαρτήτως των προϋποθέσεων του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, με σκοπό την προάσπιση των δημοκρατικών αρμοδιοτήτων του Κοινοβουλίου και τη δημιουργία μέσου εναντίωσης επί της ουσίας, αρκεί η διαπίστωση ότι η ΣΛΕΕ δεν προβλέπει τέτοια προσφυγή και ότι δεν απόκειται στο Γενικό Δικαστήριο να θεσπίσει τρόπους άσκησης προσφυγής μη προβλεπόμενους από τις Συνθήκες.

177 Απόφαση του Δικαστηρίου της 6ης Νοεμβρίου 2018, (στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-622/16 P έως C-624/16 P, ECLI:EU:C:2018:873), Scuola Elementare Maria Montessori κλπ κατά Επιτροπής, η οποία παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, επί της οποίας το δικαστήριο επιχειρώντας μια ρεαλιστική προσέγγιση του προβλήματος, δέχθηκε πως οι αναιρεσιόντες νομιμοποιούνται ενεργητικά στην άσκηση της προσφυγής του άρθρου 263 ΣΛΕΕ διότι η σχετική απόφαση της Επιτροπής με την οποία σχετικές διατάξεις της ιταλικής νομοθεσίας δεν συνιστούσαν κρατική ενίσχυση, αφορούσε τους προσφεύγοντες άμεσα, ενώ κρίνοντας ότι η προσβαλλόμενη πράξη της Επιτροπής τυγχάνει κανονιστική και ότι δεν ήταν αναγκαία για την εκτέλεση της κανονιστικής αυτής πράξης, η λήψη μέτρων εκτέλεσης από τις εθνικές ιταλικές αρχές, έκρινε ότι οι προσφεύγοντες νομιμοποιούνται ενεργητικά στην άσκηση της κρισιολογούμενης προσφυγής, βλ. σχετικά με την εν λόγω απόφαση εκτενή σχολιασμό του Δημητρίου Γρατσία, Δικαστή στο ΓΔΕΕ στο σχετικό άρθρο του: «*Νομολογιακές εξελίξεις ως προς τις υποκειμενικές προϋποθέσεις*

Δικαστήριο με τη νομολογία του επεκτείνει επιπλέον τη δυνατότητα πλήρους δικαιοδοσίας που του απονέμεται, με βάση το άρθρο 261 ΣΛΕΕ, επί επιβολής διοικητικών κυρώσεων στο πλαίσιο λόγου χάριν διαπίστωσης παραβάσεως του άρθρου 101 της Συνθήκης συνισταμένης σε απαγορευμένη σύμπραξη επιχειρήσεων, όπου υποστηρίζεται ότι το Δικαστήριο έχει πλήρη δικαιοδοσία για το σύνολο της διαφοράς και όχι μόνο κατά το μέρος που αφορά την επιμέτρηση των προστίμων¹⁷⁸.

Μία άλλη σχετική οριοθέτηση συνδέεται με τη δυνατότητα του δικαστηρίου να ερμηνεύσει ό,τι άγεται από τους νομιμοποιούμενους διαδίκους ενώπιον του προς κρίση, και δεν δύναται να δρα αυτεπαγγέλτως¹⁷⁹ σε περιπτώσεις που το ίδιο εξ αφορμής παραδείγματος χάριν μίας υπόθεσης που μελετά, διαπιστώνει παραβίαση του ενωσιακού δικαίου από τα όργανα της Ένωσης, αλλά ούτε βεβαίως το Δικαστήριο μπορεί να δράσει αυτεπαγγέλτως σε αίτηση αναίρεσεως φερόμενη ενώπιόν του, εφόσον δεν προβάλλεται συγκεκριμένος λόγος αναίρεσης¹⁸⁰, με εξαίρεση εδώ φυσικά λόγους παραδεκτού της προσφυγής που ανάγονται στη δημόσια τάξη¹⁸¹. Οι τιθέμενοι εγγενώς στη λειτουργία του Δικαστηρίου περιορισμοί δεν σημαίνουν αναγκαία και ελλιπή προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών της Ένωσης απέναντι στη δράση των θεσμικών οργάνων της, καθότι το Δικαστήριο της Ένωσης, ασκώντας δημόσια εξουσία στο πεδίο της κυρωτικής λειτουργίας, δραστηριοποιούμενο εντός δικαιοκρατικού συστήματος, εφαρμόζει εμπεδωμένες σε νομικές παραδόσεις των κρατών- μελών αρχές, επιχειρώντας μέσω της παγίωσής τους, αλλά και μέσω των μεθόδων ερμηνείας του δικαίου που επίσης συνεφαρμόζει, να ξεπεράσει τους σκοπέλους και τους εγγενείς περιορισμούς που τίθενται

του παραδεκτού της ευθείας προσφυγής ακυρώσεως ενώπιον του ΓΔΕΕ: προς μια διεύρυνση της πρόσβασης στον ενωσιακό δικαστή», sakkoulas-Online.gr.

¹⁷⁸ Βλέπε σχετική ενδιαφέρουσα ανάλυση της προβληματικής στο άρθρο του Δημητρίου Γρατσία, δικαστή στο ΓΔΕΕ «Πέραν του «Πέραν του ελέγχου νομιμότητας: το Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως δικαστής ουσίας» δημοσιευμένο στο περιοδικό ΕφημΔΔ 3/2018, σελ. 253- 262.

¹⁷⁹ Βλέπε ενδεικτικά τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Szpunar της 8ης Σεπτεμβρίου 2022, *Plastics Europe* κατά Ευρωπαϊκού Οργανισμού Χημικών Προϊόντων (ECHA) (C-119/21 P, ECLI:EU:C:2023:180), αιτιολογική σκέψη 57.

¹⁸⁰ Βλέπε προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Αθανασίου Ράντου της 7ης Ιουλίου 2022, *Lietuvos geležinkeliai AB* κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (C-42/21 P, ECLI:EU:C:2022:537), αιτιολογικές σκέψεις 159 επ.

¹⁸¹ Βλ. ενδεικτικά: 1) απόφαση του Δικαστηρίου της της 15ης Ιουνίου 2023, (C-501/21 P, ECLI:EU:C:2023:480) με αντικείμενο αίτηση αναίρεσεως απόφαση του ΓΔΕΕ σε προσφυγή ακυρώσεως με θέμα τη συμφωνία για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας και τις συνέπειες της εν λόγω συμφωνίας ως προς την ιδιότητα του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των δικαιωμάτων που συνδέονται με την ιδιότητα αυτή για τους εν λόγω υπηκόους, *Harry Shindler*, κλπ κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αιτιολογική σκέψη 61, 2) απόφαση του Δικαστηρίου της 21ης Ιανουαρίου 2021, *Γερμανία κατά Esso Raffinage* (C-471/18 P, ECLI:EU:C:2021:48), αιτιολογική σκέψη 101 και 3) προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως *Čareta* της 16ης Φεβρουαρίου 2023, *Jérôme Rivière* κλπ κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (C-767/21 P, ECLI:EU:C:2023:987) στην βιβλιογραφική/νομολογιακή αναφορά 3.

και αναφέρθηκαν αμέσως ανωτέρω προκειμένου να εξασφαλίσει όσο τον δυνατόν πληρέστερα τα θιγόμενα ατομικά δικαιώματα των φυσικών και νομικών προσώπων, επιβεβαιώνοντας και στη σύγχρονη κοινωνικο-οικονομική συγκυρία τον δυναμικό του ρόλο. Οι βασικότερες από τις πανευρωπαϊκές αρχές απορρέουν από τα άρθρα 47- 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων - αφορώσες το δικαίωμα για δίκαιη δίκη¹⁸², την ισότητα των όπλων των διαδίκων¹⁸³, την αρχή της εκατέρωθεν ακρόασης των διαδίκων¹⁸⁴, τη χορήγηση του ευεργετήματος δικαστικής αρωγής, την αρχή της προφορικότητας της διαδικασίας, την αυστηρή τήρηση των δικονομικών προθεσμιών για όλους τους διαδίκους, την αρχή της μη επιδεινώσεως της θέσεως των διαδίκων (αρχή της απαγόρευσης “*reformatio in pejus*”) καθώς και τις αρχές της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της ασφάλειας δικαίου¹⁸⁵, την αρχή της αναλογικότητας (αναφερόμενη μεν προς το τέλος εδώ αλλά αποτελούσα μαζί με τις λοιπές αρχές την ουσία του κράτους δικαίου)¹⁸⁶, την αρχή “*ne bis in idem*”¹⁸⁷ και την αποφυγή της υπερβολικά μεγάλης διάρκειας των δικών, η οποία αποτελεί πρόκληση όλων των σύγχρονων δικαστικών συστημάτων-, εφαρμόζονται και γίνονται σεβαστές πλήρως από το Δικαστήριο.

¹⁸² Βλέπε προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Pikamäe της 9ης Μαρτίου 2023, Land Rheinland-Pfalz κατά Deutsche Lufthansa AG και Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (C-466/21 P, ECLI:EU:C:2023:195) στην αιτιολογική σκέψη 73 της οποίας διευκρινίζεται ότι: « η αρχή της αντιμωλίας δεν παρέχει απλώς σε κάθε διάδικο το δικαίωμα να λαμβάνει γνώση και να εκφράζει την άποψή του επί των εγγράφων και των παρατηρήσεων που υποβάλλονται στην κρίση του δικαστή από τον αντίδικο του. Συνεπάγεται επίσης και το δικαίωμα των διαδίκων να λαμβάνουν γνώση και να εκφράζουν την άποψή τους επί των στοιχείων που ο δικαστής λαμβάνει αυτεπαγγέλτως υπόψη, με σκοπό να στηρίζει την απόφασή του σε αυτά. Πράγματι, οι απαιτήσεις που απορρέουν από το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη πληρούνται μόνον αν οι διάδικοι γνωρίζουν και είναι σε θέση να συζητήσουν κατ’ αντιμωλία τόσο τα πραγματικά όσο και τα νομικά στοιχεία τα οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για την έκβαση της διαδικασίας».

¹⁸³ Βλέπε ενδεικτικά: 1) απόφαση του ΓεΔΕΕ της 5ης Οκτωβρίου 2020, Casino, Guichard-Perrachon, με έδρα τη Saint-Étienne (Γαλλία), Achats Marchandises Casino SAS (AMC), πρώην EMC Distribution, με έδρα τη Vitry-sur-Seine (Γαλλία) κατά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (T-249/17, ECLI:EU:T:2020:458), στις αιτιολογικές σκέψεις 94-95.

¹⁸⁴ Βλέπε ενδεικτικά: 1) απόφαση του ΓεΔΕΕ της 8ης Ιουλίου 2020, Crédit agricole SA κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (T-576/18, ECLI:EU:T:2020:304) αιτιολογική σκέψη 124, 2) απόφαση του ΓεΔΕΕ της 3ης Φεβρουαρίου 2021, στην υπόθεση, Giulia Moi κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, (T-17/19, ECLI:EU:T:2021:51) 3) απόφαση του ΓεΔΕΕ της 22ας Νοεμβρίου 2023, Antonio Del Valle Ruiz κλπ, Aeris Invest Sàrl, κατά Ενιαίου Συμβουλίου Εξυγίανσης (ΕΣΕ), (στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις T-302/20, T-303/20 και T-307/20, ECLI:EU:T:2023:735), αιτιολογική σκέψη 191.

¹⁸⁵ Βλέπε Amalia Frese “II. Precedent beyond Stare Decisis” στο βιβλίο “Researching the European Court of Justice, Methodological Shifts and Law’s Embeddedness”, pub. Cambridge University Press 2022, σελ. 52- 57.

¹⁸⁶ Βλέπε ενδεικτικά “The principle of proportionality in EU law and its domestic application: ni tout à fait le même, ni tout à fait un autre”, Bjorge E. and Zgliniski J., in Research Handbook on General Principles in EU Law, Constructing Legal Orders in Europe, Research Handbooks in European Law series, Elgar: 2022, pp. 191–208 και Takis Tridimas “The principle of proportionality” in Oxford Principles of European Union Law, Volume I: The European Union Legal Order; pages 243-263.

¹⁸⁷ Βλέπε ενδεικτικά απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Μαρτίου 2022, bpost, Autorité belge de la concurrence, (C-117/20, ECLI:EU:C:2022:202), επίσης απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Μαρτίου 2022, Nordzucker κ.λπ. (C-151/20, ECLI:EU:C:2022:203), επίσης απόφαση του Δικαστηρίου της 28ης Οκτωβρίου 2022, Generalstaatsanwaltschaft, München (C-435/22 PPU, ECLI:EU:C:2022:852).

Σημαίνοντα πάντως ρόλο στη δυναμική των αποφάσεων του Δικαστηρίου επιτελούν οι μέθοδοι ερμηνείας των κανόνων δικαίου που εφαρμόζονται από αυτό. Το Δικαστήριο της Ένωσης λοιπόν, στην προσπάθειά του να καλύψει τα αγόμενα ενώπιόν του προς κρίση πραγματικά περιστατικά με τον κατάλληλο νομικό μανδύα και να αποτυπώσει την αληθή έννοια των διατάξεων, χρησιμοποιεί τις κλασσικές μεθόδους ερμηνείας των νόμων, εκκινώντας από τη γραμματική ερμηνεία, προχωρώντας εν συνεχεία στην ιστορική, την συστηματική, την αναλογική και την τελολογική ερμηνεία, εντασσόμενες όμως οι επιλεγόμενες μέθοδοι υπό την «ομπρέλα» της διάσημης «αυτόνομης ερμηνείας», ήτοι της ερμηνείας των κανόνων του κοινοτικού δικαίου υπό το φως του σκοπού των Συνθηκών¹⁸⁸. Κατά πάγια νομολογία του, για την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου λαμβάνεται υπόψιν όχι μόνο το γράμμα της διατάξεως, αλλά και το πλαίσιο εντός του οποίου αυτή εντάσσεται καθώς και οι σκοποί που επιδιώκονται με τη ρύθμιση της οποίας η επίδικη διάταξη αποτελεί μέρος¹⁸⁹. Προτιμάται δε η προσέγγιση, η οποία διασφαλίζει την πρακτική αποτελεσματικότητα (*effet utile*) του ερμηνευόμενου κανόνα δικαίου¹⁹⁰, ¹⁹¹. Μάλιστα,

¹⁸⁸ Σύμφωνα με τον καθηγητή Νικόλαο Κλαμαρή του τμήματος Νομικής ΕΚΠΑ στο σχετικό άρθρο του «Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των κλασσικών μεθόδων ερμηνείας» δημοσιευμένο στο περιοδικό ΕΕΕυρΔ 1/2023, σελ. 25- 38: «17.4 Η αυτόνομη ερμηνεία ως μέθοδος ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου είναι η συνισταμένη ή ο κοινός πόλος που ο κοινός παρονομαστής ή το κοινό θεμέλιο των κατ' ιδίαν ως άνω κλασσικών μεθόδων ερμηνείας. Την αυτόνομη ερμηνεία δεν την ανακάλυψε ούτε την ίδρυσε το ΔΕΕ. Η αυτόνομη ερμηνεία υπήρχε και εφαρμοζόταν και πριν την ίδρυση των Κοινοτήτων και την έναρξη λειτουργίας της λειτουργίας του δικαστηρίου της ένωσης, με την έννοια ότι προϋπήρχε ως μέθοδος ερμηνείας στο πεδίο διεθνούς αστικού δικονομικού δικαίου, του οποίου νομικό θεμέλιο ήταν και είναι η διμερής και πολυμερής μεταξύ κρατών σύμβασης δικαστικής αρωγής». Επίσης, σχετικά βλ. Ευγενία Σαχτεκίδου, καθηγήτρια του τμήματος νομικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλας ΑΕ, 3^η έκδοση 2021, VII. Η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης εκ μέρους του Δικαστηρίου, σελ. 589- 593, αλλά και Miguel Poiaras Maduro “In Search of a Meaning and Not in Search of the Meaning: Judicial Review and the Constitution in Times of Pluralism”, *Winsconsin Law Review*, pages 541, 563: “While teleological reasoning favors a debate among alternative normative and institutional preferences in the interpretation of the rule, a simple appeal to text would hide those alternatives and preclude a debate among them. Teleological and systemic reasoning foster the conditions necessary for communication with the plurality of the community of judicial discourse while preserving the integrative force of the law. In this way, they become the best vehicle for the introduction of comparative institutional analysis into the constitutional reasoning of courts”.

¹⁸⁹ Βλέπε ενδεικτικά απόφαση του Δικαστηρίου της 16ης Ιουλίου 2020, με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Ιταλία), (C-129/19, ECLI:EU:C:2020:566), αιτιολογική σκέψη 38.

¹⁹⁰ Βλέπε ενδεικτικά: 1) απόφαση του ΔΕΕ της 2ας Οκτωβρίου 2018, με αντικείμενο προσφυγή ακυρώσεως δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, Γαλλική Δημοκρατία, προσφεύγουσα, υποστηριζόμενη από το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, παρεμβαίνον κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, (C-73/17, ECLI:EU:C:2018:787) αιτιολογική σκέψη 25, 2) Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Michal Bobek της 6ης Οκτωβρίου 2021, Ιταλική Δημοκρατία κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-59/18, C-182/18, C-743/19, ECLI:EU:C:2021:812) αιτιολογικές σκέψεις 129 επ. 3) Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Szpunar της 15ης Ιουλίου 2021, , Thelen Technopark Berlin GmbH κατά MN, (C-261/20, ECLI:EU:C:2022:33) αιτιολογική σκέψη 43, 4) Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Νικολάου Αιμιλίου της 3ης Φεβρουαρίου 2022, CC κατά Pensionsversicherungsanstalt, (C-576/20, ECLI:EU:C:2022:75) αιτιολογική σκέψη 65.

¹⁹¹ Βλέπε απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 11ης Μαΐου 2022, Finanziaria d'investimento Fininvest SpA (Fininvest), Silvio Berlusconi, κατά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (Τ-913/16, ECLI:EU:T:2022:279) στην οποία αφενός κρίθηκε ότι κατά τη συνήθη του όρου έννοια, η απόκτηση τίτλων ή συμμετοχών δεν περιορίζεται στις άμεσες συναλλαγές, αλλά μπορεί επίσης να καλύπτει διάφορα είδη πράξεων, όπως προθεσμιακές συναλλαγές ή συναλλαγές με δικαιώματα προαίρεσης ή πράξεις ανταλλαγής μετοχών με άλλα στοιχεία ενεργητικού. Ένα πολύ ενδιαφέρον σημείο της

χάρη στη χρήση των λεγόμενων «γενικών ρητρών» (καλή πίστη, δίκαιη συναλλαγή), και των μεθόδων ερμηνείας του, το Δικαστήριο της Ένωσης, μπόρεσε να προσαρμόσει οδηγίες και κανονισμούς στις προκλήσεις που προέκυψαν πολύ καιρό μετά τη θέσπισή τους. Χαρακτηριστικό- αν και σίγουρα όχι μοναδικό- παράδειγμα αποτελεί η δυναμική ερμηνεία του Δικαστηρίου σχετικά με τα στεγαστικά δάνεια σε ελβετικό φράγκο, ζήτημα που απασχολεί και τα εθνικά μας δικαστήρια, συνιστώντας μεγάλο αριθμό εισαγόμενων υποθέσεων στα πολιτικά δικαστήρια¹⁹². Περαιτέρω, η χρήση συστηματικής – τελλολογικής ερμηνείας από το Δικαστήριο προκάλεσε σφοδρή κριτική σε βάρος του σε σχέση με την ανεξαρτησία του με αφορμή το Brexit, με αποδιδόμενη σε αυτό κατηγορία ότι προβαίνει συχνά σε τελλολογική ερμηνεία, παραβαίνοντας το γράμμα του νόμου, δίδοντας προτεραιότητα σε σκόπιμα κριτήρια έναντι των γλωσσικών κριτηρίων¹⁹³, ωστόσο η εν λόγω κριτική αντιβαίνει και στη λογική, καθόσον πέραν της πειστικής αιτιολογίας του Δικαστηρίου περί απαραδέκτου προσφυγής κατ' άρθρον 263 ΣΛΕΕ, εφόσον πρόκειται για πράξη αντιπροσώπων κυβερνήσεων και όχι θεσμικού οργάνου¹⁹⁴, σε κάθε περίπτωση, δεδομένου ότι οι Συνθήκες θα έπαυαν να ισχύουν για τη Βρετανία από την ημερομηνία ενάρξεως ισχύος της συμφωνίας περί αποχωρήσεως της από την Ένωση, διαδικασία η οποία εκίνησε κατόπιν δικής της πρωτοβουλίας, κατά λογική αναγκαιότητα και οι θητείες των μελών των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης τα οποία είχαν διοριστεί ή εκλεγεί στο πλαίσιο της συμμετοχής της εν λόγω χώρας θα έληγαν την ημερομηνία της αποχωρήσεως, δεδομένου ότι το Δικαστήριο απαρτίζεται από δικαστές προερχόμενους από κράτη- μέλη.

απόφασης αυτής, είναι η παρατιθέμενη στην αιτιολογική σκέψη 53 αυτής, με την οποία κρίνεται ότι η συμμόρφωση προς τους κανόνες του κανονισμού 1024/2013 περί ευρωστίας των πιστωτικών ιδρυμάτων εξαρτάται, επίσης σε μεγάλο βαθμό από την καταλληλότητα των ιδιοκτητών των πιστωτικών ιδρυμάτων και κάθε προσώπου που προτίθεται να αποκτήσει σημαντική συμμετοχή σε τέτοιο ίδρυμα.

¹⁹² Η νομοθεσία της ΕΕ αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση προκλήσεων που δεν θα μπορούσαν να είχαν προβλεφθεί κατά τη στιγμή της σύνταξης. Η οδηγία για τις καταχρηστικές ρήτρες (93/13 ΕΕ), προτάθηκε το 1990 και τέθηκε σε ισχύ το 1993, πολλά χρόνια δηλαδή πριν τεθεί το πρόβλημα με την ξαφνική αλλαγή της ισοτιμίας φράγκου και εθνικού νομίσματος και μετέπειτα ευρώ. Βλ. λόγου χάριν αποφάσεις του Δικαστηρίου Sziber - ERSTE Bank Hungary (C-483/16, ECLI:EU:C:2018:367), VE - WD Διάταξη (C-227/18, ECLI:EU:C:2018:891), OTP Bank - Piyés and Kiss (C-51/17, ECLI:EU:C:2018:750), Dunai- ERSTE Bank Hungary (C-118/17, ECLI:EU:C:2019:207), GT -HS (C-38/17, ECLI:EU:C:2019:461), Dziubak - Raiffeisen Bank (C-260/18, ECLI:EU:C:2019:819), Lintner - UniCredit Bank Hungary (Case C-511/17, ECLI:EU:C:2020:188), Banca Transilvania SA (Case C-81/19, ECLI:EU:C:2020:532). Σημειωτέον ότι σχετικό προδικαστικό ερώτημα υπεβλήθη και από το Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών με τη μη οριστική με αριθμό 1599/2020 απόφασή του, επί του οποίου εξεδόθη η απόφαση του Δικαστηρίου της 21ης Δεκεμβρίου 2021 (C-243/20, ECLI:EU:C:2021:1045).

¹⁹³ Commentary and opinion- "ECJ - an imperial, not an impartial, court, <https://www.lawgazette.co.uk/commentary-and-opinion/ecj-an-imperial-not-an-impartial-court/5068588.article>

¹⁹⁴ Βλέπε Διάταξη του Δικαστηρίου της 16ης Ιουνίου 2021, (C-685/20 P, ECLI:EU:C:2021:485), με αντικείμενο αίτηση αναιρέσεως δυνάμει του άρθρου 56 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Eleanor Sharpston κατά του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών.

Επιλαμβανόμενο προδικαστικών ερωτημάτων, τα οποία τέθηκαν από εθνικά δικαστήρια κρατών- μελών, κι ερμηνεύοντας την έννοια της ανεξαρτησίας¹⁹⁵, το ΔΕΕ υπογραμμίζει δύο (2) πτυχές αυτής, την «εξωτερική» και την «εσωτερική» ανεξαρτησία. Σύμφωνα δε με την εν λόγω διάκριση, η εξωτερική πτυχή προϋποθέτει ότι το σχετικό όργανο ασκεί τα καθήκοντά του με πλήρη αυτονομία, χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε ιεραρχική σχέση ή σχέση υπαγωγής έναντι οποιουδήποτε φορέα και χωρίς να λαμβάνει εντολές ή οδηγίες οποιασδήποτε προελεύσεως και ότι, ως εκ τούτου, προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση των μελών του και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους. Παράλληλα, με την ως άνω «εξωτερική» ανεξαρτησία, θα πρέπει να διαφυλάσσεται και η λεγόμενη «εσωτερική», προκειμένου το δικαιοδοτικό όργανο να θεωρείται ανεξάρτητο σύμφωνα με το ΔΕΕ, η οποία ως έννοια τυγχάνει παρεμφερής προς την έννοια της «αμεροληψίας». Στο πλαίσιο της Ένωσης, η αυτονομία και θεσμική ανεξαρτησία του Δικαστηρίου διασφαλίζεται από μια ευρύτατη αυτοδιοίκηση, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται ο Κανονισμός Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος θεσπίστηκε με βάση το άρθρο 281 ΣΛΕΕ¹⁹⁶, με βάση τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, αλλά και ο Κανονισμός Διαδικασίας του Γενικού Δικαστηρίου της Ένωσης, ο οποίος καταρτίστηκε από το Δικαστήριο και ψηφίστηκε κατόπιν έγκρισης του Συμβουλίου. Η σύνθεση και των δύο (2) δικαστηρίων της Ένωσης διέπεται από την αρχή της ισότιμης εκπροσώπησης όλων των εθνικών εννόμων τάξεων των κρατών μελών¹⁹⁷. Η επιρροή εξωδικαστικών παραγόντων και συμφερόντων στην έκδοση αποφάσεων του Δικαστηρίου, τυγχάνει ιδιαίτερα δυσχερής

¹⁹⁵ Απόφαση 16ης Φεβρουαρίου 2017, Margarit Panicello, (C-503/15, EU:C:2017:126), αιτιολογημένη σκέψη 27 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία, μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 17ης Ιουλίου 2014, Torresi, (C-58/13 και C-59/13, EU:C:2014:2088), αιτιολογημένη σκέψη 17, καθώς και της 6ης Οκτωβρίου 2015, Consorci Sanitari del Maresme, (C-203/14, EU:C:2015:664), αιτιολογημένη σκέψη 17.

¹⁹⁶ Βλ. την κωδικοποιημένη μορφή του Πρωτοκόλλου (αριθ. 3) περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που είναι προσαρτημένο στις Συνθήκες, όπως τροποποιήθηκε προσφάτως με τον κανονισμό (ΕΕ, Ευρατόμ) 2019/629 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Απριλίου 2019 και ισχύει σήμερα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου, τροποποιηθέν εκ νέου, αφού από την 1^η Οκτωβρίου 2024 στο Γενικό Δικαστήριο της ΕΕ παραχωρήθηκε ακόμη η αρμοδιότητα να αποφαινεται επί προδικαστικών ερωτημάτων σε έξι (6) συγκεκριμένους τομείς.

<https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2024-08/cp240126el.pdf>

¹⁹⁷ Στο Δικαστήριο της Ένωσης υπηρετεί ένας (1) δικαστής από κάθε κράτος – μέλος, συνεπικουρούμενο του έργου του από έντεκα (11) γενικούς εισαγγελείς (πρότυπο του θεσμού υπήρξαν αντίστοιχοι θεσμοί των κρατών μελών, όπως λ.χ. ο *Commissaire du gouvernement* του γαλλικού *Conseil d'État*), ενώ στο Γενικό Δικαστήριο της Ένωσης υπηρετούν δύο (2) δικαστές από κάθε κράτος μέλος, χωρίς να συμμετέχει στη σύνθεση γενικός εισαγγελέας, παρά μόνο εφόσον εκτιμάται ότι η νομική δυσκολία της υποθέσεως ή η πολυπλοκότητα των πραγματικών περιστατικών το απαιτούν (άρθρο 30 του Κανονισμού Διαδικασίας του ΓΔΕΕ). Μετά δε την νέα τροποποίηση του κανονισμού (2024) στις προδικαστικές υποθέσεις, οι δικαστές εκλέγουν μεταξύ τους, σύμφωνα με το άρθρο 49α του Οργανισμού και κατ' εφαρμογήν του άρθρου 9, παράγραφος 3 του κανονισμού, τους δικαστές που θα ασκούν τα καθήκοντα γενικού εισαγγελέα καθώς και τους δικαστές που θα τους αναπληρώνουν σε περίπτωση κωλύματός τους, σύμφωνα με το άρθρο 31 α §1.

αν επιχειρήσει κανείς να παρατηρήσει εκ του σύνεγγυς τη διαδικασία που ακολουθείται για την έκδοση της απόφασης σε αμφότερα τα δικαστήρια της Ένωσης, η οποία τυγχάνει παρόμοια. Όσον αφορά ειδικότερα στο ΔΕΕ, όταν η αρμόδια γραμματεία του Δικαστηρίου της Ένωσης παραλαμβάνει μια καινούρια υπόθεση, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου αναθέτει αυτή σε εισηγητή δικαστή, ο οποίος μπορεί να είναι ένας από τους υπολοίπους είκοσι- έξι συναδέλφους του¹⁹⁸. Αργότερα, συγκροτείται γενικό συμβούλιο, στο οποίο συμμετέχουν και τα είκοσι επτά (27) μέλη του δικαστηρίου και οι έντεκα (11) γενικοί εισαγγελείς, το οποίο αποφασίζει σε ποιο σχήμα (τριμελές, πενταμελές, ή τμήμα μείζονος συνθέσεως) θα αποφασίσει για την κάθε υπόθεση¹⁹⁹. Η συμμετοχή όλων των δικαστών στο εν λόγω συμβούλιο, και η εν γένει διαδικασία έκδοσης απόφασης, με τη συμμετοχή ερευνητικών τμημάτων (research and documentation department) ισχυροποιεί την ανεξαρτησία αυτού και την ορθότητα της απόφασης, αφού από την καθημερινή επαγγελματική τριβή ανθρώπων διαφορετικών εθνικοτήτων με διαφορετικό υπόβαθρο νομικής εκπαίδευσης που χειρίζονται δύσκολες τεχνικά υποθέσεις, αλλά και το γεγονός ότι οι τεθείμενες στο τραπέζι των διασκέψεων απόψεις τίθενται υπό τη βάσανο ελέγχου από όλους τους παρευρισκόμενους, είναι πολύ εύκολο να ξεχωρίσει αυτός που ακολουθεί μια δική του προσωπική ή εθνική ατζέντα, και ο οποίος κατά συνέπεια δύσκολα θα γίνει αποδεκτό από τους άλλους να ενσωματωθεί στη λεγόμενη “elite group” του δικαστηρίου, στους οποίους ανατίθενται οι πλέον σημαντικές υποθέσεις, με αποτέλεσμα σιγά σιγά το ίδιο το σύστημα να τον αποπέμψει και να μην ανανεωθεί -κατά συνέπεια- η θητεία του. Εξάλλου, την ανεξαρτησία των δικαστών και εισαγγελέων του Δικαστηρίου εξασφαλίζει και η διαδικασία διορισμού αυτών, αφού οι εν λόγω υποψήφιοι [(προσωπικότητες που έχουν την ικανότητα να καταλάβουν στη χώρα τους ανώτατα δικαστικά αξιώματα, χωρίς να είναι

¹⁹⁸ Συνήθως, ο Πρόεδρος δεν αναλαμβάνει καθήκοντα εισηγητή δικαστή, παραταύτα έχουν υπάρξει, υποθέσεις, στις οποίες ο Πρόεδρος Lenaerts ενήργησε ως εισηγητής δικαστής (βλ. ενδεικτικά: 1) απόφαση του Δικαστηρίου της 4ης Ιουνίου 2020, (C-3/19, ECLI:EU:C:2020:423), με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, που υπέβαλε το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας, Ιταλία) και 2) απόφαση του Δικαστηρίου της 10ης Οκτωβρίου 2019, C-703/17, ECLI:EU:C:2019:850) με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΑΕ, που υπέβαλε το Oberlandesgericht Wien (εφετείο Βιέννης, Αυστρία).

¹⁹⁹ Το εν λόγω σύστημα ανάθεσης των υποθέσεων συνέβαλε στη θεσμική επιτυχία του δικαστηρίου, αφού επέτρεψε στα μέλη του να διατηρήσουν μια αίσθηση κοινού σκοπού, αυτή της διατήρησης του Δικαστηρίου ως θεματοφύλακα της αποτελεσματικότητας και της υπεροχής του δικαίου της ΕΕ. Ο Christoph Krenn στο σχετικό κεφάλαιο “A sense of Common Purpose- On the Role of Case Assignment and the Judge- Rapporteur at the European Court of Justice” στο βιβλίο “Researching the European Court of Justice- Methodological Shifts and Law’s Embeddedness”, Cambridge University Press 2022, σελ. 188, προσδιορίζει τρεις (3) βασικές λειτουργίες που εκτελεί η ανάθεση υπόθεσης: 1. Υποστηρίζει την ασφάλεια δικαίου και την ενότητα της νομολογίας μέσω ανάθεσης των δυσκολότερων και σημαντικότερων υποθέσεων δημιουργώντας ένα “elite group” των δικαστών, οι οποίοι έχουν αποδείξει ανάμεσα στους συναδέλφους τους ότι έχουν τα γνωστικά εχέγγυα, 2. Μέσω αυτής ενσωματώνονται οι νέοι δικαστές, στους οποίους ανατίθενται όλο και δυσκολότερες υποθέσεις και 3. Όλοι οι δικαστές και γενικοί εισαγγελείς του δικαστηρίου ενημερώνονται για όλες τις υποθέσεις που φτάνουν στο δικαστήριο συμμετέχουν από κοινού στη συστηματοποίηση της νομολογίας του και στη διαμόρφωση της ατζέντας του.

υποχρεωτικά ανώτατοι δικαστές είτε που απολαύουν αναγνωρισμένου νομικού κύρους (άρθρα 19 και 253 Ι ΣΛΕΕ)], αξιολογούνται ουσιαστικά -σύμφωνα με το άρθρο 255 ΣΛΕΕ- από επιτροπή αξιολόγησης των υποψηφίων αποτελούμενη από επτά (7) προσωπικότητες που επιλέγονται μεταξύ πρώην μελών του Δικαστηρίου και του Γενικού Δικαστηρίου, μελών των εθνικών ανώτατων δικαστηρίων και νομομαθών αναγνωρισμένου κύρους, ένας εκ των οποίων προτείνεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο²⁰⁰, με συνέπεια τυχόν διαφορετική επιλογή υποψηφίου από την εκάστοτε κυβέρνηση, από την οποία γίνεται επίσημα ο διορισμός, να τυγχάνει εξαιρετικά δυσχερής, αφού θα πρέπει να αιτιολογείται ειδικώς, ενώ επιπρόσθετη δικλείδα ασφαλείας αποτελεί και η θέσπιση εθνικών διαδικασιών επιλογής υποψηφίων δικαστών²⁰¹. Επομένως, η ισχύη ανάμειξη της εκτελεστικής εξουσίας εκάστου κράτους μέλους δεν προκαλεί πραγματικό κίνδυνο ασκήσεως αθέμιτης διακριτικής ευχέρειας εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία θα έθετε σε κίνδυνο τον αδιάβλητο χαρακτήρα της διαδικασίας διορισμού των δικαστών στο εν λόγω διεθνές δικαστήριο²⁰². Ισχυρά δε εχέγγυα δε ανεξαρτησίας των δικαστών και γενικών εισαγγελέων τόσο από τα λοιπά θεσμικά όργανα, όσο και από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών προβλέπονται από τον ίδιο τον Οργανισμό του Δικαστηρίου, αφού σύμφωνα με αυτόν, η θητεία τους δεν παύει παρά μόνον κατόπιν θανάτου, παραίτησης ή απαλλαγής του από τα καθήκοντά του, η τελευταία δε περίπτωση τυγχάνει σπανιότατη (εμφανίζεται σε περιπτώσεις κυρίως προσωπικών αιτιών όπως λ.χ. σε σοβαρές και μακροχρόνιες ασθένειες) και περιβάλλεται από αυστηρές διαδικαστικές προϋποθέσεις²⁰³, ενώ επιπλέον δικαστές και γενικοί εισαγγελείς απολαύουν ετεροδικίας για απόψεις και θέσεις που διατύπωσαν κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Τέλος,

²⁰⁰ Βλ. ενδεικτικά την απόφαση (ΕΕ) 2021/2232 του Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2021 για τον διορισμό των μελών της επιτροπής που προβλέπεται στο άρθρο 255 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου https://curia.europa.eu/jcms/jcms/P_64268/el/

²⁰¹ Στη χώρα μας επί παραδείγματι ισχύει ο νόμος 4297/2014 «Διαδικασία επιλογής υποψηφίων δικαστών-γεν. εισαγγελέων για Δικαστήριο και Γενικό Δικαστήριο της Ε.Ε».

²⁰² Βλ. επίσης και Larsson and Naurin στο άρθρο τους, δημοσιευμένο το 2016: “Speaking Law to Power: The Strategic Use of Precedent of the Court of Justice of the European Union”, *Comparative Political Studies*, 49, οι οποίοι ενεργώντας σχετική έρευνα διαπίστωσαν ότι: “ECJ judges do not appear to lean towards any particular liberal or social welfare model or variety of capitalism, but rather position themselves in between these different models (Citation 2015: 10–27), <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414016639709>

²⁰³ Σχετικά με την καταχρηστική παύση των δικαστών βλ. απόφαση της 24ης Ιουνίου 2019, Επιτροπή κατά Πολωνίας (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου), (C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531), αιτιολογική σκέψη 76, (απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2018, Associação Sindical dos Juizes Portugueses, (C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117), αιτιολογική σκέψη 44 κι εκεί μνημονευόμενη νομολογία, αποφάσεις της 19ης Σεπτεμβρίου 2006, Wilson, (C-506/04, ECLI:EU:C:2006:587), αιτιολογική σκέψη 51, απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2014, TDC, (C-222/13, ECLI:EU:C:2014:2265), αιτιολογικές σκέψεις 32 και 35.

υποχρεώνονται και οι ίδιοι να σέβονται τις απαιτήσεις της θέσης τους τηρώντας το καθήκον της εντιμότητας και διακριτικότητας κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη της θητείας τους. Επίσης, αν και προβλέπεται ρητά ότι οι διάδικοι δεν δύνανται, επικαλούμενοι είτε την ιθαγένεια δικαστού είτε την απουσία, από το Δικαστήριο ή από τμήμα του, δικαστού της ιθαγενείας τους, να ζητούν τη μεταβολή της συνθέσεως του Δικαστηρίου ή τμήματός του (άρθρο 18 εδαφ. τελευταίο του Οργανισμού του Δικαστηρίου), ωστόσο συνήθως ο εισηγητής δικαστής (judge- rapporteur) που χρεώνεται μια υπόθεση²⁰⁴, επιλέγεται να είναι διαφορετικής εθνικότητας από τη χώρα που εμπλέκεται στη διαφορά, ακριβώς προκειμένου να μην εγείρονται υπόνοιες μεροληψίας. Επιπρόσθετα, παρότι η μη αναγραφή της άποψης της μειοψηφίας στις αποφάσεις του ΔΕΕ αποτελεί ερειζόμενο ζήτημα για την ορθότητά του, ωστόσο προκρίνεται η άποψη ότι το με τον τρόπο αυτό αποφεύγονται εμμέσως τυχόν επηρεασμοί αλλά και στιγματισμός του δικαστή που διατύπωσε μια άποψη, γεγονός δυνάμενο να σταθεί εμπόδιο σε τυχόν ανανέωση της θητείας του, ενώ το αποτέλεσμα, ήτοι η διατύπωση της τελικής απόφασης αποτελεί προϊόν συγκερασμού των διαφορετικών απόψεων των δικαστών στη διάσκεψη, γεγονός το οποίο συνδέεται με μεγαλύτερη αποδοχή της απόφασης στο νομικό κόσμο. Σημαντικότερο ρόλο στον απρόσωπο χαρακτήρα και στη συλλογικότητα της έκδοσης της απόφασης, παίζουν οι προτάσεις του γενικού εισαγγελέα, στις οποίες περιλαμβάνεται μια λεπτομερέστατη ανάλυση των αναφερόμενων νομικών ζητημάτων, συνοδευόμενη συχνά από συγκριτικού δικαίου παρατηρήσεις καθώς και σκέψεις για τον τρόπο αντιμετώπισής τους, ενώ ο γενικός εισαγγελέας είναι το μοναδικό πρόσωπο της σύνθεσης του δικαστηρίου το οποίο εκθέτει επώνυμα τις απόψεις του για τα επίδικα νομικά ζητήματα²⁰⁵. Μια πιο πυκνή περιγραφή της λειτουργίας του Δικαστηρίου, απαιτεί ενδεδειγμένες ιστορικές και κοινωνιολογικές αναλύσεις, εντός κι εκτός δικαστηρίου με συνεντεύξεις με νομικούς και

²⁰⁴ Ο οποίος και προφανώς γνωρίζει το φάκελο της δικογραφίας και τα πραγματικά περιστατικά που τη συνοδεύουν καλύτερα από όλους, αφού μαζί με τον γενικό εισαγγελέα γνωρίζουν τη διαδικαστική πορεία της δικογραφίας, θέτοντας ερωτήματα στο τμήμα έρευνας, θέτοντας γραπτά ερωτήματα στους διαδίκους και παρακολουθώντας την πορεία της υπόθεσης, κι έχοντας την κύρια ευθύνη της.

²⁰⁵ Βλ. σχετικά Γιάννη Βαλμαντώνη, Εφέτη, στο άρθρο του «Η έρευνα και επίκληση της νομολογίας του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τον εθνικό δικαστή» και συγκεκριμένα «III. Το υπερεθνικό νομολογιακό προηγούμενο του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης» δημοσιευμένο στο περιοδικό *Lex & Forum* 2/2021, αλλά και Ευγενία Σαγκεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλας ΑΕ, 3η έκδοση 2021 ο.π., 2. Ο θεσμός των γενικών εισαγγελέων, σελ.570- 572, στην οποία ανάλυσή της υποστηρίζεται εύγλωττα ότι καμία επιστημονική έρευνα δεν μπορεί να θεωρείται ολοκληρωμένη στο δίκαιο της ένωσης, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι αναπτύξεις των γενικών εισαγγελέων, αλλά και Laure Clément -Wilz “La fonction de l’ Avocat Général près la Cour de Justice de l’ Union Européenne (2010) και Noreen Burrows & Rosa Greaves (Eds.) “The Advocate General and EC Law” (2007) καθώς και Iyiola Solanke “Independence and Diversity in the European Court of Justice”, 15 Colum. J. Eur. L. 1, pages 89- 121 (2009).

δικαστές που δραστηριοποιούνται στο εν λόγω δικαστήριο καθώς και ανάλυση των προσωπογραφιών και βιογραφικών των τελευταίων αλλά και έρευνα σε ιστορικά αρχεία του Δικαστηρίου, ενέργειες οι οποίες μπορούν να συνεισφέρουν σε περαιτέρω έρευνα, στα πλαίσια εκπόνησης τυχόν διδακτορικής διατριβής επί της προβληματικής. Τέλος, κι επειδή ανεξαρτησία χωρίς οικονομική αυτονομία δεν δύναται να υφίσταται, δέον όπως λεχθεί ότι σε αντίθεση με την πλειοψηφία των κρατών μελών, το Δικαστήριο απολαμβάνει πλήρους αυτονομίας σε σχέση με τη διαχείριση των οικονομικών του υποθέσεων, λειτουργώντας αντίστοιχης Διεύθυνσης Προϋπολογισμού και Οικονομικών, η οποία είναι υπεύθυνη για την κατάρτιση και εκτέλεση του προϋπολογισμού, καθώς και για την τήρηση των λογαριασμών και τη διαχείριση των οικονομικών του οργάνου. Η εν λόγω υπηρεσία είναι επίσης υπεύθυνη για την εφαρμογή των δημοσιονομικών κανόνων (δημοσιονομικός κανονισμός, κανόνες εσωτερικού ελέγχου)²⁰⁶. Προς τούτο, τηρεί τους σχετικούς με την εκτέλεση του προϋπολογισμού λογαριασμούς, βάσει των οποίων καταρτίζει την ετήσια έκθεση για τη δημοσιονομική διαχείριση του Δικαστηρίου, ενώ επιπλέον, συντονίζει την κατάρτιση της ετήσιας έκθεσης πεπραγμένων, καθώς και τις επαφές με το Ελεγκτικό Συνέδριο και με την Επιτροπή Δημοσιονομικού Ελέγχου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στο πλαίσιο της ετήσιας διαδικασίας απαλλαγής. Επομένως, αν και ο οικονομικός προϋπολογισμός του Δικαστηρίου, αλλά και οι πληρωμές των δικαστών του εξαρτώνται τύποις από τα άλλα θεσμικά όργανα (Επιτροπή, Συμβούλιο και Κοινοβούλιο), ωστόσο μέχρι τώρα, οι χορηγήσεις ήταν πάντα επαρκείς για να επιτρέψουν στο Δικαστήριο να εκπληρώσει τα δικαστικά του καθήκοντα υπό τις καλύτερες δυνατόν οικονομικές συνθήκες²⁰⁷.

4.2. Μέρος Β': Αλληλεπιδράσεις του με τα λοιπά θεσμικά όργανα κατά τη διαδικασία της νομοθέτησης. Ιδιαιτερότητες και περιορισμοί.

Περαιτέρω, η αλληλεπίδραση του Δικαστηρίου της Ένωσης με τα υπόλοιπα θεσμικά όργανα της Ένωσης κατά τη νομοθέτηση, έχει γίνει αντικείμενο μελέτης ήδη από τα πρώτα

²⁰⁶ Όπως όλα τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, το Δικαστήριο καταρτίζει κατάσταση προβλέψεων για το σχέδιο προϋπολογισμού πριν από την 1η Ιουλίου κάθε έτους, εν συνεχεία η Επιτροπή συγκεντρώνει τις προβλέψεις αυτές και προετοιμάζει το ετήσιο σχέδιο προϋπολογισμού, το οποίο υποβάλλεται στο Κοινοβούλιο και στο Συμβούλιο το αργότερο την 1η Σεπτεμβρίου εκάστου έτους, όταν δε ολοκληρωθεί η προβλεπόμενη ειδική νομοθετική διαδικασία, ο Πρόεδρος του Κοινοβουλίου υπογράφει τον προϋπολογισμό και ανακοινώνει την οριστική έγκρισή του.

²⁰⁷ Ενδεικτικά για το οικονομικό έτος 2025, εγκρίθηκε για το Δικαστήριο το ποσό των 542 εκατομμυρίων ευρώ.

χρόνια λειτουργίας του Δικαστηρίου²⁰⁸, μπορεί δε να νοηθεί υπό τις εξής έννοιες: α) είτε το Δικαστήριο διαπιστώνοντας κάποιο κενό στη νομοθεσία (από τις υποθέσεις που ήδη άγονται προς κρίση ενώπιόν του), μπορεί να παρακινήσει τη νομοθετική διαδικασία για τη θέσπιση νέων κανόνων δικαίου, καλύπτοντας την αναγκαιότητα που έχει προκύψει από κοινωνικές εξελίξεις, μέσω των ερωτημάτων των οποίων επιλαμβάνεται κατά τη διεξαγωγή της προδικαστικής παραπομπής, τα οποία δύνανται να δώσουν κίνητρα στην Επιτροπή αλλά και στα κράτη μέλη να κωδικοποιήσουν στη νομοθεσία, θέτοντας τις βάσεις για νέες πολιτικές της Ένωσης²⁰⁹, δεδομένου ότι η Επιτροπή, χρησιμοποιώντας το ρόλο της ως θεματοφύλακα της Συνθήκης, σε συνδυασμό με τις εκτελεστικές της αρμοδιότητες στο δίκαιο του ανταγωνισμού, μπορεί να προωθήσει ενεργά τη νομολογία σε εκείνους τους τομείς πολιτικής όπου επιθυμεί να θεσπίσει νομοθεσία, β) είτε μέσω της ερμηνείας από το Δικαστήριο των Συνθηκών και μέσω της εμβάθυνσης στα απονεμόμενα ήδη από τις Συνθήκες δικαιώματα. Καταγράφοντας τις πρόσφατες εξελίξεις σε νομοθετικό επίπεδο, όσον αφορά λοιπόν στην πρώτη ως άνω αλληλεπίδρασή του με τη νομοθετική εξουσία, και μετά τον μαζικό αριθμό αποφάσεων του Δικαστηρίου σε σχέση με την οπισθοδρόμηση της αρχής του κράτους δικαίου από τα κράτη μέλη, ψηφίστηκε ο κανονισμός ΕΚ 2020/2092, με συνέπεια, σήμερα, η τήρηση της αρχής του κράτους δικαίου να έχει διαφύγει από την απλή θεώρησή της ως μίας αφηρημένης ανώτερης δημοκρατικής έννοιας που εντοπίζεται σε μια ανώτερη ιδεατή σφαίρα του «δέοντος», αλλά αντιθέτως, συναρμοζόμενη με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας και την αρχή της συνοχής μεταξύ των πολιτικών της Ένωσης, να συνεπάγεται νομικά δεσμευτικές υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη, συνδεδεμένη πια και νομοθετικά με το μηχανισμό της αιρεσιμότητας, αναγνωριζόμενη, ούτως, σαφούς συνδέσεως μεταξύ του σεβασμού του κράτους δικαίου και της αποτελεσματικής εκτέλεσης του προϋπολογισμού της Ένωσης σύμφωνα με τις αρχές της χρηστής δημοσιονομικής διαχείρισης²¹⁰. Στην ίδια κατηγορία αλληλεπίδρασης

²⁰⁸ Βλ. ενδεικτικά: 1) DG Valentine “The court of Justice of the European Communities (London/s. Hackensack (NJ): Steven & Sons/ Fred Rothman & Co, 1965, 2) Vassilis Hatzopoulos “ Chapter 6: Actively talking to each other: The Court and the other Institutions” στο βιβλίο: “Judicial Activism at the European Court of Justice” Edited by Mark Dawson, Bruno De Witte, and Elise Muir, monograph Book, published 2013, ο οποίος υποστηρίζει μάλιστα ότι οποιαδήποτε μορφής ανταπόκριση του Δικαστηρίου στα άλλα θεσμικά όργανα, δεν θα πρέπει να οράται ως δείγμα περιορισμού ή έλλειψης δικαστικής αυτονομίας, αλλά το αντίθετο, θα πρέπει να εκτιμάται ως διακήρυξη διαθεσμικού διαλόγου και ως έκφραση της αρχής της θεσμικής ισορροπίας.

²⁰⁹ Βλ. και τη διάκριση που έχει αποτυπώσει ο R. Dehousse, στο βιβλίο του «The European Court of Justice: The politics of Judicial Integration (Basingstoke MacMillan, 1998), 82 -96.

²¹⁰ Βλ. εκτενείς σκέψεις στην απόφαση του Δικαστηρίου (σε πλήρη ολομέλεια) της 16ης Φεβρουαρίου 2022, (C-156/21 και C-157/21, ECLI:EU:C:2022:97) «Προσφυγή ακυρώσεως – Κανονισμός ΕΕ 2020/2092 – Γενικό καθεστώς αιρεσιμότητας για την προστασία του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης στην περίπτωση παραβιάσεως των αρχών του κράτους δικαίου σε κράτος μέλος, με την οποία απορρίφθηκε από το Δικαστήριο προσφυγή ακυρώσεως έναντι του ως άνω Κανονισμού.

με τη νομοθετική εξουσία, θα μπορούσε να αναφερθεί το παράδειγμα της ψήφισης του Κανονισμού ΕΕ 2016/679 για τα προσωπικά δεδομένα²¹¹, αφού και στον τομέα αυτό, φαίνεται πως η ολοένα και αυξανόμενη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το ζήτημα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων²¹², νομολογία προσαρμοζόμενη αναμφισβήτητα στην ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη και την αυξανόμενη ανάγκη για προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, οδήγησε στην έκδοση του ως άνω Κανονισμού. Περαιτέρω δε και μετά την ισχύ του (25.05.2018), το Δικαστήριο εξυπηρετώντας ως άνω δεύτερη λειτουργία του, αυτή δηλαδή της περαιτέρω εμβάθυνσης και ερμηνείας των Συνθηκών, έχει δημοσιεύσει πλήθος αποφάσεων σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη²¹³. Ενώ επιπλέον, το Δικαστήριο, στην προσπάθειά του να επεκτείνει το πεδίο προστασίας των προσωπικών δεδομένων και σε άλλους τομείς, μέσω παγιωμένων αρχών και παραδοχών προηγούμενων αποφάσεων του, συνεχώς διευρύνει τη σχετική νομολογία του²¹⁴, προσπαθώντας να προωθήσει τη σταθερότητα και την προβλεψιμότητα του ευρωπαϊκού δικαίου και να δώσει παράλληλα νέα κίνητρα για περαιτέρω ολοκλήρωση. Επίσης, σημαντική είναι η νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης για την προστασία των καταναλωτών και τις περιεχόμενες σε

²¹¹Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ, ο οποίος ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το νόμο 4624/2019 «Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, μέτρα εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679».

²¹² Βλ. ενδεικτικά απόφαση της 8ης Απριλίου 2014, *Digital Rights Ireland* κ.λπ. (C-293/12 και C-594/12 ECLI:EU:C:2014:238), με την οποία το Δικαστήριο κήρυξε ανίσχυρη την οδηγία 2006/24/ΕΚ, την απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2016, *Tele2 Sverige* και *Watson* κ.λπ. (C-203/15 και C-698/15, ECLI:EU:C:2016:970), το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 15, παράγραφος 1, της οδηγίας 2002/58/ΕΚ αντικρούεται σε εθνική ρύθμιση που προβλέπει τη γενική και χωρίς διάκριση δεδομένων κίνησης και δεδομένων θέσης για τους σκοπούς της καταπολέμησης της εγκληματικότητας, την απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2018, *Ministerio Fiscal* (C-207/16, ECLI:EU:C:2018:788), με την οποία το Δικαστήριο ερμήνευσε το ίδιο άρθρο 15, παράγραφος 1, σε υπόθεση που αφορούσε την πρόσβαση των δημόσιων αρχών στα δεδομένα που αφορούν την ταυτότητα των χρηστών μέσω ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

²¹³ Ειδικότερα, με δύο αποφάσεις που εκδόθηκαν από το τμήμα μείζονος συνθέσεως, στις 6 Οκτωβρίου 2020, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη νομολογία του που απορρέει από την απόφαση *Tele2 Sverige*, σχετικά με τον δυσανάλογο χαρακτήρα μιας γενικής και χωρίς διάκριση διατήρησης των δεδομένων κίνησης και των δεδομένων θέσης (αποφάσεις της 6ης Οκτωβρίου 2020, *Privacy International* (C-623/17, ECLI:EU:C:2020:790) και *La Quadrature du Net* κ.λπ. C-511/18, C-512/18 και C-520/18, ECLI:EU:C:2020:791). Επίσης, πολύ σημαντικές, η απόφαση *Meta Platforms* κ.λπ. της 4ης Ιουλίου 2023 (C-252/21, ECLI:EU:C:2023:537), η απόφαση *Meta Platforms Ireland* κατά Επιτροπής, της 24ης Μαΐου 2023 (T-451/20, ECLI:EU:T:2023:276), η απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2022 (τμήμα μείζονος συνθέσεως), *Google* (Διαγραφή συνδέσμων προς φερόμενο ως ανακριβές περιεχόμενο) (C-460/20, ECLI:EU:C:2022:962), η απόφαση της 28ης Απριλίου 2022, *Meta Platforms Ireland* (C-319/20, ECLI:EU:C:2022:322), αλλά και απόφαση της 5ης Απριλίου 2022 (τμήμα μείζονος συνθέσεως), *Commissioner of An Garda Síochána* κ.λπ. (C-140/20, ECLI:EU:C:2022:258).

²¹⁴ Όπως λόγου χάριν όσον αφορά στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον χρηματοπιστωτικό τομέα, βλ. σχετικά την απόφαση του Δικαστηρίου της 20ής Σεπτεμβρίου 2022, *VD* και *SR* (C-339/20 και C-397/20, ECLI:EU:C:2022:703), απόφαση του Δικαστηρίου της 22ας Νοεμβρίου 2022, *Luxembourg Business Registers* (C-37/20 και C-601/20, ECLI:EU:C:2022:912).

δανειακές συμβάσεις καταχρηστικές ρήτρες²¹⁵, με πιο πρόσφατες τις προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως σχετικά συμφωνίες της ρήτρας κατώτατου ορίου “floor clauses”²¹⁶. Ακόμη, στην κατηγορία της περαιτέρω εμβάθυνσης και ερμηνείας των κανόνων δικαίου, δεν μπορούν να μην αναφερθούν δύο (2) σημαντικές πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου της Ένωσης στον τομέα του ανταγωνισμού, ήτοι: I. αυτή του ΓΔΕΕ της 2ας Φεβρουαρίου 2022²¹⁷, όπου σχετικά με τη διαπίστωση περί ύπαρξης ενιαίας και διαρκούς παράβασης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, αντιθέτως προς τους ισχυρισμούς της Scania, η διαπίστωση αυτή δεν προϋποθέτει κατ’ ανάγκην την απόδειξη πλειόνων παραβάσεων, καθεμία από τις οποίες εμπίπτει στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ, αλλά την απόδειξη του ότι οι διάφορες προσδιορισθείσες ενέργειες εντάσσονται σε ένα συνολικό σχέδιο με σκοπό την επίτευξη ενός ενιαίου σκοπού, αντίθετου προς τους κανόνες του ανταγωνισμού, αλλά και II. η απόφαση του ΓΔΕΕ της 13ης Ιουλίου 2022²¹⁸, με την οποία κρίθηκε ότι η έκταση της αρμοδιότητας της Επιτροπής προς εξέταση συγκεντρώσεων εξαρτάται, ασφαλώς, πρωτίστως, από την υπέρβαση των κατώτατων ορίων κύκλου εργασιών που καθορίζουν την ευρωπαϊκή διάσταση, αλλά και, δευτερευόντως, από τους μηχανισμούς παραπομπής που προβλέπονται, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 22 του εν λόγω κανονισμού ΕΚ 139/2004²¹⁹. Για την ολοκλήρωση της σχετικής θεματικής και την ανάδειξη του σημαντικού ρόλου του Δικαστηρίου στην προώθηση της νομοθετικής διαδικασίας, θα γίνει αναφορά στον σημαντικό τομέα της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής, και στις διαβουλεύσεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα στον παρόντα χρόνο, διαδικασία στην οποία αναμφισβήτητα συνέβαλε προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης²²⁰. Συγκεκριμένα, τα

²¹⁵ Απόφαση του Δικαστηρίου της 17ης Μαΐου 2022 (τμήμα μείζονος συνθέσεως), Ibercaja Banco (C-600/19, ECLI:EU:C:2022:394), απόφαση της 17ης Μαΐου 2022 (τμήμα μείζονος συνθέσεως), SPV Project 1503, κ.λπ. (C-693/19 και C-831/19, ECLI:EU:C:2022:395), απόφαση της 17ης Μαΐου 2022 (τμήμα μείζονος συνθέσεως), Impuls Leasing România (C-725/19, ECLI:EU:C:2022:396), απόφαση της 17ης Μαΐου 2022 (τμήμα μείζονος συνθέσεως), Unicaja Banco (C-869/19, ECLI:EU:C:2022:397).

0

²¹⁶ Στην υπόθεση C- 450/22, (ECLI:EU:C:2024:64)

<https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2024-01/cp240012en.pdf>

²¹⁷ Απόφαση ΓεΔΕΕ της 2ας Φεβρουαρίου 2022 Scania κ.λπ. κατά Επιτροπής (T-799/17, ECLI:EU:T:2022:48).

²¹⁸ Απόφαση ΓεΔΕΕ της 13ης Ιουλίου 2022, Illumina κατά Επιτροπής (T-227/21, ECLI:EU:T:2022:447).

²¹⁹ Το άρθρο 22, παράγραφος 1, του κανονισμού 139/2004, το οποίο φέρει τον τίτλο: «Παραπομπή στην Επιτροπή», ορίζει τα εξής: «1. Ένα ή περισσότερα κράτη μέλη μπορούν να ζητούν από την Επιτροπή να εξετάσει μια συγκέντρωση, όπως ορίζεται στο άρθρο 3, που δεν έχει κοινοτική διάσταση κατά την έννοια του άρθρου 1, αλλά επηρεάζει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και απειλεί να επηρεάσει σημαντικά τον ανταγωνισμό στο έδαφος του κράτους μέλους ή των κρατών μελών που υποβάλλουν τη σχετική αίτηση». Επίσης σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου βλέπε απόφαση ΔΕΕ 16-3/2023 (C-449/2021), με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το cour d’appel de Paris (εφετείο Παρισιού).

²²⁰ Βλέπε ενδεικτικά: 1) Απόφαση του Δικαστηρίου της 27ης Νοεμβρίου 2012, Thomas Pringle κατά της Ιρλανδικής Κυβέρνησης κ.λπ. (C- 370/2012, ECLI:EU:C:2012:756), 2) απόφαση του Δικαστηρίου της 20ής Σεπτεμβρίου 2016, (όπως το κείμενο όπως έχει διορθωθεί με διάταξη της 20ής Δεκεμβρίου 2017), Ledra Advertising Ltd κλπ κατά

τελευταία χρόνια, το Δικαστήριο επανειλημμένως κλήθηκε, σε σειρά υποθέσεων που ανέκυψαν σε καταστάσεις συνδεδεμένες με τη χρηματοπιστωτική κρίση, να εξετάσει ζητήματα που συνδέονται με τη συνταγματική διάρθρωση της ΟΝΕ, επιδίωξε δε πάντοτε να διατηρήσει τη λεπτή συνταγματική και θεσμική ισορροπία που απορρέει από τις επιλογές των κρατών μελών²²¹. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι η νομολογία του Δικαστηρίου επεκτείνεται σταδιακά με την πάροδο του χρόνου και ότι οι αποφάσεις του έχουν ισχύ “*erga omnes*”²²², δε θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε κοντόφθαλμα και αποσπασματικά τη νομολογία του, αλλά ως σύνολο σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, δίδοντας μεγαλύτερη προσοχή στις «μικρές» εκείνες σκέψεις που τυγχάνουν διάσπαρτες στο κείμενο των αποφάσεων και που συνήθως παρατίθενται ως υποστηρικτικές των τελικών συμπερασμάτων, αλλά και στο συνολικό τρόπο με τον οποίο το Δικαστήριο καταστρώνει τις σκέψεις του, ανοίγοντας δρόμο για περισσότερη συνοχή στις ευρωπαϊκές πολιτικές, εμβαθύνοντας την ολοκλήρωση. Παρά λοιπόν την έντονη κριτική που δέχθηκε στον τομέα της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής ότι υποστήριξε πολιτικές που υποβάθμιζαν την αρχή του κράτους δικαίου προσφέροντας «δικαστική ασυλία»²²³, το Δικαστήριο πολύ προσεκτικά σε πολύ γνωστές αποφάσεις του, οι οποίες έτυχαν ευρύτατου σχολιασμού, άφησε ανοιχτό το δρόμο²²⁴, για τροποποίηση της νομοθεσίας σε βάθος χρόνου και όταν θα κόπαζαν οι έκτακτες συνθήκες οικονομικής κρίσης, οι οποίες έχρηζαν από τα νομοθετικά όργανα άμεσης αντιμετώπισης²²⁵, όπως λόγου χάριν, έπραξε στην περίφημη υπόθεση Pringle εντάσσοντας τη χρηματοδοτική στήριξη του κράτους – μέλους υπό τους όρους που

Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-8/15 P έως C-10/15 P, ECLI:EU:C:2016:701) βλ. ειδικά αιτιολογικές σκέψεις 54- 61 και 3) απόφαση του Δικαστηρίου της 16ης Δεκεμβρίου 2020, Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC κλπ κατά ΕΕ, Επιτροπής, ΕΚΤ και Ευρω-ομάδας (στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-597/18 P, C-598/18 P, C-603/18 P και C-604/18 P, ECLI:EU:C:2020:1028).

²²¹ Βλέπε Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα της 28^{ης} Μαΐου 2020 Giovanni Pitruzella, στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-597/18 P, C-598/18 P, C-603/18 P και C-604/18 P, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC, αιτιολογική σκέψη 55, αμέσως προηγούμενη υποσημείωση.

²²² Όπως υποστηρίζουν οι Michael Blauberger & Susanne K. Schmidt στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο τους: “The European Court of Justice and its political impact” δημοσιευμένο online στις 6 Μαρτίου 2017, σελ. 907- 918, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402382.2017.1281652>

²²³ Βλέπε σχετικά Μιγάλη Χρυσομάλλη, Αναπληρωτή Καθηγητή Νομικής Σχολής ΔΠΘ «Ευρωπαϊκή Οικονομική Διακυβέρνηση – Οικοδόμηση, Εμβάθυνση, Ζητήματα Δημοκρατίας και Κράτους Δικαίου» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2018, Κεφάλαιο Ι, σελ. 66.

²²⁴ Βλέπε σχετικά στον ίδιο ως άνω υποσημ. 58, Κεφάλαιο ΙΙΙ σελ. 146.

²²⁵ Βλέπε σχετικά Χρήστο Χατζηεμμανουήλ, “European Economic Governance and the Pandemic: Fiscal Crisis Management under a Flawed Policy Process” in *Pandemic Crisis and Financial Stability* Christos V. Gortsos & Wolf-Georg Ringe eds, Frankfurt: European Banking Institute, 2020, ο οποίος στη σελ. 177, υποστηρίζει ότι: “*In this environment of extreme urgency, macroeconomic decision-makers have abandoned their typically cautious and gradualist approach, and long-held dogmas (and sometimes, legal rules) underpinning macroeconomic decision-making in normal times have been pushed to the wayside to permit interventions of rather radical and unorthodox nature*”.

προβλέπονται στη συνθήκη ΕΜΣ στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 125 ΣΛΕΕ, στην υπόθεση Ledra κλπ, όπου στην αιτιολογική σκέψη 59 τόνισε την παραδοχή της ίδιας της Επιτροπής σε ερώτηση που της υποβλήθηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι διατηρεί, στο πλαίσιο της Συνθήκης για τον ΕΜΣ, τον ρόλο του ως θεματοφύλακα των Συνθηκών, όπως αυτός προκύπτει από το άρθρο 17, παράγραφος 1, ΣΕΕ, και επομένως ότι θα έπρεπε να μην υπογράψει ένα μνημόνιο κατανόησης για τη συμβατότητα του οποίου με το δίκαιο της Ένωσης διατηρεί αμφιβολίες, καταλήγοντας ότι μπορεί να ασκηθεί αγωγή αποζημιώσεως εναντίον της αλλά και εναντίον της ΕΚΤ, δυνάμει του άρθρων 268 και του άρθρου 340, δεύτερο και τρίτο εδάφιο ΣΛΕΕ, για παράνομες συμπεριφορές τους, οι οποίες συνδέονται, ενδεχομένως, με την υπογραφή μνημονίου κατανόησης εξ ονόματος του ΕΜΣ. Το ίδιο επεσήμανε και ο γενικός εισαγγελέας στις προτάσεις του στην υπόθεση Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC κλπ, ότι δηλαδή το γεγονός ότι η Ευρωομάδα δεν πρέπει να χαρακτηριστεί ως «θεσμικό όργανο» κατά την έννοια του άρθρου 340 β' εδάφιο ΣΛΕΕ, δεν αποκλείει την ευθύνη της Ένωσης για τις πράξεις με τις οποίες το Συμβούλιο και η Επιτροπή εφάρμοσαν τις αποφάσεις της²²⁶, επιχείρημα το οποίο δέχθηκε και το Δικαστήριο στη σχετική απόφασή του. Η εν λόγω θέση επιβεβαιώθηκε πλήρως σε βάθος χρόνου, από τις διαβουλεύσεις που έλαβαν προσφάτως χώρα για την μεγαλύτερη διαφάνεια στις εργασίες του Eurogroup και την ένταξη του ΕΜΣ στο νομικό και θεσμικό πλαίσιο της Ένωσης²²⁷. Προσφάτως δε, το Γενικό Δικαστήριο επιλήφθηκε αγωγής²²⁸ με αίτημα την αποκατάσταση της υλικής ζημίας και την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης την οποία ισχυρίστηκε ότι υπέστη η International Management Group λόγω της διαρροής στον Τύπο μιας έκθεσης έρευνας της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) σχετικά με το νομικό καθεστώς της εταιρείας αυτής. Το Δικαστήριο δε, τέλος πέραν της ενίσχυσης της εσωτερικής ενότητας της ένωσης και την προσπάθεια για προστασία των δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων, επιχειρεί προστασία και των επιχειρήσεων που

²²⁶ Βλέπε σχετικά Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Giovanni Pitruzella της 28ης Μαΐου 2020, ο.π. υποσημ. 56, αιτιολογική σκέψη 113. Ότι δεν μπορεί να ασκηθεί προσφυγή ακυρώσεως εναντίον αποφάσεως του Eurogroup επανέλαβε και σε πιο πρόσφατη κρίση του το Δικαστήριο στην απόφασή του αυτή της 06^{ης}.07.2023 (C-7/22 P, ECLI:EU:C:2023:541) RQ κατά Επιτροπής και ΕΚΤ, εφαρμογή υποχρεωτικής ανταλλαγής κρατικών χρεογράφων στο πλαίσιο της αναδιάρθρωσης του ελληνικού δημόσιου χρέους το 2012, σε σχέση με συμμετοχή ιδιωτών επενδυτών στην εφαρμογή ρητρών συλλογικής δράσης.

²²⁷ Βλέπε σχετικά: 1) <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-an-economy-that-works-for-people/file-integration-of-the-esm-into-eu-law-by-creating-an-emf>, 15.12.2023 και 2) <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/file-democratic-legitimacy-in-the-euro-area>, 15.12.2023.

²²⁸ Βλέπε σχετικά απόφαση της 28ης Ιουνίου 2023, IMG κατά Επιτροπής (T-752/20, ECLI:EU:T:2023:366,), το Γενικό Δικαστήριο διευκρίνισε ποιες προϋποθέσεις πρέπει να πληρούνται προκειμένου να στοιχειοθετηθεί επαρκώς σοβαρή παραβίαση κανόνα δικαίου που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες.

δραστηριοποιούνται εντός της επικράτειάς της, όπως επιβεβαιώνει η πρόσφατη νομολογία του για την προστασία των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων από τις εξωεδαφικές κυρώσεις των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής²²⁹.

“Europe can bring us many things...the vary fact of being together will allow us to go further...”

*Simone Veil*²³⁰

Αντί επιλόγου- Αποτίμηση συμπερασμάτων: Μια αέναη προσπάθεια διασφάλισης της αρχής του κράτους δικαίου:

Από την αποτίμηση της επισκοπούμενης στην παρούσα εργασία νομολογίας του Δικαστηρίου της Ένωσης, διαφαίνεται ότι οι δικαστές του εν λόγω διεθνούς δικαστηρίου αντιλαμβανόμενοι πλήρως το περιβάλλον -πολιτικό και κοινωνικό- εντός του οποίου εκδίδουν τις αποφάσεις τους, στοχεύουν διαρκώς ώστε οι λύσεις που τελικώς δίδονται να αποτελούν τον καλύτερο τρόπο εφαρμογής των αφηρημένων απονεμόμενων από το θετό δίκαιο δικαιωμάτων σε συγκεκριμένες υποθέσεις, ερμηνεύοντας τις Συνθήκες και αμβλύνοντας πολλές φορές την πολυδαίδαλη παραγόμενη από τα όργανα νομοθεσία, παγιώνοντας με τον τρόπο αυτό την αρχή του κράτους δικαίου κατά τη δράση των οργάνων της Ένωσης. Με την κατάστρωση της δικανικής του σκέψης, το Δικαστήριο, όχι μόνο έχει καταφέρει έως τώρα να φέρει εις πέρας, το πολύ δύσκολο έργο να διατηρήσει τη λεπτή ισορροπία τόσο μεταξύ της δράσης των οργάνων της Ένωσης κι αυτής που απορρέει από τις επιλογές των κρατών μελών, αλλά παράλληλα υπενθυμίζει τακτικά σε όλους τους δρώντες την υποχρέωσή τους να συνεργάζονται καλόπιστα για την προώθηση των συμφερόντων της Ένωσης. Χρησιμοποιώντας, λοιπόν όπως είδαμε, το Δικαστήριο πολλαπλά ερμηνευτικά εργαλεία, τα οποία έχει στη διάθεσή του και υιοθετώντας μια κατάλληλα ισορροπημένη προσέγγιση μεταξύ της νομοθετικής διακριτικής ευχέρειας και του δικαστικού ελέγχου, τέμνει τις επίδικες διαφορές υπερασπιζόμενο διαχρονικά τον τίτλο του ως θεματοφύλακα του κράτους δικαίου²³¹,

²²⁹ Βλέπε απόφαση του ΓεΔΕΕ της 12^{ης} Ιουλίου 2023, IFIC Holding κατά Επιτροπής, (T-8/21, ECLI:EU:T:2023:387).

²³⁰ Γαλλίδα δικηγόρος και πολιτικός. Υπηρέτησε ως Υπουργός Υγείας υπό τον Βαλερί Ζισκάρ ντ' Εστέν, ως μέλος του Συνταγματικού Συμβουλίου της Γαλλίας και ως η πρώτη γυναίκα πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (1979-1982).

²³¹ Βλ. σχετικά Γεώργιος Αρέστης, Δικαστής στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης; «Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η συνταγματική δομή της Ένωσης» ο.π.

σε ένα όλο και πολυπλοκότερο κοινωνικό πλαίσιο²³², μη αρκούμενο σε έναν επιδερμικό/ επιφανειακό έλεγχο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Η νομολογία έτσι του Δικαστηρίου της Ένωσης δεν παραμένει εγκλωβισμένη στην επιτυχία του παρελθόντος, τότε που με σχετικές αποφάσεις του, έδωσε ώθηση στην εμπέδωση της ενιαίας κοινής αγοράς, αλλά ανανεώνεται προσαρμοζόμενη στις νέες συνθήκες και κυρίως επεκτείνεται σε νέα πεδία δικαστικής ύλης (πεδίο κοινωνικής πολιτικής, εξωτερικών σχέσεων- αλληλεπίδραση μεταξύ της προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και δικαίου ανταγωνισμού, καταπολέμηση των κανόνων ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων, απαγόρευση διακρίσεων), αναδεικνυόμενων των κοινωνικών δικαιωμάτων σε αντικείμενο ιδιαίτερης προστασίας στις αποφάσεις του. Άλλο ακόμα ένα συμπέρασμα το οποίο θα μπορούσε να σκιαγραφηθεί από την εν λόγω διπλωματική εργασία, αποτελεί η μεγάλη προσπάθεια των κατ' ιδίαν ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων να διατηρήσουν την αυτονομία τους σε ένα όλο και πιο σύνθετο θεσμικό αλλά και πολιτικό περιβάλλον, το οποίο αμφισβητεί τη νομιμότητά των δράσεών τους. Καμιά φορά μάλιστα, το αντίξοο εξωτερικό – διεθνές αλλά και εσωτερικό περιβάλλον και οι πολυποίκιλες αμφισβητήσεις και επιθέσεις τόσο από μεγάλη μερίδα πολιτών αλλά και πολιτικών της ΕΕ, οι οποίοι επιτίθενται στις δράσεις των θεσμικών οργάνων της ΕΕ προκειμένου να ενισχύσουν τη δική τους νομιμότητα, ατσαλώνει τους ευρωπαίους γραφειοκράτες και τεχνοκράτες, οι οποίοι εργαζόμενοι στα θεσμικά όργανα εμφορούνται από την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αναγορεύοντας την σε υψηλό ιδανικό που τελικά ατσαλώνει τη θέλησή τους να υπερασπιστούν την αποστολή τους²³³. Το ζήτημα της τήρησης των δικαιοκτών αρχών και της ανεξαρτησίας των δικαιοδοτικών οργάνων τυγχάνει διαρκές όσο προχωρά η κοινωνική ενσωμάτωση εντός του ευρωπαϊκού χώρου, αφού είναι φυσικό ο ευρωπαίος πολίτης να αξιώνει τη μέγιστη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του, από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, στους οποίους έχει παραχωρηθεί μεγάλο μέρος της εθνικής κυριαρχίας και μάλιστα το αίτημα της εν λόγω προστασίας καθίσταται έτι εντονότερο, υπό το φόβο της παγκοσμιοποίησης και της απώλειας της εθνικής του -γνώριμης- μέχρι τώρα ταυτότητας. Θα ήταν πολύ δύσκολο, επομένως, για τους πολίτες να δεχτούν ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, όπως αυτή παρέχεται από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, κατά τη διάρκεια της νομοθέτησης - σημαντικών για την καθημερινότητα και τη ζωή των πολιτών - κανονισμών και οδηγιών και όπως εν συνεχεία αυτή επιβάλλεται από τα κράτη μέλη σε συμμόρφωση των επιταγών των θεσμών,

²³² Charlemagne “The Wizards of Luxembourg. The EU’s Top Court Gets Used to Life in the Spotlight” The Economist (21.05.2020).

²³³ Βλ. Σχετικά Αντώνη Έλληνα και Esra Suleiman “Ευρωπαϊκή Επιτροπή και γραφειοκρατική αυτονομία – Οι Προστάτες της Ευρώπης», εκδ. Επίκεντρο Θεσ/νικη 2013.

τυγχάνει ποιοτικά και ποσοτικά κατώτερη από την προστασία που έχει διασφαλιστεί σε εθνικό επίπεδο από τα επιμέρους εθνικά συντάγματα. Τυγχάνει δε πρόκληση για το Δικαστήριο της Ένωσης να συνεχίσει δυναμικά το έργο του και στα χρόνια που έπονται, ώστε οι πολίτες της να αισθάνονται ασφαλείς και οι - δραστηριοποιούμενες εντός του χώρου της επιχειρήσεις - να απολαύουν προστασίας για την επέκταση της δραστηριότητάς τους, σε ένα νομικό περιβάλλον που θα εγγυάται τα δικαιώματά τους και θα τους εξασφαλίζει πρόοδο και ευημερία, απομακρύνοντας οριστικά τον κίνδυνο εγκαθίδρυσης ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Κλείνοντας, και ανεξαρτήτως ετερόκλητων επιχειρημάτων και θέσεων υπέρ ή εναντίον της Ένωσης, το μόνο σίγουρο είναι ότι - εξαιτίας της έλλειψης δυνατότητας των κρατών να ανταπεξέλθουν εντελώς αυτόνομα στο παγκόσμιο κοινωνικό και οικονομικό «γίγνεσθαι» (αφού οι οικονομίες τους είναι εντελώς αλληλεξαρτώμενες),- η ευρωπαϊκή ενοποίηση εξελίσσεται διαρκώς σε νέα πεδία, εντασσόμενη κι αυτή στη νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης, με συνέπεια, η περίφημη έκφραση του Βρετανού δικαστή Lord Denning στην υπόθεση *Bulmer v. Bollinger*²³⁴, η οποία απασχόλησε τα αγγλικά δικαστήρια στα μέσα της δεκαετίας του 1970, λίγο μετά την είσοδο της Μεγάλης Βρετανίας στις τότε Ευρωπαϊκές Κοινότητες: “*The Treaty*²³⁵ *is like an incoming tide. It flows into the estuaries and up the rivers. It cannot be held back*”, όχι μόνο να έχει επιβεβαιωθεί περίτρανα, αλλά να φαντάζει και πιο επίκαιρη από ποτέ, προκαλώντας το Δικαστήριο της Ένωσης να προσαρμοστεί στην ανοιγόμενη μπροστά του νέα κοινωνική πραγματικότητα και να συνεχίσει τη δυναμική του συμβολή στην περιφρούρηση των δημοκρατικών αξιών σε μια σύγχρονη Ευρώπη. Εξάλλου, το «κράτος δικαίου» δεν είναι μια έννοια στατική, αλλά ένα ζωντανό εργαλείο το οποίο διαμορφώνεται ανάλογα με τις προκλήσεις που συναντά. Όπως επεσήμανε η Πρόεδρος της Επιτροπής Ursula Von den Leyen σε σχετική προλόγηση βιβλίου που δημοσιεύθηκε πρόσφατα²³⁶: « *Η Ευρώπη είναι ευθύνη της κάθε γενιάς και διαμορφώνεται αναλόγως με τον τρόπο που κάθε γενιά αποφασίζει*».

²³⁴ *H. P. Bulmer Ltd. and Another v. J. Bollinger s.a. and Others* (που αφορούσε τη χρήση του όρου “champagne” σε οиноπνευματώδες ποτό παραγόμενο στην Αγγλία) *Lecture III - The Common Law and Europe*, <https://www.cambridge.org/core/books/abs/common-law-constitution/common-law-and-europe/40D56E24BB86F64865C3A1C85C9F4B89>

²³⁵ Αναφερόμενος προφανώς στη Συνθήκη της Ρώμης περί ιδρύσεως της Ε.Ο.Κ. το έτος 1957.

²³⁶ *Jean Monnet “Memoires” Préfaces d’ Emmanuel Macron et Ursula von der Leyen, Postface d’ Eric Roussel, Librerie Arthème Fayard/Pluriel 2022.*

Βιβλιογραφία- Αρθρογραφία

I. Ελληνική

- Αλιγιζάκη Ασπασία, «Δίκαιο, Θεσμοί, Διακυβέρνηση και Πολιτικές της ΕΕ, Προκλήσεις και Προοπτικές (για μια βιώσιμη, ανθεκτική και στρατηγικά αυτόνομη Ευρωπαϊκή Ένωση)», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2025.
- Αρέστης Γεώργιος, «Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η συνταγματική δομή της Ένωσης», στο βιβλίο: «Το Δικαστήριο της ΕΕ- Εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των δικαιωμάτων των πολιτών», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2016.
- Βαλμαντώνης Ιωάννης «Η προδικαστική παραπομπή ως ισχυρό εργαλείο προστασίας της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης» στο Συλλογικό έργο «Εθνικός και Υπερεθνικός Δικαιικός Χώρος 2022», sakkoulas-Online.gr.
- Βαλμαντώνης Ιωάννης «Η έρευνα και επίκληση της νομολογίας του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τον εθνικό δικαστή» και συγκεκριμένα «III. Το υπερεθνικό νομολογιακό προηγούμενο του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης» δημοσιευμένο στο περιοδικό Lex & Forum 2/2021.
- Βηλαράς Μιχαήλ, «Κράτος Δικαίου και Σύγχρονες Προκλήσεις στην Ενωσιακή Έννομη Τάξη», ΕφημΔΔ, 4/2019.
- Γρατσίας Δημήτριος: «Νομολογιακές εξελίξεις ως προς τις υποκειμενικές προϋποθέσεις του παραδεκτού της ευθείας προσφυγής ακυρώσεως ενώπιον του ΓΔΕΕ: προς μια διεύρυνση της πρόσβασης στον ενωσιακό δικαστή», sakkoulas-Online.gr.
- Δαγτόγλου Πρόδρομος «Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο», τόμος I, β' έκδοση, εκδ. Αντ. Σάκκουλα Αθήνα 1985.
- Έλληνας Αντώνης και Ezra Suleiman «Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Γραφειοκρατική Αυτονομία- Οι Προστάτες της Ευρώπης», εκδ. Επίκεντρο Θεσσαλονίκη 2013.
- Κλαμαρής Νικόλαος «Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των κλασσικών μεθόδων ερμηνείας» δημοσιευμένο στο περιοδικό ΕΕΕυρΔ 1/2023.
- Κτενίδης Ιωσήφ Γ. «Το νομοθετικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Οι κατηγορίες των πράξεων σε μετάβαση», εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσ/νικη 2017.
- Παπαγιώργης Κωστής και Κονδύλης Παναγιώτης «Το Πνεύμα των Νόμων» εκδ. Πρωτοπορία Αθήνα 2006.
- Πρεβεδούρου Ευγενία, βιβλιοπαρουσίαση στη διπλωματική διατριβή του επίκουρου Καθηγητή του Τμήματος Νομικής ΕΚΠΑ με τίτλο “ Netzwerke im europäischen Verwaltungsverbund”

Nikolaos I. Simantiras, Mohr Siebeck, 2016, σελ. XX+293, δημοσιευμένη η εν λόγω παρουσίαση στο περιοδικό Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, ΘΠΔΔ 10/2018 ▪ Έτος 11ο, σελ. 974.

- Ρεθυμιωτάκη Ελένη, «Η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και η διάβρωση της λαϊκής κυριαρχίας στη βάση του δημοκρατικού ελλείματος της Ε.Ε., σε «Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012, σελ. 191 -192, Sakkoulas- Online.gr.
- Ρεθυμιωτάκη Ελένη, «Η ασάφεια της διάκρισης εξουσιών και της κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ των επιπέδων διακυβέρνησης και των ευρωπαϊκών οργάνων», σε «Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012, Sakkoulas- Online.gr.
- Ροδόπουλος Μ. , Παρατηρήσεις στην απόφαση ΔΕΕ C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses, 27.02.2018, Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2/2018, σ. 246-254(250), Αντώνιος Μεταξάς (επιμ), Η κρίση του κράτους δικαίου στην ΕΕ, εκδόσεις Ευρασία 2019.
- Σαπαρδάνη Μαρία -σχολιασμένη νομολογία σε Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου τεύχος 2, έτος 2021.
- Σαρμάς Ιωάννης «Η Ένωση Δικαίου- Τα μεγάλα θέματα της νομολογίας 2- Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εξελικτική και συνθετική μελέτη), εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2022.
- Σαχπεκίδου Ευγενία, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλας ΑΕ, 3η έκδοση 2021.
- Σκουρής Βασίλειος/Έλσα Αδαμαντίδου/Νατάσα Αθανασιάδου, Συνθήκη της Λισσαβώνας – Κατ’ άρθρο Ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα 2020.
- Ηλιοπούλου- Στράγγα Τζούλια, Ομότιμη Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών “Καρλσρούη κατά Λουξεμβούργου και Φραγκφούρτης: Γερμανία κατά Ευρώπης; Σκέψεις με αφορμή την απόφαση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της 5ης Μαΐου 2020”, Εφημ ΔΔ-2/2020.
- Τσιτσιπά Έλλη “Αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εποχή της κρίσης των αξιών της ΕΕ: Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα”, σε Β. Σκουρής/С. Toader/Т. Τριδήμας/В. Τζώρτζη/Κ.-Α. Πούλου/Ε. Τσιτσιπά/Μ. Σαπαρδάνη, Πρακτικά της διαδικτυακής ημερίδας του ΚΔΕΟΔ. Αμοιβαία εμπιστοσύνη στην εποχή της κρίσης των αξιών της ΕΕ: Κατάσταση και πιθανά επόμενα βήματα, ΕΕΕυρΔ 2/2021.139, sakkoulas-online.gr
- Χατζηεμμανουήλ Χρήστος, στο σχετικό άρθρο του « Η COVID-19 θα γίνει ένας ευρωπαϊκός καταλύτης; Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι γεωπολιτικές προκλήσεις μετά την πανδημία» βλ. σχετικώς <https://foreignaffairs.gr/articles>
- Χειλά Ειρήνη «Διεθνής Κοινότητα και Εύθραυστα Κράτη- Διλήμματα Διεθνούς Οργάνωσης, εκδόσεις Ποιότητα 2020.

- Χριστιανός Βασίλειος «Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ- Κατ' άρθρο ερμηνεία», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2012.
- Χρυσομάλλης Μιχάλης, «Ευρωπαϊκή Οικονομική Διακυβέρνηση – Οικοδόμηση, Εμβάθυνση, Ζητήματα Δημοκρατίας και Κράτους Δικαίου» εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2018.
- Eric Monnet, «Κεντρικές Τράπεζες, κράτος πρόνοιας και δημοκρατία – για τον εκδημοκρατισμό των κεντρικών τραπεζών και της νομισματικής πολιτικής», μετάφραση Α. Δ. Παπαγιαννίδης, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2022.
- Neill Nugent “Πολιτική και Διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ιστορία, θεσμοί, πολιτικές», επιμέλεια- επίμετρο Μαρία Μ. Μενδρινού, Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Πολιτικής Οικονομίας και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς, γ' πλήρως αναθεωρημένη, εκδόσεις Σαββάλας Αθήνα 2012.

II. Ξενόγλωσση

- Anthony Arnall “The Rule of Law in the European Union” in A. Arnall and D. Wincott (eds) “Accountability and Legitimacy in the European Union (OUP 2002).
- Anthony Arnall “The European Union and its Court of Justice”, 2nd edition, Oxford University Press 2006.
- Fabian Amtenbrink and Christoph Herrmann “ The Euro Area in Crisis, 2008–18” στον συλλογικό τόμο: “The EU Law of Economic and Monetary Union”, eds, Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Ernst Hirsch Ballin “Mutual Trust- The Virtue of Reciprocity – Strengthening the acceptance of the rule of law through peer review”, Chapter 6 στο βιβλίο «Reinforcing rule of law oversight in the European Union” edited by Carlos Closa European University Institute, Florence and Dimitry Kochenov, Princeton University, New Jersey, Cambridge University Press 2016.
- Deborah Baumgold “ Hobbes’s and Locke’s contract theories: Political not metaphysical”, Critical Review of International Social and Political Philosophy 8 no 3 (2005).
- E. Bernard, La spécificité du standard juridique en droit communautaire, édition Bruylant 2006.
- Brunessen Bertrand, η οποία στο άρθρο της “La principe de l’ equilibre institutionnel: La double inconstance” Europe no 6/2016.

- Bjorge E. and Zgliniski J., “The principle of proportionality in EU law and its domestic application: ni tout à fait le même, ni tout à fait un autre”, in Research Handbook on General Principles in EU Law, Constructing Legal Orders in Europe, Research Handbooks in European Law series, Elgar: 2022.
- Jessica Brandt and Torrey Taussig “Europe’s Authoritarian Challenge”, “ Russia’s Asymmetric Toolkit”, © 2019 The Elliott School of International Affairs, The Washington Quarterly Winter 2020 <https://doi.org/10.1080/0163660X.2019.1693099>
- Michael Blauberger & Susanne K. Schmidt “The European Court of Justice and its political impact” δημοσιευμένο στο διαδίκτυο στις 6 Μαρτίου 2017, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402382.2017.1281652>
- Noreen Burrows & Rosa Greaves (Eds.) “The Advocate General and EC Law” in Journal of Law and Society, Vol. 35, No. 4 (Dec., 2008), pp. 583-589.
- Charlemagne “The Wizards of Luxembourg. The EU’s Top Court Gets Used to Life in the Spotlight” The Economist (21.05.2020).
- Laurence Claus “Montesquieu's Mistakes and the True Meaning of Separation”, Oxford Journal of Legal Studies, Vol. 25, p. 419, 2005, San Diego Public Law Research Paper No. 05-01.
- Laure Clément -Wilz “La fonction de l’ Avocat Général près la Cour de Justice de l’ Union Européenne (2010)
- Gerard Conway “Recovering a Separation of Powers in the European Union”, European Law Journal, Vol 17, No 3, May 2011.
- Cour de Justice de l’ Union Européenne, LXX ANNI, 1988-2022 Luxembourg, curia.europa.eu
- Mark Dawson and Floris de Witte “Constitutional Balance in the EU after the Euro-Crisis”, The Modern Law Review Limited (2013) 76(5) MLR 817—844, supra, note 1, 817.
- Dawson, J., & Hanley, S. (2019). Foreground liberalism, background nationalism: A discursive - institutionalist account of EU leverage and democratic backsliding in East Central Europe Journal of Common Market Studies, 57(4). <https://doi.org/10.1111/jcms.12845>.
- Martin Diamond “The Separation of Powers and the Mixed Regime” in the Journal of Federalism, Volume 8, Issue 3, Summer 1978, Pages 33–43.
- Research Handbook on Legal Pluralism an EU LAW” edited by Gareth Davies, Professor of EU Law, University of Amsterdam and Matej Avbelj, Associate Professor of European Law, Graduate School of Government and European Studies, Nova University, Slovenia, Edward Elgar Publishing UK, 2018.
- R. Dehousse, στο βιβλίο του «The European Court of Justice: The politics of Judicial Integration, Basingstoke MacMillan, 1998.

- Marianne Dony et Emmanuelle Brobosia, « L' avenir du système juridictionnel de l' Union Européenne », Edition de l' Université de Bruxelles, Institut d' études européennes 2002.
- Everling “The Court of Justice as a decision making authority”, Michigan Law Review 1984.
- Louis Feilhès “La principe d'équivalence en droit de l' Union Européenne” Κεφάλαιο 1, Τμήμα 1 § 1 A. 2 «La préservation de l' effet utile du droit de l' Union dans le cadre de l' administration indirecte», Préface de Fabrice Picod, Professeur à l'Université Paris-Panthéon-Assas, Bruylant, 1ère édition 2023.
- Amalia Frese “II. Precedent beyond Stare Decisis” in “Researching the European Court of Justice, Methodological Shifts and Law's Embeddedness”, pub. Cambridge University Press 2022.
- Anna Gora and Pieter de Wilde ” The essence of democratic backsliding in the European Union: deliberation and rule of law” in Journal of European Public Policy 2022, VOL. 29, NO. 3.
- Barbara Grabowska- Moroz “Judicial dialogue about judicial independence in times of rule of law backsliding: Getin Noble Bank”, Common Market Law Review 60 : 797-818, Kluwer Law International 2023,
- Gruszczynski, L., Werner, W., (επιμ.), Deference in International Courts and Tribunals: Standard of Review and Margin of Appreciation, Oxford University Press, 2014.
- Walter Hallstein, Die EWG- Eine Rechtsgemeinschaft. Rede anlässlich der Ehrenpromotion (Universität Padua, 12 März 1962), in Europäische reden 341, 343-344 (1979).
- Christos Hadjiemmanuel: “European Economic Governance and the Pandemic: Fiscal Crisis Management under a Flawed Policy Process” in Pandemic Crisis and Financial Stability” Christos V. Gortsos & Wolf-Georg Ringe eds, Frankfurt: European Banking Institute, 2020.
- Vassilis Hatzopoulos “ Chapter 6: Actively talking to each other: The Court and the other Institutions” in “Judicial Activism at the European Court of Justice” Edited by Mark Dawson, Bruno De Witte, and Elise Muir, monograph Book, published 2013.
- Jean- Paul Jacqué “The principal of institutional balance”, Common Market Law Review 41: 383- 391, 2004 Kluwer Law International, printed in the Netherlands.
- Andras Jakab and Lando Kirchmair, με τίτλο: “How to develop the EU Justice Scoreboard into a Rule of Law Index: Using an Existing Tool in the EU Rule of Law Crisis in a more Efficient Way”, in the German Law Journal (2021), 22.

- Theodore Konstadinides “The Rule of Law in the European Union”, The Internal Dimension, Harth Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2017, Chapter 1. Foundations of the EU Rule of Law - The EU as a system where laws are applied and enforced, B. The addressees of the EU Rule of Law.
- Matthew Kramer, “ Objectivity and the Rule of Law” Churchill College, Cambridge University Press 2007.
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018) “ How democracies die”, Penguin Books Ltd, 2019, ISBN-13978-0241381359.
- Le Monde diplomatique, No 848, 71e année, Novembre 2024, article “Une idée dangereuse”.
- Larsson and Naurin “Speaking Law to Power: The Strategic Use of Precedent of the Court of Justice of the European Union”, Comparative Political Studies, (Citation 2015: 10–27), <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414016639709>
- Koen Lenaerts, ERA Talks - #3, 01.04.2025, <https://www.youtube.com/watch?v=1y-vLrelAXE>
- Koen Lenaerts, «New Horizons for the Rule of Law within the EU» δημοσιευμένο στο περιοδικό the German Law Journal (2020), 21.
- Koen Lenaerts, ‘On Checks and Balances: the Rule of Law within the EU’ (2023) Columbian Journal of European Law.
- Lecture III - The Common Law and Europe, <https://www.cambridge.org/core/books/abs/common-law-constitution/common-law-and-europe/40D56E24BB86F64865C3A1C85C9F4B89>
- Mikael Rask Madsen, Fernanda G. Nicola, Antoine Vauchez “Researching the European Court of Justice- Methodological Shifts and Law’s Embeddedness”, Cambridge University Press 2022.
- Miguel Poiaras Maduro “In Search of a Meaning and Not in Search of the Meaning: Judicial Review and the Constitution in Times of Pluralism”, Wisconsin Law Review 2013 (2).
- Mendes Joana., «Bounded Discretion in EU Law: A Limited Judicial Paradigm in a Changing EU», Modern Law Review, 2017.
- Mendes Joana “Law and discretion in Monetary Policy and in the Banking Union: Complexity between high politics and administration”, Common Market Law Review 60: 1579–1622, 2023.

- Luuk Van Middelaar “Le passage à l’ Europe, Histoire d’ un commencement”, Bibliothèque des idées, éditions Gallimard 2009.
- Jean Monnet “Memoires” Préfaces d’ Emmanuel Macron et Ursula Vor der Leyen, Postface d’ Eric Roussel, Librairie Arthème Fayard 2022/ Pluriel.
- D. Morrisson “The Common Good” in M. Deslauriers and P. Destré, “The Cambridge Companion to Aristotle’s Politics, Cambridge University Press 2013.
- Fernanda Nicola and Bill Davies « Eu Law Stories, Contextual and Critical Histories of European Jurisprudence, Cambridge University Press 2017.
- “Handbook on the rule of law”, Edited by Christopher May, Emeritus Professor of Political Economy, Department of Politics, Philosophy and Religion, Lancaster University and the late Adam Winchester, formerly Lancaster University, UK, August 2018 <https://www.elgaronline.com>.
- Laurent Pech στο άρθρο του « The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union”, 2009 Jean Monnet working paper 04/09 www.jeanmonnetprogram.org, 26.02.2014.
- Pierre Pescatore “Rôle et chance du droit et des juges dans la construction de l’ Europe” στο περιοδικό “Revue internationale de droit comparé Année 1974 26-1” pp. 5-19, <https://www.persee.fr/>
- Pierre Pescatore “L’ executif Communautaire: Justification du quadripatrisme institué par les Traités de Paris et de Rome”, Cahiers du droit européen, 14 (4), 1978.
- “La principe d’équivalence en droit de l’ Union Européenne” dirigée par Fabrice Picod, édition Bruylant 2023.
- U. Puetter “The European Council and the Council: New intergovernmentalism and institutional change” Oxford University Press 2014.
- P. Rosanvallon, La Legitimité démocratique, Impartialité, réflexivité, proximité Poche – Point Essais 1 avril 2010.
- Allan Rosas, Juha Raitio and Pekka Pohjankoski “The Rule of Law’s Anatomy in the EU”, Oxford, Hart Publishing May 2023.
- G. Radbruch, ‘Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht’ [‘Statutory Lawlessness and Superstatutory Law’] (1946)(5) Süddeutsche Juristenzeitung, 105, 108 (final sentence, author’s translation) and in Rechtsphilosophie, Band III, 3rd edn (Heidelberg, CF Müller, 1990) 93.

- Lord Mackenzie Stuart “The European Communities and the Rule of Law (Brussels: Institut d’ Etudes Européennes de l’ Université Libre de Bruxelles, 1965 και ίδιο, “The European Communities and the Rule of Law” (1977) The Hamlyn Lectures, 29th Series·
- Shapiro, M., «Codification of Administrative Law: The US and the Union», European Law Journal, 1996.
- Iyiola Solanke “Independence and Diversity in the European Court of Justice”, 15 Colum. J. Eur. L. 1, (2009).
- Brian Tamanaha, “on the Rule of Law: History, Politics, Theory”, Cambridge University Press 2004,
- “Témoignages d’anciens Membres de la Cour de justice de l’UE à l’occasion des 70 ans de la Cour”, Curia, XXXV ANNI 1952- 1987 Luxembourg.
- Takis Tridimas “The principle of proportionality” in Oxford Principles of European Union Law, Volume I: The European Union Legal Order, Oxford University Press 2018.
- DG Valentine “The court of Justice of the European Communities (London/s. Hackensack (NJ): Steven & Sons/ Fred Rothman & Co, 1965.
- J Waldron, ‘The Rule of Law as an Essentially Contested Concept’ in J Meierhenrich and M Loughlin (eds), The Cambridge Companion to the Rule of Law Cambridge University Press, 2021).
- Arthur Watts “The International Rule of Law”, 1993, 36 German Yearbook of International Law 15.
- Joseph Weiler, “Epilogue: Judging Europe’s Judges – Apology and Critique”, στο βιβλίο “The legitimacy of the Case Law of the European Court of Justice”, Maurice Adams (Anthology Editor), Henri de Waele (Anthology Editor), Johan Meeusen (Anthology Editor), Gert Straetmans (Anthology Editor), Bloomsbury Publishing 2013.

Ιστότοποι αντλήσεως αποφάσεων και εκθέσεων:

- <https://www.europarl.europa.eu/>
- <https://european-union.europa.eu>
- <https://curia.europa.eu>
- sakkoulas-Online.gr
- Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών Νόμος